

Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

Παιδαγωγική Σχολή, Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

«Επιστήμες της Αγωγής: Θεωρητικές, Ερευνητικές και Διδακτικές
Προσεγγίσεις στην Ιστορία και την Τοπική Ιστορία»

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Η Ξεχασμένη Μνήμη της Ιταλικής Κατοχής στην Καστοριά

Η Υπόθεση του Τζιοβάννι Ραβάλλι

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια: Θωμαή Γραμματικού

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Σοφία Ηλιάδου Τάχου

Βαθμολογητές Καθηγητές: Ανδρέας Ανδρέου

Κωνσταντίνος Κασβίκης

Φλώρινα, Οκτώβριος 2024

Αφιερώνεται στη μνήμη της μητέρας μου,
Ελένη Παπακώστα εκ Κωσταραζίου Καστοριάς ορμώμενη, που
μεγάλη αγάπη είχε για τα γράμματα, αλλά
τα δραματικά γεγονότα που περιγράφονται στο έργο αυτό, δεν της επέτρεψαν
να τα καλλιεργήσει

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΔ: Ειδικό Δικαστήριο Εγκλημάτων Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελος Ραβάλλι

ΑΠΘ: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΕΑΜ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο): Ελληνική αντιστασιακή οργάνωση κατά τη διάρκεια της Κατοχής

ΕΑΠ: Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων

ΕΔΕΣ (Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος): Ελληνική αντιστασιακή οργάνωση κατά τη διάρκεια της Κατοχής της Ελλάδας από τις δυνάμεις του Άξονα

ΕΛΑΣ (Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός): ήταν το στρατιωτικό σκέλος του ΕΑΜ

ΕΜΕΟ: Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση

Κομιτάτο: “Επαναστατική οργάνωση που αγωνίζεται για την επίτευξη συγκεκριμένων σκοπών χρησιμοποιώντας ως επί το πλείστον βίαιες μεθόδους” (Μπαμπινιώτης)

ΣΝΟΦ (Σλαβομακεδονικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο): “Ιδρύθηκε τον Οκτώβριο-Νοέμβριο 1943 στην Καστοριά. Άμεσοι στόχοι του ΣΝΟΦ ήταν ο αποπλισμός των σλαβόφωνων χωριών που είχαν εξοπλιστεί από τους Βούλγαρους, η ένταξή τους στο ΣΝΟΦ και η καλλιέργεια «σλαβομακεδονικής» εθνικής συνείδησης” (Πρώτο Θέμα)

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η κατοχή της Ελλάδας από τις δυνάμεις του Άξονα ξεκίνησε τον Απρίλιο του 1941 και διήρκεσε έως ότου η Γερμανία και η σύμμαχός της Βουλγαρία αποχώρησαν στις αρχές Οκτωβρίου 1944. Το ελληνικό έδαφος χωρίστηκε σε ζώνες κατοχής με το μεγαλύτερο μέρος της χώρας να βρίσκεται στην ιταλική ζώνη. Έχει προταθεί ότι οι Ιταλοί κατακτητές ήταν λιγότερο σκληροί και πιο ευγενικοί σε σύγκριση με τους Γερμανούς λόγω της «ήπιας» ή «μεσογειακής» ιδιοσυγκρασίας τους. Ωστόσο, η κληρονομιά που άφησαν στη Δυτική Μακεδονία δίνει μια μάλλον ζοφερή και μη κολακευτική εικόνα για αυτούς. Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η ανασκόπηση των γεγονότων που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της Ιταλικής Κατοχής στην Καστοριά, μια πόλη της Δυτικής Μακεδονίας, παρακολουθώντας την ιστορία ενός βασικού πρωταγωνιστή αυτών των γεγονότων, του Ιταλού υπολοχαγού Τζιοβάννι Ραβάλλι, του επικεφαλής της υπηρεσίας πληροφοριών του Ιταλικού Φρουραρχείου στην πόλη εκείνη την περίοδο.

Η έρευνα βασίζεται σε πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές καθώς και σε συνεντεύξεις αυτοπτών μαρτύρων. Η διατριβή διαρθρώνεται σε έξι κεφάλαια. Η Εισαγωγή αφηγείται τις σημαντικότερες εξελίξεις του Μεσοπολέμου στην Καστοριά. Το πρώτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην Ιταλική Κατοχή της Καστοριάς και εισάγει το κύριο πρόσωπο της διατριβής, τον Τζιοβάννι Ραβάλλι. Επιπλέον, αποσαφηνίζει την πολιτική της Ιταλίας απέναντι στην Αλβανία, τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία και τους σλαβικούς λαούς, καθώς και τις βουλγαρικές φιλοδοξίες που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στις ιταλο-καστοριανές σχέσεις. Στο δεύτερο κεφάλαιο περιγράφονται οι συνθήκες της Ιταλικής Κατοχής στην πόλη κατά την περίοδο 1941-1943, όταν η περιοχή βρισκόταν υπό τον ιταλικό στρατιωτικό έλεγχο, και τα καταπιεστικά μέτρα που ελήφθησαν κατά του πληθυσμού της Καστοριάς. Το τρίτο κεφάλαιο καλύπτει τη γέννηση της ένοπλης αντίστασης στην Καστοριά και τη «στρατολόγηση» Σλαβοφώνων στον ιταλικό πόλεμο κατά των Ελλήνων αντιστασιακών. Το τέταρτο κεφάλαιο περιγράφει τη περίπλοκη πορεία του Ραβάλλι κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής του θητείας, από διοικητής του Δεύτερου Γραφείου Πληροφοριών του 13ου Συντάγματος της μεραρχίας Pinergolo στην Καστοριά, σε «μέλος» της αντίστασης και, τέλος, φυλακισμένος και υπόδικος για εγκλήματα πολέμου. Το πέμπτο κεφάλαιο καλύπτει τα κύρια στάδια της δίκης του Ραβάλλι, την καταδίκη του σε ισόβια κάθειρξη για εγκλήματα πολέμου και τη μετέπειτα απονομή χάριτος που άνοιξε το δρόμο για την αποκατάστασή του στην Ιταλία. Το έκτο κεφάλαιο παρουσιάζει το γενικό πλαίσιο της στρατηγικής που επέτρεψε στην Ιταλία να αποφύγει τις κατηγορίες για μαζικά εγκλήματα που διαπράχθηκαν κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και να προστατεύσει και να αποκαταστήσει εγκληματίες πολέμου όπως ο Ραβάλλι. Τέλος, ο Επίλογος παρουσιάζει τη μεταπολεμική καριέρα του Ραβάλλι και συνοψίζει τα κύρια συμπεράσματα της μελέτης.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Ιταλική Κατοχή, Καστοριά, Ραβάλλι, Εγκληματίες πολέμου

ABSTRACT

The occupation of Greece by the Axis Powers began in April 1941 and lasted until Germany and its ally Bulgaria withdrew in early October 1944. Greece's territory was divided into occupation zones with most of the country placed in the Italian zone. It has been suggested that the Italian occupiers were less harsh and kinder compared to the Germans due to their 'mild' or 'Mediterranean' temperament. However, the legacy they left in Western Macedonia paints a rather grim and unflattering picture about them. The purpose of this thesis is to review the events that took place during the Italian Occupation in Kastoria, a town of Western Macedonia, by tracing the history of a key actor of these events, the Italian lieutenant Giovanni Ravalli, the head of intelligence of the Italian garrison in the town during that period.

The research is based on primary and secondary sources as well as eyewitness interviews. The thesis is structured in six chapters. The Introduction recounts the most important developments during the interwar period in Kastoria. Chapter One focuses on the Italian Occupation of Kastoria and introduces the main actor of the thesis, Giovanni Ravalli. Furthermore, it clarifies Italy's policy towards Albania, Romania, Bulgaria and the Slavonic peoples, as well as the Bulgarian aspirations which played a major role in Italian-Kastorian relations. Chapter Two describes the conditions of the Italian Occupation in the town during 1941-1943, when the region was under the Italian military control, and the oppressive measures taken against the Kastorian population. Chapter Three covers the birth of armed resistance in Kastoria and the "recruitment" of Slavophones in the Italian war against the Greek resistance fighters. Chapter Four describes Ravalli's tortuous course during his military service, from commander of the Second Intelligence Office of the 13th Regiment of the Pinerolo division in Kastoria, to a "member" of the resistance and, finally, imprisoned and under trial for war crimes. Chapter Five covers the main stages of Ravalli's trial, his sentence to life imprisonment for war crimes and the subsequent pardon that paved the way for his rehabilitation in Italy. Chapter Six presents the general framework of the strategy that allowed Italy to avoid accusations of mass crimes committed during World War II, and to protect and rehabilitate war criminals like Ravalli. Finally, the Epilogue presents Ravalli's post-war career and summarizes the main conclusions of the study.

KEY WORDS: Italian Occupation, Kastoria, Ravalli, War criminals

Περιεχόμενα

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	ii
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	iii
ABSTRACT.....	iv
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΚΑΣΤΟΡΙΑ ΣΤΟΝ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ	7
α) Πληθυσμιακές ανακατατάξεις στη Μακεδονία	7
β) Πληθυσμιακές, κοινωνικές, και οικονομικές ανακατατάξεις στην Καστοριά	10
γ) Αναδιανομή της γης.....	13
δ) Το γλωσσικό ζήτημα	16
ε) Πολιτικές και εθνοτικές διαστάσεις.....	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ΙΤΑΛΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ	21
α) Η εγκατάσταση των ιταλικών αρχών Κατοχής στην Καστοριά (1941-1942).....	21
β) Ο Τζιοβάννι Ραβάλλι (Giovanni Ravalli).....	23
γ) Σχέσεις Ιταλών – Καστοριανών.....	25
δ) Πολιτική της Ιταλίας ως προς την Αλβανία και τη Ρουμανία	27
ε) Πολιτική της Ιταλίας ως προς την Βουλγαρία και τους Σλαβόφωνους	29
ζ) Η Πολιτική της Βουλγαρίας - βουλγαρική προπαγάνδα.....	32
η) Η Καστοριά στον βουλγαρικό κλοιό	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΠΙΕΣΗΣ ΤΩΝ ΚΑΣΤΟΡΙΑΝΩΝ	42
α) Τα Τάγματα Ερεΰνης.....	42
β) Ο Επισιτισμός της Πόλης	47
γ) Πολιτικοί εκβιασμοί.....	51
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ	57
α) Οι πρώτες απώλειες των Ιταλών (Χειμώνας 1942-1943).....	57
β) Ο εξοπλισμός των Σλαβόφωνων	61
γ) Ο «μαύρος» Μάρτιος του 1943	67
δ) Απρίλιος 1943 – Ιούλιος 1943	74
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΡΑΒΑΛΛΙ	77
α) Στη Λάρισα.....	77
β) Ιταλική Συνθηκολόγηση.....	78

γ) Στην Αντίσταση	81
γ) Προφυλακισμένος.....	82
δ) Περί Ιταλών Εγκληματιών Πολέμου	84
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Η ΔΙΚΗ ΤΟΥ ΡΑΒΑΛΛΙ.....	88
α) Το Ειδικό Στρατοδικείο Εγκλημάτων Πολέμου.....	88
β) Το Κατηγορητήριο	90
γ) Η Απολογία.....	92
δ) Η Καταδίκη.....	94
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΑΛΙΝΔΡΟΜΙΕΣ	96
α) Πράγματα που γίνονται και δεν λέγονται.....	96
β) Εσωτερική Ιταλική Συνοχή και Αντικομμουνισμός.....	97
γ) Οβιδιανή Μεταμόρφωση	98
δ) Δίωξη Γερμανών Εγκληματιών Πολέμου στην Ιταλία.....	99
ε) Από τον Αντικομμουνισμό στον Νεοφασισμό;	100
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	102
Βιβλιογραφία	105
Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου - Φάκελλος Ραβάλλι	109
Ιδιωτική Συλλογή Προφορικών Μαρτυριών Θωμαής Γραμματικού.....	112
Εφημερίδες τοπικού και εθνικού τύπου.....	113
Η Δίκη Ραβάλλι – Κάλτσεφ μέσα από Δημοσιεύματα της Εποχής.....	114
Παράρτημα Φωτογραφιών.....	116
Χάρτης της κατεχόμενης Ελλάδας.....	116
Σταύρος Σινάνογλου	117
Κατάσταση εκτελεσθέντων από τους Ιταλούς.....	118
Τζιοβάννι Ραβάλλι.....	119
Αντον Κάλτσεφ.....	120
Ο Τζιοβάννι Ραβάλλι, Νομάρχης Ρώμης	121

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η περίοδος της Κατοχής και του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου άφησε ανεξίτηλα τα σημάδια της στην ψυχοσύνθεση των ανθρώπων που τη βίωσαν. Προσωπικές μαρτυρίες και αφηγήσεις ξαναζωντανεύουν τα τραύματα και φέρνουν στην επιφάνεια άγνωστες πτυχές της Ιστορίας. Η δράση των γερμανικών και ιταλικών στρατευμάτων, οι επιχειρήσεις των ανταρτών και των Κομιτατζήδων, οι καταστροφές και οι ανθρώπινες απώλειες που βίωσε ο απλός λαός επικρατούν στη θύμηση στο διάβα του χρόνου. Όμως άλλες πτυχές της έχουν περάσει στην πινελιά της λήθης. Στην ευρωπαϊκή ιστορική μνήμη έχει επικρατήσει η αντίληψη του «καλού» δηλαδή του πιο ήπιου κατακτητή όσον αφορά τους Ιταλούς κατακτητές, και του σκληρού και απάνθρωπου κατακτητή σχετικά με τους Γερμανούς. Η άγνοια σχετικά με την τοπική ιστορία της Καστοριάς, των όσων δηλαδή έχουν διαδραματιστεί στην περιοχή της, όχι μόνο σε σχέση με την ιταλική Κατοχή αλλά και με τη δράση των Βούλγαρων κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, καθώς και η επιλεκτική, απωθημένη ή λησμονημένη μνήμη των κατοίκων δημιουργεί εύλογα ερωτήματα.

Σκοπός κάθε ερευνητικής και συγγραφικής προσπάθειας, πέραν βέβαια της ευνόητης φιλοδοξίας του ερευνητή συγγραφέα, θα πρέπει να είναι η κάλυψη ενός υπάρχοντος κενού. Η ιστορική βιβλιογραφία περιλαμβάνει πολύ εμπειριστατωμένες μελέτες σχετικά με τα γεγονότα στη Δυτική Μακεδονία την περίοδο της Κατοχής¹. Στα τελευταία χρόνια εκπονήθηκαν και ειδικές εργασίες γι' αυτή την περίοδο, ενώ σχετικά πρόσφατα και μελέτες τοπικού ενδιαφέροντος για την περιοχή της Καστοριάς². Το ενδιαφέρον αυτό είναι κατανοητό γιατί στη Δυτική Μακεδονία και

---

¹ Βλ. ενδεικτικά, Ιωάννης Κολιόπουλος, *Λεηλασία Φρονημάτων. Το Μακεδονικό Ζήτημα στην Κατεχόμενη Δυτική Μακεδονία (1941-1944)*, β' έκδ., Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1995. Αθανάσιος Καλλιανιώτης, «Οι αρχές της Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία (1941-1943)», ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2000. Σοφία Τάχου-Ηλιάδου, *Τα χρώματα της βίας στη Δυτική Μακεδονία 1941-1944*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2017.

² Βλ. ενδεικτικά, Γεώργιος Μυλωνάς, «Η δράση των Αξιωματικών στη Δυτική Μακεδονία την περίοδο της Κατοχής μέσα από τα αρχεία της Υπηρεσίας Στρατιωτικών Αρχείων (Υ.Σ.Α.)», ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Παιδαγωγική Σχολή, Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Αμύνταιο 2018. Όλγα Μπελεγάκη, «Πτυχές της δράσης της Οχράνας με βάση νεότερες βουλγαρικές πηγές (1941-1943)», ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Ιστορίας Χωρών Χερσονήσου του Αίμου και Τουρκολογίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, ΑΠΘ., Θεσσαλονίκη 2011. Βερόνικα-Στυλιανή Αποστόλου, «Όψεις του Κοινωνικού Βίου στην Πόλη της Καστοριάς την Περίοδο της Κατοχής, 1941-1944», ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών, Σχολή Οικονομικών και Περιφερειακών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2016.

ειδικά στην περιοχή της Καστοριάς στην περίοδο της Κατοχής, αλλά και στον Εμφύλιο Πόλεμο, διαδραματίστηκαν δραματικά γεγονότα που άφησαν ανεξίτηλα σημάδια στην ιστορία της περιοχής και της Ελλάδας γενικότερα. Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να παρουσιάσει όσα διαδραματίστηκαν την περίοδο της ιταλικής Κατοχής στην περιοχή της Καστοριάς, θέτοντας στο επίκεντρο της διήγησης τον Ιταλό Ανθυπολοχαγό Τζιοβάννι Ραβάλλι που είχε σημαντικό ρόλο στα γεγονότα αυτά. Έχει επισημανθεί από τον δημοσιογράφο Carroll Rory της εφημερίδας *The Guardian* ότι περίπου 1.200 Ιταλοί αναζητούνταν για εγκλήματα πολέμου στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στην Αφρική, Γιουγκοσλαβία και Ελλάδα³. Η Ιταλία αρνήθηκε το δικαίωμα της ετεροδικίας στις συμμαχικές κυβερνήσεις για όλους ανεξαιρέτως τους κατηγορούμενους Ιταλούς πολίτες και διεκδικούσε τον επαναπατρισμό των συλληφθέντων με ιταλική ιθαγένεια με πρόσχημα την απονομή της δικαιοσύνης από τις ιταλικές αρχές⁴.

Μια χαρακτηριστική περίπτωση ήταν του Ιταλού κρατουμένου Ραβάλλι ο οποίος δικάστηκε από το Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου στην Αθήνα. Η δίκη είχε μεγάλη απήχηση γιατί συγκατηγορούμενός του ήταν ο Άντον Κάλτσεφ. Λίγα χρόνια μετά την καταδίκη του η Ελλάδα υπέκυψε στις φορτικές πιέσεις της Ιταλίας και του απένειμε χάρη. Η παρούσα εργασία, λοιπόν, αποσκοπεί στο να φωτίσει την αλήθεια ή έστω ένα μέρος της αλήθειας γύρω από το πρόσωπο αυτό. Σχετικά με την αλήθεια, που κρύβει τη λέξη λήθη, ο Ραβάλλι, ενόσω ήταν υπόδικος, εξέφρασε προφητικά: «Αυτή τη στιγμή η τύχη μου, οποιαδήποτε κι αν είναι, μου είναι αδιάφορος. Η τιμή μου είναι και θα μείνει άθικτη, ότι και αν γίνω. Η αλήθεια ημπορεί να φανεί ύστερα από το θάνατό μου, αλλά κάποτε θα φανεί. Αυτό, για μένα αρκεί»⁵.

---

³ Carroll Rory, "Italy's bloody secret", *The Guardian*, 25 Ιουνίου 2001, στο <https://www.theguardian.com/education/2001/jun/25/artsandhumanities.highereducation> (πρόσβαση: 6 Δεκεμβρίου, 2020).

⁴ Για τις δίκες και καταδίκες Ιταλών από τις ελληνικές δικαστικές αρχές βλ. Δέσποινα-Γεωργία Κωνσταντινάκου, *Πολεμικές οφειλές και εγκληματίες πολέμου στην Ελλάδα. Ψάχνοντας την ηθική και υλική δικαίωση μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2015. Για τις πιέσεις της Ιταλίας προς την Ελλάδα σχετικά με την τύχη των Ιταλών εγκληματιών πολέμου βλ. Στέλιος-Περικλής Καράβης, «Οι πολιτικές σχέσεις της Ιταλικής Δημοκρατίας με το Βασίλειο της Ελλάδας την περίοδο 1947-1953», Κωνσταντίνα Μπότσιου, Γιάννης Σακκάς (επιμ.), *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-62. Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις*, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2015, σσ, 81-94.

⁵ Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο - Φάκελος Ραβάλλι (στο εξής ΑΔ), Τζιοβάννι Ραβάλλι, Επιστολή προς Σπηλιώτη, Νομάρχη Καστοριάς, 2 Αυγούστου 1945.

Το έναυσμα για την επιλογή του συγκεκριμένου θέματος ήταν οι αφηγήσεις της οικογένειάς μου. Θα πρέπει να ομολογήσω πως οι διηγήσεις αυτές, που φαινομενικά δεν περιείχαν κάτι που θα μπορούσε να μου εξάψει τη φαντασία, μου προκάλεσαν περιέργεια για το τι πραγματικά είχε συμβεί. Ο πατέρας μου ανέφερε ελάχιστα γεγονότα για την περίοδο εκείνη, είτε γιατί δεν ήθελε να φέρει στην επιφάνεια οδυνηρές μνήμες, είτε γιατί ήθελε να με προστατέψει από τη φρίκη του πολέμου. Τα χρόνια πέρασαν. Οι γηραιότεροι άνθρωποι που βίωσαν αυτά τα γεγονότα έφυγαν από τη ζωή. Τα παιδικά χρόνια έδωσαν τη θέση τους στην ωριμότητα. Τα ερωτήματα όμως έμειναν βαθιά χαραγμένα μέσα στον νου. Οι συγκεκριμένες αφηγήσεις του πατέρα μου αφορούσαν μία ρομαντική ιστορία που εκτυλίχτηκε κατά τη διάρκεια της ιταλικής Κατοχής: Το σπίτι όπου γνωρίστηκε ο Ραβάλλι με μία Καστοριανή, τη Μαρίκα Τσιωνά, και όπου πλέχτηκε ένα δυνατό ειδύλλιο βρίσκεται ακριβώς απέναντι από το δικό μας σπίτι. Τώρα πλέον, το σπίτι όπου διαδραματίστηκε η ιστορία αγάπης και όπου έπαιζα ως μικρό παιδί, καταρρέει. Η βαριά εξώθυρά του έχει ασφαλιστεί μέχρι να επέλθει η τελική πτώση.

Η αναζήτηση πρωτογενών στοιχείων ήταν δύσκολη με πολλά εμπόδια. Πρώτον, γιατί δεν υπάρχουν βασικές πρωτογενείς πηγές στην Καστοριά, δηλαδή στο Δημαρχείο, στα Γενικά Αρχεία του Κράτους στη Νομαρχία, στο Δικαστήριο ή στη Μητρόπολη. Η μοναδική πηγή που υπάρχει, βρίσκεται στη Δημοτική Βιβλιοθήκη και αφορά τον Τύπο της Καστοριάς. Δεύτερον, οι μαρτυρίες είναι ελάχιστες, λόγω του προχωρημένου της ηλικίας των μαρτύρων, λόγω θανάτου των ανθρώπων που βίωσαν την Κατοχή και εξαιτίας του φόβου και της επιφυλακτικότητας που υπάρχει. Κάποιοι αυτόπτες μάρτυρες ενθάρρυναν την προσπάθεια. Άλλοι, ενώ αρχικά έδειξαν προθυμία, στη συνέχεια μετά από δεύτερη σκέψη, άλλαξαν στάση. Κάποιοι επίσης προσπάθησαν να εμποδίσουν την έρευνα, ίσως και να τη ματαιώσουν. Οι αντιδράσεις αυτές για την δράση ενός ξένου που έτυχε να βρίσκεται στην Καστοριά την περίοδο της ιταλικής κατοχής δεν θα έπρεπε να αποτελούν έκπληξη. Ίσως υπάρχει η υποψία ότι θα έρθουν στην επιφάνεια ονόματα ατόμων που συνεργάστηκαν με τις ιταλικές αρχές. Η υστεροφημία των προσώπων αυτών και το πιθανό κοινωνικό στίγμα προς αυτούς και τους απογόνους τους ενδεχομένως έχουν βαρύνουσα σημασία για τη στάση τους. Μπορεί επίσης κάποιοι να μη θέλουν να αναμοχλεύσουν παλιές ίντριγκες και διαφορές. Τέλος, για πολλούς άλλους η «απόθεση» τραυματικών εμπειριών ενδέχεται να λειτουργεί σαν μηχανισμός ψυχολογικής άμυνας. Αλλά η αναζήτηση της αλήθειας συνεχίστηκε. Οι πρώτοι καρποί της έρευνας φάνηκαν όταν βρέθηκαν άρθρα της τότε εποχής σχετικά με τη δίκη

του Ραβάλλι. Και έτσι ξεκίνησε το ταξίδι μου στην ιστορία της Καστοριάς τη περίοδο της Κατοχής.

Εκτός από τον τοπικό και εθνικό Τύπο της εποχής και τις προφορικές μαρτυρίες, η μελέτη χρησιμοποιεί κυρίως το πρωτογενές υλικό από τις καταθέσεις μαρτύρων στη δίκη του Ραβάλλι. Το Στρατοδικείο Αθηνών, συγκεκριμένα η Υπηρεσία Στρατιωτικού Αρχείου, υπήρξε ιδιαίτερα εξυπηρετική για τον εντοπισμό του αρχειακού αυτού υλικού. Το αρχείο φυλάσσεται στο Αναθεωρητικό Δικαστήριο, που βρίσκεται εντός του «Στρατοπέδου Γαζή», στο Ρουφ στην Αθήνα. Από όσο γνωρίζω, εδώ και εβδομήντα πέντε χρόνια κανένας ερευνητής δεν είχε μελετήσει το συγκεκριμένο υλικό, ένα μεγάλο μέρος του οποίου είχε ψηφιοποιηθεί από υπαλλήλους των Ηνωμένων Εθνών πριν από χρόνια. Η δικογραφία του Ραβάλλι περιέχει πολλές ένορκες καταθέσεις κλητευθέντων και εξετασθέντων μαρτύρων, μηνυτήριες αναφορές, σημειώματα, απόρρητα έγγραφα επικοινωνίας των διαφόρων υπηρεσιών του κράτους με το Ειδικό Στρατοδικείο Εγκληματιών Πολέμου, και υπομνήματα και αλληλογραφία του ίδιου του Ραβάλλι. Τα έγγραφα της δικογραφίας δεν ήταν ταξινομημένα και πολλά από αυτά ήταν φθαρμένα, άλλα πάλι ήταν τόσο εύθραυστα, τυπωμένα σε ρυζόχαρτο, ή τόσο δυσανάγνωστα που καθιστούσαν σχεδόν αδύνατη τη δημιουργία αντιγράφων τους. Η μελέτη των εγγράφων έφερε στο φως πολλές πτυχές της δράσης του εν λόγω αξιωματικού και αναβίωσε κατά κάποιον τρόπο γεγονότα εκείνης της περιόδου. Όπου ήταν εφικτό έγινε διασταύρωση των στοιχείων με επιπλέον αναφορές από δευτερογενείς πηγές, δημοσιευμένες μελέτες, που καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα γενικού ενδιαφέροντος.

Η εργασία είναι διαρθρωμένη σε έξι κεφάλαια: Η Εισαγωγή αφηγείται τις σημαντικότερες εξελίξεις κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου στην Καστοριά. Περιγράφονται οι πληθυσμιακές ανακατατάξεις στη Μακεδονία και στην Καστοριά, οι οικονομικές ανακατατάξεις, η πολιτική πόλωση και το γλωσσικό ζήτημα. Το Πρώτο Κεφάλαιο επικεντρώνεται στην Ιταλική Κατοχή στην Καστοριά και εισάγει το κύριο πρόσωπο της εργασίας τον Τζιοβάννι Ραβάλλι. Η πολιτική της Ιταλίας ως προς την Αλβανία, τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία και τους Σλαβόφωνους, καθώς και οι επιδιώξεις της Βουλγαρίας έπαιξαν κύριο ρόλο στις σχέσεις Ιταλών-Καστοριανών και στις βουλγαρικές επιδιώξεις. Το Δεύτερο Κεφάλαιο περιγράφει τις συνθήκες Κατοχής στην Καστοριά το διάστημα 1941-43, όταν η περιοχή βρέθηκε υπό τον ιταλικό στρατιωτικό έλεγχο. Πιο

συγκεκριμένα εξετάζονται ζητήματα όπως τα Τάγματα Ερεύνης που ενεργοποιήθηκαν από τους Ιταλούς, οι ελλείψεις τροφίμων και οι ασθένειες από τις οποίες υπέφεραν οι πολίτες της πόλης, και οι πολιτικοί εκβιασμοί που ασκήθηκαν κυρίως από τους Βουλγάρους για να στρέψουν τους κατοίκους υπέρ των επιδιώξεων τους. Το Τρίτο Κεφάλαιο εισάγει την αντίσταση στην Καστοριά και την «στρατολόγηση» των Σλαβόφωνων στον πόλεμο των Ιταλών εναντίον των ανταρτών. Ο ρόλος του Ραβάλλι τόσο στους μηχανισμούς πίεσης όσο και στην εμπλοκή των Σλαβόφωνων είναι σημαντικός. Το Τέταρτο Κεφάλαιο περιγράφει την πολυδαίδαλη πορεία του Ραβάλλι κατά την διάρκεια και αμέσως μετά τον πόλεμο από διοικητή του Γραφείου Πληροφοριών του 13^{ου} Συντάγματος της μεραρχίας Πινερόλο στην Καστοριά, σε «μέλος» της αντίστασης και υπόδικο για εγκλήματα πολέμου. Το Πέμπτο κεφάλαιο καλύπτει τα κυριότερα στάδια της δίκης του Ραβάλλι, την καταδίκη του σε ισόβια για εγκλήματα πολέμου και την απονομή χάριτος που του άνοιξε, στη συνέχεια, τον δρόμο για την αποκατάστασή του στην Ιταλία. Το Έκτο Κεφάλαιο παρουσιάζει το γενικό πλαίσιο της στρατηγικής που επέτρεψε στην Ιταλία να αποφύγει κατηγορίες για μαζικά εγκλήματα που διαπράχθηκαν κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, και να προστατέψει και να αποκαταστήσει τα υπεύθυνα άτομα όπως ο Ραβάλλι. Τέλος, ο Επίλογος παρουσιάζει την μεταπολεμική διαδρομή του Ραβάλλι και τα βασικά συμπεράσματα της μελέτης.

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες σε όλους όσους συνέβαλλαν στην εκπόνησή της εργασίας αυτής. Ευχαριστώ θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια, Σοφία Ηλιάδου, για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε εξ' αρχής, αναθέτοντάς μου το συγκεκριμένο θέμα, την επιστημονική της καθοδήγηση, τις υποδείξεις της, την επιμονή της, το αμείωτο ενδιαφέρον της, τη συμπαράστασή της, τη συνεχή της υποστήριξη και το αμείωτο ενδιαφέρον που έδειξε από την αρχή μέχρι το τέλος. Επίσης, ευχαριστώ τον καθηγητή, Ανδρέα Ανδρέου και τον επίκουρο καθηγητή Κωνσταντίνο Κασβίκη, για τις εποικοδομητικές τους υποδείξεις και την πολύτιμη συμβολή τους στην ολοκλήρωση της εργασίας, ως μέλη της τριμελούς επιτροπής. Σημαντική ήταν επίσης η συμβολή και καθοδήγηση του επίκουρου καθηγητή Ευστράτιου Δορδανά ιδίως στα αρχικά στάδια της μελέτης. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στους αείμνηστους καθηγητές Ευστάθιο Πελαγίδη ο οποίος μου άνοιξε τους ορίζοντες για τις μεταπτυχιακές μου σπουδές και με ενθάρρυνε για το συγκεκριμένο θέμα της εργασίας, και στον Πάνο Τσολάκη για την αμέριστη στήριξη και το ενδιαφέρον του καθ' όλη τη διάρκεια της προσπάθειάς μου. Η βοήθεια του

Αναθεωρητικού Δικαστηρίου Αθηνών υπήρξε καθοριστική για την άντληση σημαντικών πληροφοριών από τη Δικογραφία του Ραβάλι. Τέλος, θα ήθελα εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στην οικογένειά μου για τη στήριξη, τη συμπαράσταση και την κατανόησή τους, καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΚΑΣΤΟΡΙΑ ΣΤΟΝ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

α) Πληθυσμιακές ανακατατάξεις στη Μακεδονία

Η μείζονα Μακεδονία μέχρι τη διάλυσή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1918 κατοικείται από μια πληθώρα φυλετικών, γλωσσικών και θρησκευτικών ομάδων με ποικίλες αλληλοεπιδράσεις και αντιπαλότητες μεταξύ τους. Η διανομή των εδαφών ανάμεσα στους κύριους διεκδικητές, Ελλάδα, Σερβία και Βουλγαρία ήταν το μήλο της έριδος που πυροδότησε τους Βαλκανικούς Πολέμους (1912 και 1913). Με την συνθήκη του Βουκουρεστίου (10 Αυγούστου 1913) η Ελλάδα προσάρτησε το μεγαλύτερο μέρος της Μακεδονίας (περιοχή ίση με το 52,4% της συνολικής έκτασής της) με σημαντικότερες πόλεις την Θεσσαλονίκη, την Βέροια, τις Σέρρες, την Δράμα και την Καβάλα. Το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1914-1918), μετά τα δραματικά γεγονότα του Εθνικού Διχασμού, βρίσκει τελικά την Ελλάδα στην πλευρά των νικητών Συμμάχων. Με την συνθήκη του Νεϊγύ (27 Νοεμβρίου 1919) αποσπάστηκαν εδάφη από την Βουλγαρία που διανεμήθηκαν στην Ελλάδα (Κομοτηνή, Αλεξανδρούπολη) και στην Γιουγκοσλαβία. Η τριχοτόμηση της μείζονας Μακεδονίας όμως δεν κατόρθωσε να εμπεδώσει περίοδο ειρήνης και προόδου στην περιοχή. Καθώς η πληθυσμιακή σύνθεση των τριών τμημάτων της Μακεδονίας δεν ήταν ομοιογενής, αυτό αποτέλεσε πηγή συνεχών τριβών ανάμεσα στις όμορες χώρες. Η Σερβία και η Ελλάδα, από τη μια μεριά, ήταν ικανοποιημένες με τη νέα συνοριακή διαρρύθμιση και επιθυμούσαν να αφοσιωθούν στο έργο της ανασυγκρότησης και της σταθεροποίησης. Η Βουλγαρία, από την άλλη μεριά, θεωρούσε ότι αδικήθηκε από την κατανομή, καθώς έβλεπε το όνειρο της διεξόδου της στο Αιγαίο, που πλησίασε να το πραγματοποιήσει με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (1878), να απομακρύνεται.

Καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, λοιπόν, η Βουλγαρία πυροδοτούσε ή ενθάρρυνε αλυτρωτικές βλέψεις ανάμεσα στον σλαβόφωνο πληθυσμό που κατοικούσε στο ελληνικό (και στο σερβικό) τμήμα της γεωγραφικής Μακεδονίας. Αυτές οι αλυτρωτικές προσδοκίες είχαν ως κύριο εκφραστή και ενεργό δράστη την Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση (ΕΜΕΟ)⁶. Η ΕΜΕΟ ήταν μια βουλγαρική μυστική οργάνωση που ιδρύθηκε το 1893 και δραστηριοποιήθηκε

---

⁶ Για μια εμπειριστατωμένη ανάλυση της ΕΜΕΟ βλ. Βλάσης Βλασίδης, «Η Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση και η Δράση της στην Ελληνική Μακεδονία στον Μεσοπόλεμο (1919-1928)», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1997.

μέσω του ένοπλου αγώνα από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έως τις αρχές του 20^{ου} κυρίως στην περιοχή της Μακεδονίας. Οι σκοποί της μεταλλάχθηκαν στο πέρασμα του χρόνου. Έτσι, στην αρχή επεδίωκε την αυτονομία της Μακεδονίας, που ήλπιζε ότι θα κατέληγε στην ένωση με τη Βουλγαρία. Πριν την επανάσταση του Ίλιντεν η ένωση με τη Βουλγαρία εγκαταλείφθηκε και ο σκοπός ήταν μια αυτόνομη Μακεδονία ως ομόσπονδη δημοκρατία που θα συμμετείχε σε μια βαλκανική ένωση κρατών. Μετά την επανάσταση του Ίλιντεν το 1903 η ΕΜΕΟ διασπάστηκε σε δύο κλάδους ο πρώτος (αυτονομιστικός και, αργότερα, κομμουνιστικός) που υποστήριζε την αυτονομία σε ομόσπονδο κράτος, και ο δεύτερος (φιλοβουλγαρικός-εθνικιστικός) που υποστήριζε τον βουλγαρικό εθνικισμό και την ένωση με την Βουλγαρία. Οι διαφορετικές αυτές στοχοθετήσεις δημιουργούσαν τριβές και συγκρούσεις ανάμεσα στα μέλη της ΕΜΕΟ, στις οποίες παρασύρθηκε και η Βουλγαρία. Κοινή συνιστώσα, όμως, αυτών των επιδιώξεων ήταν η απόσχιση της ελληνικής Μακεδονίας.

Με το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, για να αποσοβηθεί πιθανή ένοπλη σύγκρουση ανάμεσα στα όμορα κράτη, με αφορμή τις μειονότητες που βρέθηκαν στη «λάθος» μεριά των συνόρων, οι Μεγάλες Δυνάμεις πίεσαν τα εμπλεκόμενα μέρη για την υπογραφή σχετικών συμφωνιών. Έτσι, υπεγράφησαν οι λεγόμενες «Συνθήκες των Μειονοτήτων», η Συνθήκη του Νεϊγύ της 27^{ης} Νοεμβρίου 1919 και η Συνθήκη των Σεβρών της 10^{ης} Αυγούστου 1920⁷. Με τη Συνθήκη των Σεβρών, μεταξύ άλλων, η Ελλάδα αναλάμβανε να αναγνωρίσει στους κατοίκους των περιοχών που είχε προσαρτήσει μετά το 1913 ισότητα δικαιωμάτων ανεξαρτήτως φυλής ή θρησκευματος, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος «[...] να συνιστώσι, διευθύνωσι και ελέγχωσιν ιδίαις δαπάνες, φιλανθρωπικά, θρησκευτικά ή κοινωφελή ιδρύματα, σχολεία και άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα, μετά του δικαιώματος να ποιούνται ελευθέρως χρήσιν της ιδίας αυτών γλώσσης [...]» (άρθρο 8).

Με τη δε Συνθήκη του Νεϊγύ η Ελλάδα και η Βουλγαρία συμφώνησαν «[...] περί εθελουσίας μεταναστεύσεως των εν Ελλάδι και Βουλγαρία φυλετικών μειονοτήτων [...]». Ειδικά αυτή η πρόνοια για την εθελουσία μετανάστευση όσων Μακεδόνων είχαν βουλγαρική συνείδηση στην

---

⁷ *Treaty of Neuilly*, The World War I Document Archive, 27 Νοεμβρίου 1919, στο https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Neuilly (πρόσβαση: 9 Δεκεμβρίου, 2020).

Συνθήκη Σεβρών, Academia, 10 Αυγούστου 1920, στο https://www.academia.edu/27348614/H_Συνθήκη_των_Σεβρων_1920_pdf_Treaty_of_Sevres (πρόσβαση: 9 Δεκεμβρίου, 2020).

Βουλγαρία θεωρήθηκε «εθνική καταστροφή» από την ΕΜΕΟ γιατί μια τέτοια μετανάστευση τους στερούσε τα επιχειρήματα περί ενώσεως της Μακεδονίας με την Βουλγαρία⁸. Γι' αυτό τον λόγο, η ΕΜΕΟ προσπαθούσε με όσα μέσα διέθετε (προπαγάνδα, τρομοκρατία, ένοπλο αγώνα) να ακυρώσει αυτή τη συμφωνία. Οι εδαφικές φιλοδοξίες της Βουλγαρίας κατά της ελληνικής Μακεδονίας, και οι προσπάθειες προσεταιρισμού των σλαβόφωνων πληθυσμών της, εντάθηκαν με τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς η Βουλγαρία χρησιμοποίησε τη συνεργασία της με τις Δυνάμεις του Άξονα για να τις επιτύχει.

Μετά την υπογραφή της Συνθήκης Ειρήνης στη Λωζάννη (24 Ιουλίου 1923) αποφασίστηκε τελεσίδικα η υποχρεωτική ανταλλαγή χριστιανών και μουσουλμάνων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας⁹. Το προσφυγικό ζήτημα αποτέλεσε ένα σοβαρό μέλημα του ελληνικού κράτους. Οι άμεσες ανάγκες από την άφιξη χιλιάδων ρακένδυτων ομοεθνών καλύφθηκαν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Μεσοπρόθεσμα, η αγροτική εγκατάσταση των προσφύγων απαιτούσε διαθέσιμες εκτάσεις και χώρους εντός των πόλεων αναφορικά με τους αστικώς αποκατασταθέντες, η δε αποκατάστασή τους εξαρτάτο από την δημιουργία ευκαιριών για την οικονομική τους αυτοτέλεια. Μια στρατηγική επιδίωξη του ελληνικού κράτους ήταν η εγκατάσταση ενός σημαντικού αριθμού προσφύγων σε σλαβόφωνα χωριά για να αυξηθεί ο αριθμός και το ποσοστό των ατόμων με ελληνική συνείδηση σε σχέση με όσους σλαβόφωνους είχαν βουλγαρική ή θεωρούνταν «ρευστής» συνείδησης. Η οικονομική ανέχεια, οι περιορισμοί στη διαθέσιμη γη για αναδιανομή και η έλλειψη στέγης οδήγησαν σε πολλές τριβές και συγκρούσεις ανάμεσα στους νεοφερμένους και τους ντόπιους, ειδικά τους σλαβόφωνους, πράγμα που επέτεινε την τάση των τελευταίων για μετανάστευση¹⁰.

Η μετανάστευση βουλγαρίζοντων σλαβόφωνων εξελίχθηκε παράλληλα με την εγκατάλειψη της περιοχής από τους μουσουλμάνους και τη μαζική έλευση προσφύγων από τη Μικρά Ασία και τον Πόντο μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Έτσι, η Μακεδονία, μετά από τους

---

⁸ Η ΕΜΕΟ, για παράδειγμα, απαγόρευε στους βουλγαρίζοντες Σλαβόφωνους να κάνουν χρήση του δικαιώματος που τους παρέιχε η Συνθήκη του Νεϊγύ να μεταναστεύσουν στην Βουλγαρία.

⁹ Ραϋμόνδος Αλβανός, *Σλαβόφωνοι και Πρόσφυγες: Κράτος και Πολιτικές Ταυτότητες στη Μακεδονία του Μεσοπολέμου*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2019, σ. 58.

¹⁰ Από την πλούσια βιβλιογραφία σχετικά με την αποκατάσταση των προσφύγων βλ. ενδεικτικά Ευστάθιος Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία (1923-1930)*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1994.

Βαλκανικούς Πολέμους και τη Μικρασιατική Καταστροφή, κλήθηκε να προσαρμοστεί σε μία νέα πραγματικότητα. Οι πληθυσμιακές μεταβολές ήταν σημαντικές και οι νεοφερμένοι έπρεπε να αφομοιωθούν σε πολύ σύντομο, σχετικά, διάστημα. Συνολικά 53.000 σλαβόφωνοι μετανάστευσαν από τη Μακεδονία και τη Θράκη μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ενώ αναχώρησαν 348.000 μουσουλμάνοι¹¹. Στις περιοχές αυτές εγκαταστάθηκαν αντίστοιχα περίπου 800.000 πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία και τον Πόντο (500.000 από αυτούς στην ύπαιθρο και 300.000 στις πόλεις), ενώ από την Βουλγαρία μετακόμισαν 30.000 Έλληνες πρόσφυγες. Τέλος, 80.789 σλαβόφωνοι επέλεξαν την παραμονή τους στην Ελλάδα. Οι τελευταίοι, σύμφωνα με την επίσημη ελληνική απογραφή του 1928 δεν έφθαναν το 6% του συνόλου του πληθυσμού της Μακεδονίας. Εάν η απογραφή υποεκτίμησε τον αριθμό των σλαβόφωνων, ή ακόμη και εάν συνυπολογιστούν και οι δίγλωσσοι, το ποσοστό τους είναι αμφίβολο εάν θα υπερέβαινε το 10-11%¹².

β) Πληθυσμιακές, κοινωνικές, και οικονομικές ανακατατάξεις στην Καστοριά

Πρόσφυγες από την Απολλωνιάδα της Μικράς Ασίας άρχισαν να φτάνουν στην Καστοριά ήδη από το καλοκαίρι του 1923. Είκοσι οικογένειες Απολλωνιαδιτών αποφάσισαν να αναζητήσουν την τύχη τους στην Καστοριά. Πριν εγκατασταθούν οι πρόσφυγες το 1923 και πριν αρχίσει η μαζική μετανάστευση των σλαβόφωνων, στην επαρχία της Καστοριάς, σε σύνολο 68.245 κατοίκων οι τελευταίοι ανέρχονταν σε 29.598, αντιπροσώπευαν δηλαδή το 43,3% του πληθυσμού, ενώ οι ελληνόφωνοι και οι ελληνόφωνες Βλάχοι και Αλβανοί ανέρχονταν σε 22.768 (33,3%), οι μουσουλμάνοι σε 14.448 (21,0%) και οι εβραίοι σε 1.211 (1,7%)¹³.

Το 1925, μετά την ολοκλήρωση σχεδόν της εγκατάστασης των προσφύγων και τη μετανάστευση του κύριου όγκου των σλαβομακεδόνων, η εικόνα είχε αλλάξει. Κατά τους υπολογισμούς της Νομαρχίας Καστοριάς, στην επαρχία της, σε σύνολο 47.500 κατοίκων (μειωμένο σημαντικά σε σύγκριση με το 1923) οι σλαβόφωνοι ήταν 29.500 (62,0% του συνολικού πληθυσμού). Από αυτούς 22.000 ήταν βουλγαρόφωνες και 7.500 ελληνόφωνες. Οι πρόσφυγες

---

¹¹ Βλ. Ιάκωβος Μιχαλίδης, «Σλαβόφωνοι Μετανάστες και Πρόσφυγες από τη Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη (1912-1930)», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1996.

¹² Βασίλης Γούναρης, «Οι Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας: η πορεία της ενσωμάτωσης στο ελληνικό εθνικό κράτος, 1870-1940», *Μακεδονικά* 29 (1994), 209-236.

¹³ Κολλιόπουλος, ό.π., σ. 12.

ήταν 7.500 και οι γηγενείς ελληνόφωνοι ή Βλάχοι 10.500¹⁴. Οι υπολογισμοί του πληθυσμού την εποχή αυτή έχουν πολλές αδυναμίες και είναι αμφιβόλου εγκυρότητας αν αναλογιστούμε τα οξυμένα πνεύματα και τις προκαταλήψεις που πιθανόν «χρωμάτιζαν» τους φορείς που τις αναλάμβαναν. Εάν δε συνυπολογίσουμε ότι τα όργανα του κράτους ήταν πιθανώς προκατειλημμένα εναντίων των αλλόφωνων είναι ενδιαφέρον ότι στη νέα πληθυσμιακή σύσταση στην περιοχή της Καστοριάς οι σλαβόφωνοι φαίνονται σταθεροί αριθμητικά και ενισχυμένοι ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού¹⁵. Η άφιξη των προσφύγων εξακολούθησε και το 1924.

Τον Αύγουστο του 1924 αναχώρησαν οι μουσουλμάνοι της πόλης της Καστοριάς. Όπως χαρακτηριστικά έγγραφε μια τοπική εφημερίδα: «Οι Τούρκοι της πόλεώς μας έφυγαν. Άς πάνε στο καλό. Τους προεπέμψαμε φιλικώτατα [...]»¹⁶. Η πόλη έχασε μέρος της πολυπολιτισμικότητάς της και των τουρκικών εθίμων. Ο Χότζας έπαψε να καλεί τους πιστούς σε προσευχή από τα τζαμιά, το ένα τρίτο της πόλεως εκκενώθηκε¹⁷.

Η ανάγκη αποκατάστασης των νεοφερμένων προσφύγων οδήγησε σε έντονη πίεση που ασκήθηκε στους γηγενείς πληθυσμούς¹⁸. Η κατάσταση των πρώτων ήταν δυσχερής αφού είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν τις πατρογονικές τους εστίες, είχαν βιώσει απερίγραπτες ταλαιπωρίες και ήρθαν σε έναν ξένο τόπο όπου έπρεπε να ξαναδημιουργήσουν τα πάντα από την αρχή. Η βοήθεια των ντόπιων ήταν σημαντική, ιδιαίτερος αυτή που παρείχε η Μητρόπολη Καστοριάς. Υπήρξε επίσης βοήθεια και θετική αντιμετώπιση από τον κρατικό μηχανισμό, η οποία όμως πολλές φορές στάθηκε ανεπαρκής.

Εμφανίστηκαν όμως και φαινόμενα δυσαρέσκειας εκ μέρους των ντόπιων που δεν μπορούσαν να αποδεχτούν το τετελεσμένο γεγονός. Σε κάθε κοινωνία μπορούν να δημιουργηθούν εντάσεις όταν σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα εφαρμόζονται δραστικές αλλαγές τέτοιας κλίμακας και μάλιστα χωρίς τη συναίνεση του πληθυσμού της. Έτσι συνέβη και σε αυτή την

---

¹⁴ Κολλιόπουλος, ό.π., σ. 14.

¹⁵ Τα επίσημα στοιχεία που παρουσιάστηκαν από την Κοινωνία των Εθνών σχετικά με την εθνολογική σύνθεση της Ελληνικής Μακεδονίας, προερχόμενα από ελληνικές πηγές (βασικά από τον Αλέξανδρο Πάλλη, μέλος της Επιτροπής Ελληνοβουλγαρικής Μετανάστευσης την δεκαετία του 1920) αναφέρουν ότι ενώ το 1912 οι Έλληνες και οι “Βούλγαροι” στην Καστοριά ήταν το 56% και 19% του συνολικού πληθυσμού, μετά την αποχώρηση των μουσουλμάνων το 1926 τα ποσοστά ήταν αντίστοιχα 78% και 22% αντίστοιχα (Μιχαηλίδης, ό.π., σ. 132).

¹⁶ Εφημερίδα *Καστορία*, 17 Αυγούστου 1924.

¹⁷ Αλβανός, ό.π., σ. 79-80.

¹⁸ Αλβανός, ό.π., σ. 74.

ακριτική πόλη. Για πολλούς οι πρόσφυγες ήταν παρείσακτοι επειδή προστέθηκαν σε ήδη υπάρχοντα ενδογενή και εξωγενή προβλήματα και προϋπάρχουσες δυσμενείς συνθήκες. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να προκληθούν αντιδράσεις στη νεοδημιουργηθείσα κατάσταση που επιβλήθηκε. Το περιβάλλον, λοιπόν, ήταν σε κάποιες περιπτώσεις εχθρικό, καθώς διαταράσσονταν οι ισορροπίες και συμπεριφορές της τοπικής κοινωνίας μέσα στο πολυπολιτισμικό γίγνεσθαι της πόλης.

Παρόλο που πολλοί Καστοριανοί είχαν δώσει τη ζωή τους για την απελευθέρωση από τον τουρκικό ζυγό, η κοινωνική τους συνοχή κλυδωνίζονταν με την έλευση των προσφύγων. Είχαν ίσως συνηθίσει τον κύκλο της καθημερινής συναναστροφής με πρόσωπα οικεία που είχαν μεν διαφορετικά έθιμα, γλώσσα και θρήσκευμα, αλλά η συνύπαρξη μαζί τους είχε αναπτύξει δεσμούς και σχέσεις στο στενό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Άλλωστε τα θεμέλια της κοινωνίας τους ήταν γερά στερεωμένα στην βάση της διαφορετικότητας. Πάνω σε αυτήν τη διαφορετικότητα βασιζόταν και η ευημερία που απολάμβανε η πόλη στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Η σχετική ευμάρεια της οφειλόταν στο εμπορικό δαιμόνιο κάποιων Καστοριανών και στη συνεργασία τους με αλλόθρησκους και αλλόφωνους, γενικά με ανθρώπους από κάθε γωνιά του κόσμου χωρίς φραγμούς ως προς την εθνική τους ταυτότητα, είτε αυτοί ήταν μουσουλμάνοι, εβραίοι, σλαβόφωνοι, ευρωπαίοι κ.τ.λ.

Η οικονομική κατάσταση της Καστοριάς επηρεάστηκε σοβαρά από την εθνική καταστροφή. Οι κάτοικοί της, όπως και ο υπόλοιπος ελληνικός λαός, υπέστησαν τα βάρη της φορολογίας για την ανασυγκρότηση του κράτους και την βελτίωση της οικονομίας. Η αβεβαιότητα για το τι θα επιφύλασσε το μέλλον ήταν αναμενόμενη. Ήδη ο πληθυσμός της υπέφερε από απώλειες συγγενικών προσώπων που χάθηκαν στους προηγούμενους πολέμους. Η ανεργία, η πείνα και ο φόβος πολλών κατοίκων ήταν συναισθήματα που τους έφερναν σε αδιέξοδο. Πολλοί Καστοριανοί είχαν ήδη ξενιτευτεί με σκοπό να εργαστούν και να βοηθήσουν οικονομικά τις οικογένειές τους πίσω στην πατρίδα. Η παρηκμασμένη πόλη πρόσμενε τη σύμπραξη και αλληλοβοήθεια των ξενιτεμένων της¹⁹.

---

¹⁹ Αργύριος Παπαδίσκος, *Καστοριανά Δοκίμια*, Τύποις Ακουαρόνη, 1912, σ. 13.

Η αναχώρηση των μουσουλμάνων προσφύγων ήταν επίσης τραγική, ταυτόχρονα όμως και οργανωμένη. Τι απέγινε όμως η παρουσία των μουσουλμάνων της Καστοριάς; Όπως αναφέρει μια τοπική εφημερίδα, αυτοί είχαν ήδη προβεί σε πωλήσεις των ακινήτων τους πριν την αναχώρησή τους με εκπρόσωπο τους τον πρώην βουλευτή Φερίτ Βέην Ούπη²⁰.

γ) Αναδιανομή της γης

Σε μια γεωργική οικονομία, όπως αυτή της Μακεδονίας την περίοδο του Μεσοπολέμου, η ιδιοκτησία γης συνδέεται άμεσα με την οικονομική κατάσταση του πληθυσμού και συγκεκριμένα με τη δυνατότητά του να αποφύγει την φτώχεια και να αποκτήσει μια σχετική ευμάρεια. Επομένως, δεν είναι παράδοξο ότι η ιδιοκτησία γης αναδείχτηκε σημαντικός παράγοντας εντάσεων, τριβών και αντιδικιών μεταξύ των διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων. Επί Οθωμανικής κυριαρχίας σημαντικές εκτάσεις καλλιεργήσιμης γης βρισκόταν στα χέρια των μουσουλμάνων μπέηδων. Οι χριστιανοί ήταν κυρίως ακτήμονες που έβρισκαν δουλειά στα κτήματα των μουσουλμάνων. Η ανταλλαγή των πληθυσμών τους έφερε στο προσκήνιο, καθώς διεκδικούσαν την απόκτηση των γαιών που καλλιεργούσαν ως εκείνη τη στιγμή και εκκενώθηκαν από τους αναχωρήσαντες μουσουλμάνους ή εγκαταλείφθηκαν από τους σλαβόφωνους που μετοίκησαν στην Βουλγαρία κατά τη διάρκεια της εθελούσιας ανταλλαγής πληθυσμών που προέβλεπε η Συνθήκη του Νεϊγύ. Στο προσκήνιο όμως προστέθηκαν και οι νεοφερμένοι πρόσφυγες οι οποίοι επίσης διεκδικούσαν καλλιεργήσιμη γη²¹. Η λύση που επιδιώχθηκε από το ελληνικό κράτος ήταν η αναδιανομή των γαιών που ελευθερώθηκαν από τους αναχωρήσαντες πληθυσμούς στους παραμένοντες γηγενείς και νέους πληθυσμούς. Πολύ γρήγορα όμως εμφανίστηκαν ποικίλα εμπόδια σ' αυτή τη πολιτική, όπως η «προαγορά» μουσουλμανικών γαιών, οι διεκδικήσεις των συγγενών των σλαβόφωνων που αναχώρησαν, οι καταπατήσεις κτημάτων, η μη ύπαρξη επαρκούς καλλιεργήσιμης γης, η πολιτική «εκμετάλλευση» του προβλήματος, και οι σχέσεις των ντόπιων Ελλήνων και της κεντρικής διοίκησης με τους εναπομείναντες σλαβόφωνους²².

---

²⁰ Εφημερίδα *Καστορία*, 20 Ιουλίου 1924.

²¹ Για τη διαδικασία αποκατάστασης των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία και τη διαμόρφωση της κοινωνικής, οικονομικής και δημογραφικής κατάστασης στην περιοχή βλ. Ευστάθιος Πελαγίδης, *ό.π.*

²² Για το ζήτημα των «ανώμαλων ή παράνομων δικαιοπραξιών» βλ. Στυλιανός Ιωαννίδης «Η συλλογική οργάνωση των προσφύγων στη δυτική Μακεδονία, μέσα από τα καταστατικά των σωματείων, από το 1923 έως σήμερα», ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών, Σχολή Οικονομικών και Περιφερειακών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2014, 52-56. Για τη διαθεσιμότητα γης η οποία

Όταν ήρθαν οι πρόσφυγες, λοιπόν, βρήκαν τη γη να καλλιεργείται από μουσουλμάνους που δεν είχαν ακόμη φύγει, ή από ντόπιους που την είχαν αγοράσει από τους μουσουλμάνους των οποίων την ιδιοκτησία γης δεν είχε αναγνωρίσει το κράτος. Τόσο οι ντόπιοι ακτήμονες, που επί δεκαετίες περίμεναν τη στιγμή που θα τους αποδιδόταν η γη των μπέδων την οποία καλλιεργούσαν, όσο και οι πρόσφυγες, που είχαν λάβει την υπόσχεση ότι θα λάμβαναν περιουσία αντίστοιχη αυτής που άφησαν πίσω τους, θεωρούσαν ότι δικαιούνταν καλύτερο και μεγαλύτερο μερίδιο από τις ιδιοκτησίες των αποχωρούντων μουσουλμάνων²³.

Η γενική δυσαρέσκεια εξαιτίας των κτηματικών διαφορών και τη χρόνια εκκρεμότητά τους δημιούργησαν πρόσφορο έδαφος για αμοιβαία εχθρότητα μεταξύ των πληθυσμιακών ομάδων και για καχυποψία προς τις τοπικές Αρχές που εντάθηκε με τη πάροδο του χρόνου. Η έκρυθμη αυτή κατάσταση απεικονίζεται καθαρά στον τοπικό Τύπο όπου τα άρθρα συχνά αποπνέουν «πολεμικό» κλίμα. «Ολόκληρος ο κόσμος αδικούμενος» είναι ο κύριος τίτλος τοπικής εφημερίδας, που αντικατοπτρίζει τη γενική δυσαρέσκεια του γηγενούς πληθυσμού στην πόλη την περίοδο εκείνη²⁴.

Οι γηγενείς ακτήμονες κατηγορούσαν τις εποικιστικές αρχές ότι μεροληπτούσαν σε βάρος τους, έχαναν τη γη που καλλιεργούσαν επί δεκαετίες και εκδιώκονταν από τα κτήματά τους. Οι γηγενείς ακτήμονες φαίνεται ότι είχαν το βήμα της τοπικής βενιζελικής εφημερίδας *Καστορία*, η οποία στις 10 Αυγούστου 1924 υποστήριζε έντονα το δικαίωμα των για αγροτική αποκατάσταση.

«Οι ακτήμονες της Μακεδονίας που λόγω της συνεχούς στρατιωτικής τους υπηρεσίας όχι μόνο δεν βελτίωσαν την οικονομική τους θέση αλλά πολλοί από αυτούς καταστράφηκαν, βλέπουν με δυσφορία την εγκατάσταση των αδελφών προσφύγων σε κτήματα και οικίες. Έργο δικαιοσύνης είναι όπως και οι ακτήμονες Μακεδόνες αποκατασταθούν»²⁵.

ανήκε σε σλαβόφωνους που είχαν μεταναστεύσει στη Βουλγαρία κατά τη διάρκεια της εθελοντικής ανταλλαγής πληθυσμών βλ. Αλβανός, ό.π., σ. 83. Για τη μη ύπαρξη επαρκούς καλλιεργήσιμης γης βλ. Αλβανός, ό.π., σ. 79. Για μια λεπτομερή παρουσίαση των προσπαθειών για ενσωμάτωση των σλαβόφωνων βλ. Βασίλης Γούναρης, ό.π., σ. 209-236.

²³ Αλβανός, ό.π., σ. 80.

²⁴ Εφημερίδα *Καστορία*, 10 Φεβρουαρίου 1924.

²⁵ Εφημερίδα *Καστορία*, 10 Αυγούστου 1924.

Προηγούμενο άρθρο της εφημερίδας επιχειρούσε να καθησυχάσει τους αγοραστές των κτημάτων πληροφορώντας ότι οι βουλευτές της περιφέρειας επισκέφτηκαν τον υπουργό Γεωργίας και ανέπτυξαν το άδικο της απόφασης να ακυρωθούν οι άτακτες αγοραπωλησίες²⁶. Παρά το γεγονός της πολύχρονης προπαρασκευαστικής εργασίας, κατά τη διάρκεια της οποίας ο Τύπος παρουσίαζε αντιφατικές ειδήσεις για το ζήτημα των άτακτων αγοραπωλησιών, η διευθέτησή του με πρόσκαιρα νομοθετικά διατάγματα διάνοιξε νέο και μεγαλύτερο χάσμα μεταξύ γηγενών και προσφύγων

Έναν χρόνο αργότερα, δηλαδή τον Αύγουστο του 1925, επί δικτατορίας Πάγκαλου, μομφές εξαπολύονταν από τον τοπικό Τύπο κατά των εισηγητών των προγενεστέρων διατάξεων που άστοχα επέκτειναν τη μουσουλμανική αστική περιουσία και όρισαν μη πραγματοποιήσιμες προθεσμίες υποβολής των απαιτούμενων εγγράφων από τους ενδιαφερόμενους αγοραστές. Σημείωνε η εφημερίδα *Καστορία* της 16^{ης} Αυγούστου 1925²⁷:

«Οι Μακεδόνες αισθάνονται ότι θα προσφυγοποιηθούν [...] αλλά αυτό δεν θα το οφείλουν στον Κεμάλ, παρά στους τραπεζικούς υπολογισμούς των υπευθύνων που απώτερο σκοπό είχαν τη μεγαλύτερη αποζημίωση για την εγκαταλειφθείσα περιουσία. Ορισμένη μερίδα του αστικού και του αγροτικού κόσμου της Καστοριάς φαίνεται ότι προορίζεται να μετατραπεί ως εξιλαστήριο θύμα που οδηγείται προς θυσία.»

Συμπερασματικά, ήταν φυσικό οι ντόπιοι γεωργοί, ειδικά κάποιοι σλαβόφωνοι, να αισθάνονται αδικημένοι με τον τρόπο που εφαρμοζόταν η ανακατανομή της γης. Επιπροσθέτως, αναμενόμενο ήταν οι πρόσφυγες, οι οποίοι είχαν ήδη απωλέσει τα πάντα, να αισθάνονται ανασφάλεια και ανησυχία και να νιώθουν και οι ίδιοι αδικημένοι. Οι διενέξεις προσφύγων και γηγενών, σλαβόφωνων και μη σλαβόφωνων, για την αποκατάστασή τους, καθώς και η αλλαγή στον κοινωνικό ιστό της πόλης, δεν ήταν οι μοναδικές μεταβλητές που ήρθαν να επηρεάσουν τη μετέπειτα εξέλιξη των πραγμάτων κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Το ζήτημα της ξενοφωνίας αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα διαχωρισμού και διαίρεσης του πληθυσμού.

---

²⁶ Εφημερίδα *Καστορία*, 22 Ιουνίου 1924.

²⁷ Εφημερίδα *Καστορία*, 16 Αυγούστου 1925.

δ) Το γλωσσικό ζήτημα

Αν και είναι επισφαλές να διερμηνεύσουμε τα συναισθήματα και τις προθέσεις τους, μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι μη ελληνόγλωσσες πολιτισμικές ομάδες μάλλον αισθάνθηκαν ιδιαίτερα άβολα με την έλευση των προσφύγων, αφενός μεν γιατί έχαναν τις σταθερές συνιστώσες με τις οποίες είχαν προσαρμοστεί κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, αφετέρου δε επειδή ένιωθαν ότι δεν μπορούσαν να θεωρούν άλλο πια την παραμονή τους σε αυτόν τον τόπο δεδομένη. Ένιωθαν δηλαδή και αυτοί κατά κάποιο τρόπο πρόσφυγες μέσα στον τόπο τους. Οι λόγοι της αβεβαιότητας αυτής στηρίζονταν και στο γεγονός ότι πολύ συχνά αντιμετωπίζονταν ως «ξένοι». Η ελληνικότητά τους αμφισβητούνταν και μέλη των ομάδων αυτών συχνά αποκαλούνταν μειονότητες. Η πλειοψηφία των σλαβόφωνων επίσης θεωρούνταν ότι είναι Βούλγαροι ή άτομα «ρευστής» συνείδησης²⁸. Ως μη ελληνόφωνες πίστευαν ότι έχαναν το δικαίωμα να κατοικούν σε αυτόν τον τόπο που θεωρούσαν πατρίδα τους. Αισθάνονταν περιθωριοποιημένοι και στιγματισμένοι. Η μετάβαση στη νέα εποχή έφερε νέα προβλήματα και ζητήματα που έπρεπε να επιλυθούν. Η χρήση της σλαβικής γλώσσας ή του γλωσσικού αυτού ιδιώματος, φαίνεται ότι απασχόλησε έντονα τους φορείς της ελληνικής διοίκησης. Δεν ήταν αποδεκτή από τους κρατικούς υπαλλήλους η συνέχεια της γλωσσικής αυτής διαλέκτου. Αναζητούνται λοιπόν τρόποι για τον γρήγορο και αποτελεσματικό «εξελληνισμό» των σλαβόφωνων.

Το θέμα του «εξελληνισμού» των κατοίκων του νομού ήταν στενά συνδεδεμένο και με την εκπαίδευση. Η Καστοριά λοιπόν έπρεπε να «αποδείξει» την ελληνικότητά της στο σύνολο των κατοίκων της. Ήδη η στάση της διοίκησης είχε διαφανεί από τον Ιούνιο του 1924 όταν έλαβε χώρα το πρώτο συνέδριο δημοδιδασκάλων και διανοούμενων στην πόλη: «*Οι Καστοριανοί μιλούν ελληνικά αλλά δεν καταγίνονται εις έργα εθνικά*», φαίνεται να δήλωσε ο υποδιοικητής Αιγίδης που ήταν παρών στο συνέδριο²⁹. Η ίδια αμφισβήτηση της ελληνικότητας της περιοχής διαγράφεται και τον Ιούλιο του 1934 σε άρθρο της εφημερίδας *Καστοριά*³⁰. Η προηγούμενη «σχετική» ανεκτικότητα ως προς το ζήτημα της ξеноφωνίας κατηγορήθηκε γιατί θεωρήθηκε τροχοπέδη της μη επικράτησης της ελληνικής γλώσσας στην ύπαιθρο. Με την επιβολή της δικτατορίας του

---

²⁸ Εξαιτίας κυρίως των παλινοιδιών της εξωτερικής και εσωτερικής ελληνικής πολιτικής, όπως π.χ. το Πρωτόκολλο Πολίτη-Καλφώφ, βλ. Αρετή Τούντα-Φεργάδη, «Ελληνο-Βουλγαρικές Μειονότητες: Πρωτόκολλο Πολίτη-Καλφώφ», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Πάντειος Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα 1982.

²⁹ Παπαδίσκος, ό.π., σ. 98.

³⁰ Αλβανός, ό.π., σ. 175.

Μεταξύ το 1936 νέα μέτρα εξελληνισμού ελήφθησαν. Οι σλαβόφωνοι Μακεδόνες καλούνταν όχι απλώς να μάθουν ελληνικά αλλά κυρίως να πάψουν να μιλούν τη δική τους μητρική γλώσσα³¹. Η απαγόρευση της μητρικής γλώσσας και η πολιτική αναγκαστικής αφομοίωσης εφαρμόστηκε με σειρά διοικητικών μέτρων. Τα μέτρα αυτά είχαν ως γνώμονα την καθαγίαση της ελληνικής γλώσσας: Η «μητρική γλώσσα των νέων Ελλήνων θα γινόταν, κατάλληλα καλλιεργημένη, άξιο όργανο ενός νεοελληνικού πολιτισμού [...], ελληνικού πολιτισμού πρωτότυπου που θα στοιχειοθετούσε την ορμή και τη θέληση του έθνους για πραγματική αναγέννηση»³².

Τα δικαιώματα σχετικά με την ελεύθερη χρήση οποιασδήποτε γλώσσας «παρά παντός Έλληνας υπηκόου, [...] είτε εν ταις ιδιωτικαίς σχέσεις ή τω εμπορίω, είτε ως προς την θρησκείαν, τον τύπον [...]», που προνοούσαν οι διατάξεις της Συνθήκης της Λωζάννης δεν υποστηρίχθηκαν³³. Αντιθέτως, έγινε προσπάθεια φίμωσης των ξενόγλωσσων κατοίκων της Μακεδονίας. Η Ανταλλαγή μάλλον θεωρήθηκε ότι θα μπορούσε να προκαλέσει καίριο πλήγμα κατά του ελλοχεύοντος «εχθρού». Με λίγα λόγια, η κρατική πολιτική απέναντι στους ξενόφωνους πολλές φορές χαρακτηρίστηκε ως ιδιαίτερα καχύποπτη και δύσπιστη, καθώς υπήρχε η σκιά της απειλής ενδεχόμενης προσέγγισής τους από ξένες προπαγάνδες. Η δυσπιστία του μεταξικού καθεστώτος απέναντι στο σλαβόφωνο πληθυσμό κορυφώθηκε κατά τον ελληνοϊταλικό πόλεμο, όταν οι σλαβόφωνοι χωρικοί κλήθηκαν να υπερασπιστούν την πατρίδα από την επίθεση των Ιταλών.

ε) Πολιτικές και εθνοτικές διαστάσεις

Η πολιτική και η εθνοτική διάσταση έπαιξαν σημαίνοντα ρόλο στα γεγονότα και εξελίξεις στην περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου πολέμου. Η διεκυστίνδα ντόπιοι-πρόσφυγες, που ήταν χαρακτηριστική στην περίοδο του Μεσοπολέμου, περιπλέχτηκε από τις επάλληλες τομές σλαβόφωνοι-ελληνόφωνοι και κομμουνιστές-αντικομμουνιστές. Οι σχετικές υποομάδες συνεργάζονταν ή ανταγωνίζονταν ανάλογα με τις εξελίξεις και τους μεταβαλλόμενους συσχετισμούς δυνάμεων. Όπως διαφάνηκε παραπάνω, κοινωνικές, οικονομικές και γλωσσικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις διάφορες πληθυσμιακές ομάδες έφεραν αντιμέτωπους τους

---

³¹ Τάσος Κωστόπουλος, *Η Απαγορευμένη Γλώσσα. Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2008, σ. 85.

³² Σπυρίδων Πλουμίδης, «Το καθεστώς Μεταξά (1936-1940)», <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/ARCH252/Metaxas.pdf> (ημερομηνία πρόσβασης: 1 Δεκεμβρίου, 2020).

³³ Κωστόπουλος, ό.π., σ. 89.

γηγενείς με τους πρόσφυγες από τη μια μεριά, και τους σλαβόφωνους με τους ελληνόφωνους γηγενείς και πρόσφυγες από την άλλη. Η έκβαση της διένεξης σχετικά με την διανομή ή αναδιανομή καλλιεργήσιμης γης ήταν κρίσιμης σημασίας για την πλειονότητα του πληθυσμού καθώς, μικροκαλλιεργητές οι περισσότεροι, εξαρτιόνταν από τη γη για την οικονομική επιβίωση τους. Ήταν αναμενόμενο ότι θα χρησιμοποιούσαν ότι διαθέσιμο μέσο είχαν για να ενισχύσουν τις διεκδικήσεις τους. Έτσι, γηγενείς και πρόσφυγες μετέφεραν τις εντάσεις της κοινωνικής σύγκρουσης στο πολιτικό πεδίο μετατρέπόμενοι σε «οπαδούς» του πελατειακού πολιτικού συστήματος.

Οι πρόσφυγες γενικά συντάχθηκαν με τον βενιζελισμό καθώς οι Λαϊκοί θεωρήθηκαν ότι έφεραν την ευθύνη για τη Μικρασιατική Καταστροφή. Η συντριπτική πλειοψηφία των σλαβόφωνων ακολουθούσε το Λαϊκό κόμμα. Καθώς το τελευταίο ήταν ο κύριος εκφραστής του ελληνικού εθνικισμού μπορεί μάλλον να υποθεθεί ότι η επιθυμία της πλειονότητας των σλαβόφωνων δεν ήταν η ένταξή τους στον βουλγαρικό εθνικισμό ή στο αυτονομιστικό κίνημα, άλλα αντιθέτως ήταν η ομαλή ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία³⁴. Παρ' όλα αυτά, οι πολιτικές επιδιώξεις του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΚΚΕ), οι βουλγαρικές αλυτρωτικές βλέψεις και οι υπερβολικές αντιδράσεις του επίσημου κράτους (κυρίως επί Μεταξά) (παρ) έσυραν τελικά πολλούς σλαβόφωνους σε επιλογές αντίθετες προς την επιθυμία τους αυτή.

Το σχετικά νεόδμητο ΚΚΕ (ιδρύθηκε στις 17 Νοεμβρίου 1918) υιοθέτησε από το 1924 έως το 1935 τη γραμμή της Κομμουνιστικής Διεθνούς σχετικά με το μέλλον της Μακεδονίας, δηλαδή το σύνθημα υπέρ μιας «ενιαίας και ανεξάρτητης Μακεδονίας». Μετά τη διάσπαση της ΕΜΕΟ ο φιλοβουλγαρικός-εθνικιστικός κλάδος προσανατολιζόταν στην ενσωμάτωση της Μακεδονίας και της Θράκης στην Βουλγαρία, ενώ ο αυτονομιστικός-κομμουνιστικός κλάδος υποστήριζε την ένωση όλων των γεωγραφικών τμημάτων της Μακεδονίας (Ελληνικό, Σερβικό και Βουλγαρικό) σε ένα αυτόνομο κράτος³⁵. Οι προσπάθειες προσεταιρισμού ή «στρατολόγησης» των σλαβόφωνων από αυτές τις τάσεις, που ερχόταν σε άμεση σύγκρουση με τις προσπάθειες του κράτους για ενσωμάτωσή τους, έλαβαν ποικίλες μορφές πίεσης των σλαβόφωνων όπως,

---

³⁴ Για μια λεπτομερή παρουσίαση των πολιτικών και εθνοτικών συγκρούσεων στην Καστοριά την περίοδο του Μεσοπολέμου βλ. Ραϊμόνδος Αλβανός, «Μεσοπολεμικές πολιτικές και εθνοτικές συγκρούσεις: ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος στη περιοχή Καστοριάς», *Επιστήμη και Κοινωνία*, Τόμος 11, 2003, 71-110.

³⁵ Βλασίδης, ό.π.

υποσχέσεις, απειλές, εκβιασμοί, βία, έκθεση στα μάτια των αντιπάλων. Η κατάσταση έγινε ακόμη πιο περίπλοκη από μερικές υπερβολικές αντιδράσεις και καχύποπτες πολιτικές του κράτους κυρίως από το καθεστώς του Μεταξά, (όπως ο εκτοπισμός κομμουνιστών σλαβόφωνων, η απαγόρευση της γλώσσας τους) και τη στάση μερίδας ντόπιων ελληνόφωνων που ώθησαν αρκετούς σλαβόφωνους να αλλάξουν «στρατόπεδο». Η πολύπλοκη και ρευστή αυτή κατάσταση με τους ανταγωνισμούς ή συμμαχίες ανάμεσα στις διάφορες πληθυσμιακές ομάδες που, επιπλέον, άλλαζαν «στρατόπεδο» ανάλογα με τη συγκυρία έχει καταγραφεί διεξοδικά στην βιβλιογραφία³⁶. Ιδιαίτερη σημασία για την παρούσα εργασία, όπως θα εξεταστεί παρακάτω, έχει το γεγονός ότι οι Ιταλοί κατακτητές της Καστοριάς εκμεταλλεύτηκαν τις προϋπάρχουσες αντιπαλότητες για να καταπολεμήσουν το αντιστασιακό κίνημα. Πρωταγωνιστές αυτής της πολιτικής ήταν ο Ραβάλλι και ο Βούλγαρος Κάλτσεφ.

Συμπερασματικά, η λαίλαπα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου βρήκε τη Μακεδονία και ειδικότερα την Καστοριά σε δεινή θέση με πλήθος προβλημάτων. Παρόλο που υπήρξε σημαντική ενίσχυση του ελληνικού στοιχείου με τους πρόσφυγες της Μικράς Ασίας και του Πόντου, ο πληθυσμός της περιλάμβανε επίσης ποικίλες θρησκευτικές ή γλωσσικές ομάδες με επικαλυπτόμενα ή αντιτιθέμενα ενδιαφέροντα, πολιτικούς σκοπούς και ανάγκες. Εκτός των τριβών που υπήρχαν ανάμεσα σ' αυτές τις ομάδες, η γενικά δυσμενής οικονομική κατάσταση από την οποία υπέφερε ο πληθυσμός, προκαλούσε δυσαρέσκεια για επιλογές και αποφάσεις του κράτους και των τοπικών εκπροσώπων του. Το τέλος του Μεσοπολέμου, λοιπόν, βρήκε την Καστοριά κοινωνικά διχασμένη και οικονομικά εξουθενωμένη. Τα πάθη ήταν οξυμένα και μια σπίθα αρκούσε για να πυροδοτήσει εντάσεις. Στο εύφλεκτο υλικό ήρθαν να προστεθούν και οι επιδιώξεις δύο σημαντικών στρατιωτικών δυνάμεων που προωθούσαν τα δικά τους συμφέροντα, που, αν και ανταγωνιστικά μεταξύ τους, στρέφονταν εντούτοις εναντίον του ελληνικού στοιχείου: Η Βουλγαρία που είχε προσχωρήσει από τον Μάρτιο του 1941 στον Άξονα για να προωθήσει τα αποσχιστικά της σχέδια, και η Ιταλία που, ως κατοχική δύναμη, προσπαθούσε μεταξύ άλλων να επιτύχει την προσάρτηση ελληνικών εδαφών στην Αλβανία. Η τρίτη στρατιωτική δύναμη

---

³⁶ Για μια πλήρη και διεισδυτική ανάλυση βλ. Κολιόπουλος, ό.π., σ. 105-184.

Γερμανία φαίνεται ότι δεν είχε δικές τις εδαφικές βλέψεις στην Ελλάδα και Μακεδονία ειδικότερα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ΙΤΑΛΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ

α) Η εγκατάσταση των ιταλικών αρχών Κατοχής στην Καστοριά (1941-1942)

Στα πρόθυρα του ελληνοϊταλικού πολέμου η Καστοριά, πόλη κοντά στα σύνορα με την Αλβανία, ανήκε στη ζώνη ευθύνης της Στρατιάς Δυτικής Μακεδονίας με διοικητή τον αρχιστράτηγο Ιωάννη Πιτσιάκα³⁷. Ήδη από τον Αύγουστο του 1940, μετά τον τορπιλισμό της Έλλης, κηρύχθηκε τοπική επιστράτευση στη Δυτική Μακεδονία. Ο πρώτος βομβαρδισμός στο νομό σημειώθηκε στις 4 Νοεμβρίου. Τα ιταλικά αεροπλάνα εξαιτίας της απουσίας αντιαεροπορικού πυρός έφταναν ανενόχλητα από τις βάσεις τους. Βομβάρδιζαν και πολυβολούσαν αδιακρίτως χωριά, μεμονωμένους ζευγολάτες και γέφυρες, όπως δραματικά σημειώνει μερικά χρόνια αργότερα η τοπική εφημερίδα *Νέα Καστοριά* της 27^{ης} Νοεμβρίου 1966.

Την Καστοριά κατέλαβε αρχικά τμήμα του γερμανικού στρατού στις 14 Απριλίου 1941. Μονάδες της Μεραρχίας Πινερόλο³⁸, αποτελούμενες από 1.800 άντρες, ανέλαβαν τον έλεγχο της πόλης τον Ιούλιο του 1941³⁹. Η Ιταλική Κατοχή διήρκεσε έως στις 9 Σεπτεμβρίου 1943⁴⁰. Το 2^ο και το 3^ο τάγμα του συντάγματος πεζικού, καθώς και η 3/18 πυροβολαρχία της Μεραρχίας Πινερόλο εγκαταστάθηκαν στους στρατώνες της Ντόπλιτσας και σε αντίσκηνα μέχρι την περιοχή Μπουζ Μπουνάρ. Οι ιταλικές Αρχές αμέσως επέταξαν ορισμένα σπίτια στην οδό Μητροπόλεως κοντά στο ξενοδοχείο Παλλάδιον και τα χρησιμοποίησαν ως εξής: στο σπίτι του Μ. Παπαντίνια (Μητροπόλεως 33) στεγάστηκε το Φρουραρχείο (Κομάντο Πρεζίντιο), στου Β. Κονφίνου

³⁷ Λυκούργος Συνόπουλος, *Απομνημονεύματα ενός Καστοριανού παιδιού της πιάτσας (1937-1957)*, Καστοριά 1968, σ. 43.

³⁸ Η 24^η Μεραρχία Πεζικού Πινερόλο (Pinerolo) συγκροτήθηκε κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και έλαβε το όνομα της ομώνυμης πόλης απ' όπου ξεκίνησε η συγκρότησή της. Αρχικά ενεπλάκη στην εισβολή της Ιταλίας στη Γαλλία. Στη συνέχεια η Πινερόλο μεταφέρθηκε στην Αλβανία για να συμμετάσχει στην επίθεση κατά της Ελλάδας, πλην όμως ενεπλάκη στην ιταλική εισβολή στη Γιουγκοσλαβία, όπου παρέμεινε ως μονάδα κατοχής με βάση την Αχρίδα. Μετά την γερμανική εισβολή στην Ελλάδα το 1941 και την κατάρρευση του ελληνικού μετώπου μεταφέρθηκε στην Ελλάδα επίσης ως μονάδα κατοχής, με βάση τη Λάρισα. Η Πινερόλο αριθμούσε μαζί με τις βοηθητικές μονάδες, συνολικά 14 χιλιάδες άτομα. Κατά τη στιγμή της ανακωχής το 13^ο, 14^ο και 313^ο Συντάγματα Πεζικού βρίσκονταν στην Καστοριά, Γρεβενά, Βόλο, Αλμυρό και το αρχηγείο στη Λάρισα, το 18^ο Σύνταγμα Πυροβολικού στη Λάρισα, το 6^ο Σύνταγμα Ιππικού στα Τρίκαλα και το 130^ο Τάγμα Μελανοχιτώνων στην Ελασσόνα.

³⁹ Συνόπουλος, ό.π., σ. 66.

⁴⁰ Η Ελλάδα, μετά την κατάληψή της, χωρίστηκε σε τρεις ζώνες ελέγχου. Η Γερμανική ζώνη ελέγχου περιλάμβανε τις σημαντικότερες στρατηγικά περιοχές της Ελλάδας, όπως την Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Κεντρική Μακεδονία και ορισμένα νησιά του Αιγαίου, καθώς και την Κρήτη. Η βουλγαρική ζώνη περιλάμβανε την Ανατολική Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη, εκτός από μία εδαφική ζώνη στον νομό Έβρου, που παρέμεινε στην γερμανική ζώνη κατοχής. Η ιταλική ζώνη περιλάμβανε τις υπόλοιπες περιοχές της Ελλάδας, περίπου τα 2/3 της γεωγραφικής της έκτασης. Βλ. σχετικό χάρτη στο Παράρτημα Φωτογραφιών.

(Μητροπόλεως 43) στεγάστηκε η Αστυνομία (Καραμπινερία), και στου Α. Ρούσου (Μητροπόλεως 25) τα Τάγματα Ερεύνης (Μιλίτσια). Στο σπίτι του Θ. Στάθη (Μητροπόλεως 38), το οποίο ήταν απέναντι από το Φρουραρχείο, εγκαταστάθηκε ο Φρούραρχος, ενώ ο πάνω όροφος του Π. Ζήκα (Μητροπόλεως 32) χρησιμοποιήθηκε ως λέσχη αξιωματικών του Φρουραρχείου. Η Τελωνιακή Αστυνομία (Γκουαρντία ντι Φινάντσα) εγκαταστάθηκε στην Κάτω Αγορά στο σπίτι του Τεμέλκου κοντά στην περιοχή Ψαράδικα. Οι Ιταλοί επέταξαν επίσης τα Α' και Γ' Δημοτικά Σχολεία και το Ορφανοτροφείο⁴¹. Η ιδιωτική κλινική του Σ. Τσεμάνη και οι οικίες Γ. Ωρολογόπουλου και Κ. Μαντόπουλου μετατράπηκαν σε στρατιωτικό νοσοκομείο και αναρρωτήρια. Επιτάχθηκε επίσης ο κινηματογράφος του Μ. Σμίλκου, ο φούρνος του Κ. Κίτσου και το παλιό γηροκομείο κοντά στον Άη Γιώργη. Οι Ιταλοί αξιωματικοί διέμεναν στα ξενοδοχεία Παλλάδιον, Τουρίστ (Ορέστειον), και Εθνικόν, καθώς και σε άλλα επιταγμένα σπίτια (Παπαμιχάλη, Παπαδίσκου, Γκολογκίνα, Παλάση, Τριανταφύλλου, Παπατέρπου, Γκέρου, κ.α.)⁴².

Φρούραρχος της Καστοριάς τοποθετήθηκε αρχικά ο συνταγματάρχης Ντάντε Φερράρα⁴³ (15 Ιουλίου 1941-7 Σεπτεμβρίου 1942) και στη συνέχεια οι Τζιοβάννι Ντελ Τζιούντισε⁴⁴ (7 Σεπτεμβρίου 1942-15 Οκτωβρίου 1942) και ο Άλντο Βενιέρ⁴⁵ (15 Οκτωβρίου 1942-15 Αυγούστου 1943). Στο Φρουραρχείο υπηρέτησαν οι υπολοχαγοί Μαριέτι και Παρίζι, στην Αστυνομία ο υπομοίραρχος Αιμίλιο Τζώνα⁴⁶ και ο ανθυπασπιστής Αλοίζιο Αλταντόνε. Στα Τάγματα Ερεύνης υπηρέτησαν ο λοχαγός Ντι Πρίμα Καστρέτζο, οι υπολοχαγοί Μιλανέζε και Γαίος Γραντενίγκο, ο ανθυπολοχαγός Ονοράτο και ο διοικητής του Γραφείου Πληροφοριών (2^ο Γραφείο) του Φρουραρχείου Τζιοβάννι Ραβάλλι⁴⁷. Όλοι τελούσαν υπό τις διαταγές του στρατηγού Τζέζαρε Μπενέλλι, μεράρχου της Λάρισας. Διερμηνέας όλων των υποθέσεων του Φρουραρχείου ήταν ο Νικόλαος Ανδρεάδης από την Έδεσσα, Ιταλός υπήκοος, αποσταλθείς από το Ιταλικό Προξενείο Θεσσαλονίκης. Καθήκοντα του ήταν όχι μόνο η διερμηνευση αλλά και η

---

⁴¹ Πριν από λίγα χρόνια, κατά την ανακαίνιση του Α' Δημοτικού Σχολείου, εμφανίστηκε στην πρόσοψη του σχολείου επιγραφή από τα χρόνια της Κατοχής που έγραφε το φασιστικό σύνθημα: «*Siempre in avanti, sempre in alto*» (Πάντα πιο μπροστά, πάντα πιο ψηλά), βλ. Πάνος Τσολάκης, *Καστοριά, Βυζάντιο, Τουρκοκρατία, Κατοχή*, Θεσσαλονίκη 2018, σ. 135.

⁴² Πάνος Τσολάκης, *Καστοριά, Βυζάντιο, Τουρκοκρατία, Κατοχή*, Θεσσαλονίκη 2018, σ. 135.

⁴³ Ο Ντάντε Φερράρα από το Φιούμε της Σικελίας ήταν στρατηγός διοικητής του Μουσολίνι και υπηρέτησε σε όλους τους πολέμους της εποχής.

⁴⁴ Ο Τζιοβάννι Ντελ Τζιούντισε από τη Νάπολη ήταν στρατηγός διοικητής του Μουσολίνι.

⁴⁵ Ο Άλντο Βενιέρ καταγόταν από την Βενετία και ήταν μόνιμος κάτοικος Ρώμης.

⁴⁶ Ο Αιμίλιο Τζώνα, υπομοίραρχος της Καραμπινερίας Καστοριάς, καταγόταν από το χωριό Κοντεκόρβο, περιφέρεια Φροσινόνε κοντά στη Ρώμη.

⁴⁷ Πάνος Τσολάκης, *Σελίδες μνήμης από το προσωπικό ημερολόγιο του πατέρα μου*, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 65.

επαφή με ορισμένους καταδότες, οι οποίοι απέφευγαν να προσέρχονται στο γραφείο του Ραβάλλι για να μη γίνουν αντιληπτοί από τον κόσμο⁴⁸.

β) Ο Τζιοβάννι Ραβάλλι (Giovanni Ravalli)

Ο Τζιοβάννι Ραβάλλι, που γεννήθηκε στις 21 Σεπτεμβρίου 1909 στο Μόντε Ρόσσο Άλμο Ραγούσης της Σικελίας ήταν γιος του Παύλου και της Γκάρο Ελβίρα. Υπήρξε δικηγόρος και ανώτερος υπάλληλος του Υπουργείου Εσωτερικών, στο οποίο εισήλθε το 1932 κατόπιν διαγωνισμού. Υπηρέτησε στο Κόμο, Βαρέζε, Νουόρο και η τελευταία του έδρα ήταν πάλι το Κόμο. Επιστρατεύτηκε με τον βαθμό του εφέδρου υπολοχαγού το 1939 και υπηρέτησε στο Τρίτο Τάγμα του 13^{ου} Συντάγματος Πεζικού. Το συγκεκριμένο σύνταγμα μετά τη συνθηκολόγηση της Ελλάδας παρέμεινε στη Βίγλιστα μέχρι τις 8 Ιουνίου 1941 και την επόμενη ημέρα, δηλαδή στις 9 Ιουνίου 1941, έφτασε στην Καστοριά. Στην Καστοριά υπηρέτησε αρχικά στο Λόχο Διοικήσεως του 3^{ου} Τάγματος του 13^{ου} Συντάγματος και στις 2 Ιουλίου 1941 τοποθετήθηκε στο Φρουραρχείο ύστερα από σχετική διαταγή, η οποία αφορούσε τους υπαλλήλους εφέδρους αξιωματικούς. Συγκεκριμένα, όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι και ιδιαίτερος οι νομαρχιακοί διατάχθηκαν να αφήσουν τα τμήματά τους και να υπηρετήσουν στα γραφεία του Φρουραρχείου⁴⁹.

Την 1^η Αυγούστου 1941 ανέλαβε τη διεύθυνση του Γραφείου Πληροφοριών του Φρουραρχείου σε αντικατάσταση του απελθόντος με άδεια στην Ιταλία υπολοχαγού Φραντζέσκο Σεντετέρι, ο οποίος δεν επέστρεψε στην υπηρεσία αυτή λόγω προστριβών του με τον Άτε Ντούντετσι και έτσι αντικαταστάθηκε οριστικά από τον Ραβάλλι. Στην θέση αυτή έμεινε μέχρι τις 13 Αυγούστου 1943. Στην υπηρεσία του Φρουραρχείου, το οποίο τελούσε υπό τη διοίκηση του εκάστοτε συνταγματάρχη, υπηρετούσε ως αξιωματικός των πολιτικών υποθέσεων, δηλαδή εισηγείτο στους προϊσταμένους του τους διορισμούς προέδρων κοινοτήτων και δημάρχων, για ζητήματα Αγροφυλακής, Χωροφυλακής, Δασονομίας και Αγορανομίας, και για τις εισαγωγές και εξαγωγές διαφόρων προϊόντων στις περιφέρειες Κοζάνης, Φλώρινας και Καστοριάς. Ως επικεφαλής αξιωματικός πληροφοριών ασχολείτο με την εξακρίβωση πληροφοριών που αφορούσαν την κομμουνιστική προπαγάνδα, εθνικιστική ελληνική προ.παγάνδα, βουλγαρική και

---

⁴⁸ ΑΔ, Τζιοβάννι Ραβάλλι, Απολογία, Καστοριά, 18 Απριλίου 1945.

⁴⁹ ΑΔ, Τζιοβάννι Ραβάλλι, Έκθεση εξέτασης μάρτυρα, Καστοριά, 12 Οκτωβρίου 1944, σ. 1.

ρουμανική προπαγάνδα, και την οργάνωση δικτύου πληροφοριοδοτών και καταδοτών. Όλες οι πληροφορίες συγκεντρώνονταν από τις διάφορες υπηρεσίες μεταξύ των οποίων και από το Φρουραρχείο. Όλα τα στοιχεία που αφορούσαν την οργάνωση του δικτύου συλλέγονταν από τον Ραβάλλι και στέλνονταν σε όλους τους στρατιωτικούς σχηματισμούς και τις διπλωματικές ιταλικές Αρχές στην Ελλάδα.

Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες Καστοριανών ο Ραβάλλι ήταν αμφιλεγόμενη προσωπικότητα. Υπήρξε ένα ιδιαίτερα ευφυές άτομο που γνώριζε όλους τους δωσίλογους και ήξερε την ποιότητα κάθε ανθρώπου. Είχε πρόσβαση σε όλα τα καλά σπίτια της Καστοριάς. Ήταν άνθρωπος με κουλτούρα, μορφωμένος, με καλλιεργημένους τρόπους⁵⁰. Πολλές γυναίκες τον ερωτεύτηκαν λόγω της θέσης του και του παρουσιαστικού του. Μία γυναίκα μάλιστα αποπειράθηκε να αυτοκτονήσει για χάρη του. Κατά τον εισαγγελέα της δίκης του Ραβάλλι, Παπακυριακόπουλο, ο Ραβάλλι ήταν: *«[...] ένας καλοκαμωμένος νέος με πολλά προσόντα, απέραντη μνήμη, οξεία κρίση, ετοιμότητα πνεύματος και απaráμιλλο θάρρος με το οποίο υπεράσπισε τον εαυτό του, ξένος εν μέσω ξένων. Όμως τα μάτια του, που έμοιαζαν σαν δύο μαύρες τρύπες, είχαν παράξενο βλέμμα». Τελειώνοντας ο Παπακυριακόπουλος, περιγράφει τον Ραβάλλι ως «[...] ένα συνονθύλευμα αντιθέτων ιδιοτήτων που το χαρακτηρίζει ο εγωισμός, η μικροπρέπεια, φθόνος, φιλαργυρία, ο δυναμισμός της νεότητας και η αγάπη προς την ερημίαν»⁵¹.*

Τα ονόματα των ατόμων που συνεργάζονταν με τον Ραβάλλι στη περιοχή του Φρουραρχείου της Καστοριάς για ευνόητους λόγους παραμένουν «θαμμένα» στο χρονοντούλαπο της ιστορίας. Υπήρξαν πληροφοριοδότες για τις ενέργειες των σλαβόφωνων, των ρουμανόφωνων, των ελληνόφωνων και γενικά όλων όσοι αντιδρούσαν στους κατακτητές, ακόμη και των συνεργατών τους. Τα δίκτυα των πληροφοριοδοτών ήταν εξαπλωμένα σε κάθε γειτονιά, χωριό και κωμόπολη. Υπήρξαν επίσης και συνεργάτες οι οποίοι ήταν αφομοιωμένοι στον κοινωνικό ιστό της Καστοριάς και διατηρούσαν υψηλές θέσεις, κάνοντας χρυσές δουλειές με τους Ιταλούς και αποκομίζοντας πολλά κέρδη. Στις οικίες τους τελούνταν καθημερινά δεξιώσεις Ιταλών και Γερμανών αξιωματικών κατά τη διάρκεια της Κατοχής⁵². Όσοι επέλεξαν να συνεργαστούν με τον

---

⁵⁰ Ιδιωτική Συλλογή Προφορικών Μαρτυριών Θωμάης Γραμματικού: Προφορική συνέντευξη Σάσσας Γκολογκίνα, Καστοριά, Αύγουστος 2018.

⁵¹ ΑΔ, Ιωάννης Παπακυριακόπουλος, *Βούλγαροι και Ιταλοί Εγκληματίαι Πολέμου εν Μακεδονία*, Αθήνα 1946, σ. 16.

⁵² Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 7 Μαρτίου 1946.

στρατό Κατοχής απολάμβαναν δωρεάν τρόφιμα, ζωοτροφές, άδειες υλοτομίας και τυροκομίας, ελεύθερη άσκηση της μαύρης αγοράς και ελάττωση φορολογίας. Υπήρξαν όμως και διερμηνείς που με υπεράνθρωπες προσπάθειες έσωσαν άλλους, όπως οι Χαρίτος Παπακώστας και ο Μασαρόλο (ο γνωστός Νατάν)⁵³.

Το ποσοστό των δωσίλογων στον γενικό πληθυσμό δεν μπορεί να υπολογιστεί αλλά σύμφωνα με όσα ειπώθηκαν από τον Ραβάλλι στη δίκη του είναι σημαντικό. Δεν είναι δυνατό να καταγραφούν όλες οι περιπτώσεις δωσιλογισμού και επίσης δεν είναι δυνατή η διασταύρωση στοιχείων λόγω προσωπικών δεδομένων. Εξ άλλου ελλοχεύει ο κίνδυνος αναβίωσης ίσως των παθών που έζησε ο τόπος. Ενδεικτικά όμως, μεταπολεμικά υπήρξε προφορική αναφορά για απειλή που δέχτηκε ένας πολίτης της Καστοριάς όταν άρχισε να αρθρογραφεί σε εφημερίδα της Καστοριάς σχετικά με τη δράση του Ραβάλλι⁵⁴. Φαίνεται πώς ο Ραβάλλι απείλησε τον αρθρογράφο ότι αν συνέχιζε να γράφει εναντίον του θα αποκάλυπτε τα ονόματα των καταδοτών της Καστοριάς και όλη η πόλη θα «βούλιαζε» από την αποκαλυφθείσα αλήθεια⁵⁵.

γ) Σχέσεις Ιταλών – Καστοριανών

Η ιταλική διοίκηση της Καστοριάς δεν εκδήλωσε αμέσως αρνητικές προθέσεις εναντίον του τοπικού πληθυσμού. Στην εποχή του Φρούραρχου Φερράρα (15 Ιουλίου 1941 - 7 Σεπτεμβρίου 1942) δεν σημειώθηκε καμία μαζική εκτέλεση, τόσο στην Καστοριά όσο και στην περιφέρειά της. Ο Φερράρα ήταν φιλέλληνας και δεν διέπραξε κανένα κακό σε βάρος του πληθυσμού σύμφωνα με τον Ραβάλλι. Αρχική επιδίωξη των Ιταλών ήταν να έρθουν σε επαφή ιδιαιτέρως με την άρχουσα τάξη της Καστοριάς. Για τον σκοπό αυτό διόριζαν δημάρχους και είχαν καθοριστικό ρόλο στον διορισμό των νομαρχούντων που υπηρέτησαν στο νομό. Όσον αφορά τις ελληνικές Αρχές, δήμαρχος αρχικά της πόλης υπήρξε ο πρώην Μακεδονομάχος Φιλόλαος Πηγεών, μητροπολίτης ο Νικηφόρος Σιδέρης, διοικητής Χωροφυλακής και επιθεωρητής δημοτικών

---

⁵³ Εφημερίδα *Νέα Καστοριά*, 5 Σεπτεμβρίου 1965.

⁵⁴ Ιδιωτική Συλλογή Προφορικών Μαρτυριών Θωμαΐς Γραμματικού: Προφορική συνέντευξη Χρυσόστομου Παπασταύρου, Καστοριά, Αύγουστος 2018.

⁵⁵ Αυτή η αναφορά μπορεί να συσχετιστεί με ένα ανάλογο συμβάν που συνέβη αργότερα μετά την επιστροφή του Ραβάλλι στην Ιταλία. Χρησιμοποιώντας δικαστική απειλή, ο τελευταίος κατόρθωσε να ματαιώσει τη δημοσίευση βιβλίου του Ιταλοαμερικανού ιστορικού Michael Palumbo, άκρως επικριτικού για την δράση του στην Καστοριά. Το συμβάν παρουσιάζεται αναλυτικά στο 6^ο κεφάλαιο (Ιστορικές Παλινδρομίες).

σχολείων ο Περικλής Ηλιάδης. Οι τοπικές Αρχές, τουλάχιστον στην αρχή, φαίνεται ότι συνεργάζονταν ομαλά με τις ιταλικές δυνάμεις.

Οι ψυχώσεις του μεταξικού καθεστώτος εναντίον των σλαβόφωνων σε συνδυασμό με την έντονη αντιπαράθεση μεταξύ Βούλγαρων και Ιταλών για τις περιοχές της Φλώρινας και της Καστοριάς δημιούργησαν αρχικά ένα κοινό μέτωπο Ελλήνων και Ιταλών. Ιταλικές και ελληνικές Αρχές έπρεπε να αντιμετωπίσουν τις κοινές απειλές (ο καθένας αντιλαμβάνονταν την απειλή για διαφορετικούς λόγους), που συνιστούσαν οι κομμουνιστές για τους Ιταλούς και οι «βουλγαρίζοντες» για τους Έλληνες. Ήδη από το 1941 οι Ιταλοί εκδίωκαν κομμουνιστές στα περίχωρα της Καστοριάς, όπως στο Δενδροχώρι και στην Κρανιώνα. Στο στόχαστρο της Χωροφυλακής βρίσκονταν οι βουλγαρίζοντες, ειδικότερα όσοι είχαν εκδηλώσει φιλοβουλγαρικό ενθουσιασμό στην αρχή της Κατοχής⁵⁶.

Αρχικά, πολλοί Καστοριανοί δέχθηκαν τους Ιταλούς κατακτητές διαλλακτικά, καθώς δεν τους θεωρούσαν δυνάστες αλλά ίσως ως εγγυητές για τη μη έλευση του βουλγαρικού στρατού. Οι Καστοριανές οικογένειες αποδέχθηκαν αυτή τη συνύπαρξη ακόμη και μέσα στα ίδια τους τα σπίτια, προσδοκώντας μια φιλική αντιμετώπιση από τους Ιταλούς, που θα ελάφρυνε το βάρος και την πίεση της κατάκτησης. Πολλοί άρχισαν να μαθαίνουν ιταλικά και να αναπτύσσουν σχέσεις μαζί τους. Ενδεικτικά, τον Σεπτέμβριο του 1941 στην οικία του Αχ. Αλβανού, σε οικογενειακή συνεστίαση ήταν προσκεκλημένος ο Ιταλός Φρούραρχος Φερράρα και όλο το επιτελείο του. Εκεί παρευρέθησαν ο δήμαρχος Πηχεών μαζί με τον μητροπολίτη Καστοριάς. Στις προσφωνήσεις ο Πηχεών με τον Μητροπολίτη εξύμνησαν τη στενή ελληνοϊταλική συνεργασία και θερμή φιλία⁵⁷.

Οι καλές μεταξύ τους σχέσεις ίσως αναπτύχθηκαν λόγω της ανασφάλειας που ένοιωθαν και της ρευστότητας των συνόρων που υπήρχε. Άλλωστε η Καστοριά είχε μόλις εικοσιοκτώ χρόνια που είχε απελευθερωθεί από τον τουρκικό ζυγό και ενσωματωθεί στο ελληνικό κράτος. Οι Ιταλοί, επιπροσθέτως, έχοντας διαδώσει τα υποτιθέμενα σχέδια τους, ότι η Καστοριά θα γινόταν όπως η Βενετία, δηλαδή θα διανοίγονταν όχι μόνο διώρυγα αλλά και το «Τσαρσί», η κεντρική

---

⁵⁶ Ραϊμόνδος Αλβανός, «Κοινωνικές συγκρούσεις και πολιτικές συμπεριφορές στην περιοχή της Καστοριάς (1922-1949)», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 205.

⁵⁷ Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 10 Μαρτίου 1946.

οδός της Μητροπόλεως, θα γέμιζε πλατείες και σκεπαστές αγορές, κατάφεραν να πείσουν ένα μικρό μέρος του πληθυσμού ότι η Καστοριά θα εξελισσόταν, θα αποκτούσε δηλαδή μία άλλη οικονομική και πολεοδομική υπόσταση, θα υπήρχε ανάπτυξη, καλύτερες δομές και διοίκηση. Η όψη της με λίγα λόγια και ο τρόπος της διακυβέρνησής της θα τη μεταμόρφωναν σε μία αστική πόλη σύμφωνα με τα πρότυπα μίας ιταλικής πολιτείας⁵⁸.

Στη συνέχεια, όμως, η περίοδος της σχετικής ηρεμίας ανατράπηκε. Οι εχθρικές δράσεις των Ιταλών εναντίον του ελληνικού στοιχείου άρχισαν μετά την αναχώρηση του Φρούραρχου Φερράρα ο οποίος μετατέθηκε γιατί θεωρήθηκε ότι ευνοούσε τους Έλληνες. Στη συνέχεια ανέλαβε ο Τζιοβάνι Ντελ Τζιούντισε (7 Σεπτεμβρίου 1942 - 15 Οκτωβρίου 1942), ο οποίος ήταν φασίστας και χαρακτηρίζεται ως μισέλληνας. Αντιπαθούσε ιδιαίτερα τις ελληνικές Αρχές τις οποίες και υποπευόταν. Επί της εποχής του συνελήφθησαν 120 άτομα κατηγορούμενα για κομμουνιστική δράση και όλα παραπέμφθηκαν στο Στρατοδικείο Αθηνών. Οι 13 καταδικάστηκαν σε θάνατο και οι άλλοι σε φυλάκιση. Κατά την εποχή του Άλντο Βενιέρ (15 Οκτωβρίου 1942 - 15 Αυγούστου 1943) εκτελέστηκαν 46 άτομα στην Καστοριά και 7 στο Άργος Ορεστικό.

δ) Πολιτική της Ιταλίας ως προς την Αλβανία και τη Ρουμανία

Κινούμενοι από τη φιλοδοξία αναβίωσης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, οι Ιταλοί αναζήτησαν συνεργάτες ανάμεσα σε άτομα τα οποία είχαν «ρευστή» εθνική συνείδηση και έτρεφαν δυσαρέσκεια προς την ελληνική διοίκηση. Οι πρώτοι τους συνεργάτες και υποστηρικτές των μεγαλεπήβολων σχεδίων τους ήταν κυρίως Αλβανοί και Κουτσόβλαχοι. Οι Αλβανοί στηριζόταν στη θεωρία ότι η περιφέρεια Καστοριάς, το παλαιό «Κοστούρ», κατοικείτο από Αλβανούς οι οποίοι είχαν αναγκαστεί να μεταναστεύσουν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία λόγω του ότι η ζωή τους κινδύνευε από τις διαμάχες μεταξύ του Βουλγαρικού Κομιτάτου και Ελλήνων. Οι Κουτσόβλαχοι, από την άλλη μεριά, υποστήριζαν την ανεξαρτητοποίηση της Πίνδου. Κατά το 1942 κυκλοφόρησε η φήμη περί προσαρτήσεως του νομού Καστοριάς στην Αλβανία, η οποία προήλθε από την ιταλική προπαγάνδα. Παράλληλα με τη φήμη αυτή οι Ιταλοί, και ιδίως ο Ραβάλλι, διέδιδαν ότι εντός ολίγου θα έρχονταν βουλγαρικά στρατεύματα και ότι ο νομός

---

⁵⁸ Ιδιωτική Συλλογή Προφορικών Μαρτυριών Θωμάς Γραμματικού: Προφορική συνέντευξη Νικόλαου Πιστικού, Καστοριά, Σεπτέμβριος 2018.

Καστοριάς μαζί με την υπόλοιπη Δυτική Μακεδονία θα προσαρτάτο στην Βουλγαρία. Το ίδιο διέδιδε και ο Βούλγαρος αξιωματικός Κάλτσεφ και με τον ίδιο τρόπο απειλούσαν την ελληνική διοίκηση οι Γερμανοί για να είναι υπάκουη στις διαταγές τους. Μάλιστα, σύμφωνα με τον μάρτυρα Γ.Κ. στη δίκη του Ραβάλλι, για να τρομοκρατήσει και να πείσει για αυτό τον λαό της περιφέρειας, ο τελευταίος μετέβη στην Έδεσσα και παρέλαβε κάποιον Βούλγαρο αξιωματικό, τον οποίο μετέφερε στην πόλη και περιφερόταν μαζί του στην περιοχή⁵⁹. Ο σκοπός των διαδόσεων αυτών φαίνεται ότι ήταν η καθυπόταξη του ελληνικού στοιχείου που ενόψει της βουλγαρικής απειλής, που ούτως ή άλλως ήταν υπαρκτή, ίσως ήταν πιο ανεκτικό στην ιταλική διοίκηση και τους ιταλικούς σχεδιασμούς.

Η στάση του Φρουραρχείου Καστοριάς, σύμφωνα με τον Ραβάλλι, μετά την κατάκτηση της Ελλάδας καθορίστηκε από τις κατευθυντήριες γραμμές της ιταλικής κυβέρνησης, η οποία είχε γενικούς πολιτικούς σκοπούς υπέρ της Αλβανίας. Συγκεκριμένα, η Ιταλία ήθελε να αυξήσει τα εδάφη της προαναφερόμενης χώρας σε βάρος της Ελλάδας (Τσαμουριά) και της νότιας Γιουγκοσλαβίας (Κοσόβο Ντιμπράνο). Ο Ιταλός υπουργός εξωτερικών Τσιάνο ήθελε προσωπικώς να δοθεί βαθμιαία στην Αλβανία η περιοχή της Πρέσπας μέχρι τον αμαξιτό δρόμο Κρυσταλλοπηγής-Πισοδερίου⁶⁰. Ο Ραβάλλι, συνεχίζοντας ισχυρίζεται ότι η ιταλική Πρεσβεία Αθηνών όπως και το Φρουραρχείο Καστοριάς αντέδρασαν στο σχέδιο του Τσιάνο διότι η προσάρτηση αυτή ήταν κατά της θελήσεως των κατοίκων αυτής της περιοχής⁶¹. Όμως τα γεγονότα δημιουργούν αμφιβολίες για την αλήθεια αυτών των ισχυρισμών. Πράγματι, οι Ιταλοί επεδίωξαν και πέτυχαν τη σύνταξη και υπογραφή από εννέα άτομα ενός πρωτοκόλλου μέσω του οποίου ζητείτο η προσάρτηση της Καστοριάς στην Αλβανία⁶². Οι εν λόγω πράκτορες συνέταξαν και περιφέρανε μία αίτηση για να την υπογράψουν οι κάτοικοι της Καστοριάς. Είναι αμφίβολο εάν η πλειοψηφία των κατοίκων ήξερε τι τους ζητείτο να υπογράψουν. Όσοι υπέγραψαν το έκαναν μάλλον λόγω προσωπικών συμφερόντων, επιπολαιότητας και μη σωστής εκτίμησης της

---

⁵⁹ΑΔ, Γ. Κ., Έκθεση εξέτασης μάρτυρα, Καστοριά, 13 Ιουνίου 1945.

⁶⁰ ΑΔ, Τζιοβάννι Ραβάλλι, ο.π., σ. 2.

⁶¹ Στις 25 Μαΐου 1944, ο Ραβάλλι σε ένορκη εξέτασή του στην Καστοριά, δήλωσε ότι ο πρώτος Φρούραρχος Φερράρα πρότεινε η περιφέρεια Καστοριάς να προσαρτηθεί στην Τσαμουριά και με τις Ιόνιους Νήσους να αποτελέσει τμήμα της Ιταλίας. Όμως όταν ήρθε ο Ιταλός Πρόξενος Πράττο στη Καστοριά είπε ότι η πρόταση αυτή ήταν γελοία διότι δεν έπρεπε να αποσπαστεί η Καστοριά από την Ελλάδα. Επίσης ο Πράττο πρόσθεσε ότι η Ιταλική Πρεσβεία θεωρούσε μεγάλο κατόρθωμα το ότι πέτυχε να αντισταθεί στις απαιτήσεις της Βουλγαρίας.

⁶² Κωνσταντίνος Αντωνίου, *Η Σλαβική και Κομμουνιστική Επιβουλή και η Αντίσταση των Μακεδόνων*, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 60.

σοβαρότητας του περιεχομένου του πρωτοκόλλου. Κάποιοι μάλιστα ζήτησαν να ανακαλέσουν την υπογραφή τους⁶³.

Υπήρχε επίσης συγκεκριμένη πολιτική σχετικά με την υποβοήθηση της ρουμανικής προπαγάνδας, η οποία είχε σκοπό την κινητοποίηση των ρουμανόφωνων για τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου κρατιδίου με πρωτεύουσα τη Σαμαρίνα και την υπαγωγή του στην Ιταλία. Μάλιστα, όταν ήλθαν στην Καστοριά δύο πράκτορες της ρουμανικής προπαγάνδας, ένας καθηγητής ιστορίας του Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου και ο Αλκιβιάδης Διαμάντης από τη Σαμαρίνα, ο Φρούραρχος Τζιοβάννι Ντελ Τζιούντισε, ο οποίος δεν υιοθετούσε τις απόψεις του προξένου Πράττο να υποβοηθείται η ρουμανική προπαγάνδα, διέταξε την απομάκρυνσή τους από την Καστοριά. Η ιταλική Πρεσβεία, σύμφωνα με τον Ραβάλλι, ήταν εναντίον του σχεδίου, ενώ το Φρουραρχείο όφειλε να εμποδίσει οποιαδήποτε εκδήλωση ρουμανικής ή φιλοβουλγαρικής προπαγάνδας, προστατεύοντας με αυτόν το τρόπο τους σλαβόφωνους και τους ρουμανόφωνους⁶⁴.

ε) Πολιτική της Ιταλίας ως προς την Βουλγαρία και τους Σλαβόφωνους

Η πολιτική του Ιταλικού Φρουραρχείου έναντι των Βουλγάρων και των Σλαβόφωνων από την αρχή της κατακτήσεως βασιζόταν στις εξής οδηγίες που είχαν ληφθεί από τη Μεραρχία Πινερόλο. Να έχουν εγκάρδιες σχέσεις και συμπεριφορά προς το σλαβόφωνο στοιχείο και τις Βουλγαρικές Αρχές. Να μη λησμονούν ότι η Βουλγαρία ήταν σύμμαχος και ότι αυτή απαιτούσε εδάφη της ελληνικής Μακεδονίας που αποτελούσαν αντικείμενο εξέτασης στη Ρώμη και το Βερολίνο. Είχαν επίσης οδηγίες να εμποδίσουν οποιαδήποτε πολιτική προπαγάνδα στην ιταλοκρατούμενη περιοχή, αποφεύγοντας χειρονομίες και αποφάσεις πολιτικού χαρακτήρα και περιεχομένου. Επιπλέον, οι οδηγίες αφορούσαν την προσεκτική παρακολούθηση των Βουλγάρων αξιωματικών και πρακτόρων στην Καστοριά, δίδοντας ραδιοτηλεγραφικές ειδήσεις σχετικώς στη Μεραρχία Πινερόλο. Το Φθινόπωρο του 1941 λοιπόν, κατόπιν της αφίξεως του προξένου Πράττο ο νέος συνταγματάρχης τότε, Τζιοβάννι Ντελ Τζιούντισε, επιφόρτισε τον Ραβάλλι συγκεκριμένα με τις εξής αρμοδιότητες:

---

⁶³ΑΔ, Κ. Γ., Έκθεση εξέτασης μάρτυρα, Καστοριά, 6 Ιουλίου 1945.

⁶⁴ ΑΔ, Τζιοβάννι Ραβάλλι, Απολογία, Καστοριά, 18 Απριλίου 1945, σ. 3.

- Να πραγματοποιήσει τη σύνδεση μεταξύ του Φρουραρχείου και της μάζας των Σλαβόφωνων, δείχνοντας ανοιχτά συμπάθεια και προστασία, ώστε να κερδηθεί η εμπιστοσύνη τους και να χρησιμοποιηθούν ως πληροφοριοδότες για την παρακολούθηση του ελληνικού στοιχείου.
- Να οργανώσει τη συλλογή πληροφοριών για κάθε απόπειρα βουλγαρικής προπαγάνδας, ώστε να καταστεί δυνατή η παρεμπόδιση της εν καιρώ. Ταυτόχρονα ο έτερος υπολοχαγός της υπηρεσίας πληροφοριών του ιδίου γραφείου, Μαριέτι Αρμάνδο, ανέλαμβανε να κρατήσει στάση κατά των Σλαβόφωνων και υπέρ του ελληνικού στοιχείου, ώστε τα συγκεντρωμένα στοιχεία να χρησιμοποιηθούν κατά της εν λόγω προπαγάνδας.

Η κύρια ιταλική πολιτική επιδίωξη, σύμφωνα με την παραπάνω περιγραφή των αρμοδιοτήτων του Ραβάλλι (και του Αρμάνδο), ήταν η διάσπαση της συνοχής του ντόπιου πληθυσμού. Οι Ιταλοί προσπάθησαν να προσεταιριστούν τους Σλαβόφωνους (όσο και τους ρουμανόφωνους) σαν καταπιεζόμενους από τους Έλληνες και να τους μεταχειρίζονται ευνοϊκά, μοιράζοντας απατηλές υποσχέσεις περί εθνικής τους αποκατάστασης. Ταυτόχρονα, επιδίωξαν να προσεταιριστούν το ελληνικό στοιχείο διακηρύττοντας ότι ήταν εχθρικοί στις βουλγαρικές πολιτικές επιδιώξεις. Με αυτήν την πολιτική του «διαίρει και βασίλευε» διαφορετικές ομάδες χρησιμοποιούνταν για να κατασκοπεύουν ή ακόμη και να εχθρεύονται αντίπαλες ομάδες. Το κυριότερο μέσο για την επίτευξη της ιταλικής επιδίωξης ήταν η οργάνωση ενός δικτύου αποτελεσματικών μηχανισμών πληροφόρησης και προπαγάνδας που κάλυπτε όλες τις φυλετικές ομάδες, και ο πρωταγωνιστής της υλοποίησης αυτών ήταν ο Ραβάλλι.

Ο κυριότερος πληροφοριοδότης περί των Σλαβόφωνων ήταν ένας Ιταλός υπάλληλος του Μοναστηρίου (Bitola), ο οποίος έστελνε μέσω ασυρμάτου τα δελτία πληροφοριών στο ΣΙΜΝΕ (Στρατιωτική Μυστική Υπηρεσία στην Κορυτσά), η οποία με τη σειρά της, έστελνε αντίγραφα των πληροφοριών. Τα δελτία αυτά αφορούσαν τις δυνάμεις και τις θέσεις των στρατευμάτων και των στρατιωτικών μέσων της Βουλγαρίας στη σερβική Μακεδονία. Τοπογραφικοί πίνακες καταγράφονταν δύο φορές το μήνα με τις συγκεκριμένες πληροφορίες που αποστέλλονταν στη Μεραρχία Πινερόλο. Στο δίκτυο του παραπάνω Ιταλού περιλαμβανόταν και ένας Αλβανός αντάρτης που υπηρετούσε στα τμήματα των Σερβομακεδόνων αυτονομιστών. Επίσης όργανο του Φρουραρχείου ήταν και ο Ιταλός Φρούραρχος Φλώρινας και ο πρώτος ανθυπολοχαγός Αμυνταίου

Τρουμπέττι. Υπήρξαν και άλλοι πληροφοριοδότες, οι οποίοι είχαν επαφή με τα ιταλικά αποσπάσματα στην Ιεροπηγή (Κοστενέτσι), Κρυσταλλοπηγή, Βατοχώρι, Ανταρτικό, Νεστόριο, Βασιλειάδα, Λαιμός, Άγιος Γερμανός, Πισοδέριον, και Άργος Ορεστικό. Τις πληροφορίες τους λάμβανε ο ενωμοτάρχης της Φινάντσας Πισοδερίου, Αντρίτσα Πιέρο.

Οι σχέσεις του Ιταλικού Φρουραρχείου με τους επίσημους αντιπροσώπους της Βουλγαρίας και τα ντόπια σλαβόφωνα στοιχεία άρχισαν το καλοκαίρι του 1941. Οι Σλαβόφωνοι άρχισαν να κατηγορούν στους Ιταλούς τη Χωροφυλακή και τις Ελληνικές Αρχές. Οι Ελληνικές Αρχές αντιθέτως παρουσίασαν στους Ιταλούς έναν κατάλογο Σλαβόφωνων, Ρουμάνων και Ελλήνων κομμουνιστών. Ο κατάλογος αυτός, σύμφωνα με τον Ραβάλλι, δεν χρησιμοποιήθηκε διότι αφορούσε κυρίως Σλαβόφωνους και οι κατηγορίες που τους βάρυναν καταδείκνυαν ότι υπήρχε μεγάλη αντιπαλότητα μεταξύ των αντιμαχόμενων πλευρών (Σλαβόφωνων και Ελλήνων). Το φθινόπωρο του 1941, ο Ιταλός Πρόξενος των Ιωαννίνων, Αιμίλιο Πράττο, επισκέφτηκε το Φρουραρχείο Καστοριάς και προέβη σε δηλώσεις οι οποίες απηχούσαν τη γνώμη της ιταλικής διπλωματίας στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, δήλωσε ότι οι βουλγαρικές απαιτήσεις επί της περιοχής Καστοριάς και Πρεσπών δεν θα ικανοποιούνται ποτέ παρά την αντίθετη άποψη των Γερμανών.

Τον Χειμώνα 1941-1942, άρχισαν επιχειρήσεις αφοπλίσεως των κατοίκων στην περιοχή Νεστορίου, Γράμμου, Κρανιάνος, Δενδροχωρίου, Ιεροπηγής και Μεσοποταμίας από τους Ιταλούς διότι υπήρχε φόβος ένοπλης αντίστασης από τους ντόπιους πληθυσμούς. Πολλοί Σλαβόφωνοι ακολουθώντας τα ιταλικά τμήματα σε κάθε περιοχή έδιναν χρήσιμες πληροφορίες περί του οπλισμού που κατείχαν οι Έλληνες κομμουνιστές και εθνικιστές. Μεταξύ των Σλαβόφωνων παρατηρήθηκε από τον Ραβάλλι ότι υπήρξε αλληλοβοήθεια και υποστήριξη. Το γεγονός ότι δεν κατέδιδαν σλαβόφωνους κατόχους όπλων του κίνησε υποψίες.

Την Άνοιξη του 1942 κάποιιοι σλαβόφωνοι κάτοικοι της περιοχής Καστοριάς άρχισαν να προσέρχονται στο Φρουραρχείο και να υποβάλλουν δηλώσεις κατατάξεως ως εθελοντές στον ιταλικό στρατό. Οι προσληφθέντες πληροφοριοδότες στην υπηρεσία του Φρουραρχείου τύγγαναν της προστασίας των Ιταλικών Αρχών. Ο διοικητής της Υποδιοικήσεως Χωροφυλακής, Κωνσταντίνος Οικονομόπουλος, ο οποίος υπηρέτησε στην Καστοριά κατά το έτος 1942, αναφέρει στην κατάθεσή του ότι όταν κάποιος πληροφοριοδότης συνελήφθη από τον ίδιο με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας, για πράξη «πραχθείσα κατά το ίδιο έτος στο Μαυροχώρι και βεβαιωθείσα

από τον Εισαγγελέα Καστοριάς Χαρίλαο Λαμπρακόπουλο», ο Ραβάλλι τον κάλεσε στο γραφείο του στο Φρουραρχείο όπου βρισκόταν και ο ανθυπασπιστής Μισσέλε Γκιουζέπε. Και εκεί τον κακοποίησαν αμφότεροι, αφού φρόντισαν προηγουμένως να τοποθετήσουν έξω από την πόρτα του γραφείου τρεις στρατιώτες οπλισμένους με λόγχες⁶⁵. Φαίνεται, λοιπόν ότι ο Ραβάλλι ακολουθούσε με συνέπεια την ιταλική πολιτική ως προς την τόνωση της «διαίρεσης» των ντόπιων φυλετικών ομάδων.

ζ) Η Πολιτική της Βουλγαρίας - βουλγαρική προπαγάνδα

Οι Γερμανία για να ενισχύσει τις Δυνάμεις του Άξονα επιδίωξε να προσεταιριστεί την Βουλγαρία με δέλεαρ την παραχώρηση μακεδονικών εδαφών. Η Βουλγαρία, από την άλλη, πάντα περίμενε την ευκαιρία να ακυρώσει τη συνθήκη της Λωζάννης και να επιβάλει τη Μεγάλη Βουλγαρία της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. Η σύμπτωση συμφερόντων κατέληξε στην προσχώρηση της Βουλγαρίας στον Άξονα την 1^η Μαρτίου 1941. Η Βουλγαρική Κυβέρνηση, όμως, δεν έμεινε πλήρως ικανοποιημένη με την ανταμοιβή που της επιδόθηκε για τις υπηρεσίες που προσέφερε στον Άξονα ως προς την κατάκτηση της Ελλάδας (Θράκη, Ανατολική και Σερβική Μακεδονία). Ζητούσε να προσαρτήσει και την ελληνική Δυτική Μακεδονία μέχρι τον ποταμό Αλιάκμονα. Η γερμανική κυβέρνηση επιφυλάχθηκε όσον αφορά την περιοχή της Θεσσαλονίκης και τη σιδηροδρομική γραμμή Βελιγραδίου-Θεσσαλονίκης. Ενίσχυε όμως την άποψη της Βουλγαρίας, ενάντια στην οποία αντέδρασε η Ιταλία. Άκαρπες ήταν οι δύο επισκέψεις των Βουλγάρων Υπουργών, Μπόγκταν Φιλώφ και Ντιμιτάρ Ποπόφ, στη Ρώμη για να βρεθεί κοινό έδαφος με τους Ιταλούς. Η Ιταλία για να αποφύγει τη δυσαρέσκεια των Βουλγάρων συμφώνησε με τη Γερμανία να αφήσει το θέμα εκκρεμές μέχρι το τέλος του πολέμου⁶⁶.

Καθώς η άμεση επιδίωξη της Βουλγαρίας δεν απέδωσε τα επιθυμητά αποτελέσματα, η εναλλακτική επιδίωξη της ήταν να ποδηγετήσει το σλαβόφωνο στοιχείο της Μακεδονίας, να το καθοδηγήσει σε ένοπλη εξέγερση εναντίον των Ελληνικής Διοίκησης, και να το χρησιμοποιήσει για να μπορέσει να επεκταθεί γεωγραφικά στις περιοχές της ελληνικής Μακεδονίας. Έτσι, η Βουλγαρική Κυβέρνηση οργάνωσε μια σημαντική δράση προπαγάνδας στην Ελληνική Μακεδονία. Εάν η απευθείας προσάρτηση ήταν δύσκολη, ένα αποδεκτό πρώτο βήμα θα μπορούσε

⁶⁵ ΑΔ, Κωνσταντίνος Οικονομόπουλος, Έκθεση εξέτασης μάρτυρα, 6 Απριλίου 1945.

⁶⁶ ΑΔ, Τζιοβάννι Ραβάλλι, Έκθεση εξέτασης μάρτυρα, Καστοριά, 12 Οκτωβρίου 1944, σ. 3.

να ήταν η αυτονομία της Μακεδονίας με τελικό σκοπό την ένωση με την Βουλγαρία. Όμως το αίτημα της αυτονομίας ως τελικός, και όχι ενδιάμεσος, σκοπός βρήκε αρκετή υποστήριξη από μερίδα Σλαβόφωνων. Σε κάθε περίπτωση, το αίτημα της αυτονομίας σαν τελικός ή ενδιάμεσος σκοπός φαίνεται ότι είχε απήχηση σε μεγάλη μερίδα Σλαβόφωνων. Είναι αξιοσημείωτο πάντως να υπογραμμιστεί η ύπαρξη Σλαβόφωνων με ελληνική συνείδηση. Αποκαλούμενοι «γραικομάνοι» αυτοί οι σλαβόφωνοι υπέστησαν αρκετές διώξεις κυρίως από τους ομόγλωσσους τους⁶⁷.

Τα πρώτα βήματα για τον προσηλυτισμό των Σλαβόφωνων ξεκίνησαν ήδη κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου. Η Βουλγαρία ζήτησε από την Ιταλία την ιδιαίτερη μεταχείριση των αιχμαλώτων Ελλήνων στρατιωτών που κατάγονταν από τη Δυτική Μακεδονία με το επιχείρημα ότι οι Σλαβόφωνοι ήταν «Βούλγαροι» και ότι τους αναλάμβανε η Βουλγαρία υπό την προστασία της. Οι Ιταλοί, που σε εκείνη τη φάση ήθελαν να υποδαυλίσουν την αντιπαλότητα Ελλάδας-Βουλγαρίας, δέχτηκαν να απελευθερώσουν όσους αιχμαλώτους δήλωναν ότι ήταν βουλγαρικής καταγωγής. Ελάχιστοι όμως δέχθηκαν αυτή τη «προσφορά». Μετά την υποδούλωση της Ελλάδας για να κάμψουν το ηθικό των Ελλήνων βουλγαρόφιλοι Σλαβόφωνοι άρχισαν να διαδίδουν φήμες ότι επίκειται η κατάληψη της Δυτικής Μακεδονίας από την Βουλγαρία. Τη φήμη αυτή υποδαύλιζε η Βουλγαρία με την ενεργοποίηση πρακτόρων που εισέβαλαν στη Δυτική και στην Κεντρική Μακεδονία και προσπαθούσαν με ποικίλα μέσα να εξεγείρουν το φρόνιμα των σλαβόφωνων Ελλήνων εναντίον της χώρας. Βούλγαροι αξιωματικοί αναλάμβαναν καθήκοντα συνδέσμων στα γερμανικά Φρουραρχεία και υπό αυτή την ιδιότητα διευκόλυναν δια παντός μέσου τη βουλγαρική προπαγάνδα. Οι σπουδαιότεροι των Βουλγάρων συνδέσμων ήταν⁶⁸:

- Ο υπολοχαγός Σαρακίνωφ στο Φρουραρχείο Έδεσσας
- Ο υπολοχαγός Μπλαντένωφ στο Φρουραρχείο Φλώρινας
- Ο λοχαγός Γεράνωφ, καθηγητής του Πανεπιστημίου Σόφιας, στη Θεσσαλονίκη

---

⁶⁷ Γραικομάνοι: Χαρακτηρισμός των Αρβανιτόφωνων, Βλαχόφωνων, Σλαβόφωνων αλλά και κάποιες φορές Ελληνόφωνων αυτοπροσδιοριζομένων Ελλήνων. Για μια λεπτομερή ανάλυση βλ. Ειρήνη Κουρεμένου, *Συγκρούσεις ταυτοτήτων: Δάσκαλοι Γραικομάνοι και Σλαβομακεδόνες στην εαμοκρατούμενη Δυτική Μακεδονία*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2022.

⁶⁸ ΑΔ, Χρήστος Αντωνιάνης, Έκθεση εξέτασης μάρτυρα, Βογατσικό, 25 Ιανουαρίου 1946.

- Ο υπολοχαγός Πάντσεφ Ιβάν, καθηγητής του Πανεπιστημίου Σόφιας, στο Φρουραρχείο Καστοριάς

Τα «Κέντρα Συνδέσμου», που εκτός από πράκτορες της Βουλγαρικής Κυβέρνησης επανδρώθηκαν και από άτομα της ΕΜΕΟ, διευθύνονταν από τον στρατηγό του βουλγαρικού στρατού Μαρίνωφ ο οποίος ήταν ο διευθυντής της βουλγαρικής υπηρεσίας κατασκοπείας στο Μοναστήρι. Το έργο των συνδέσμων βοήθησαν και αιχμάλωτοι Σλαβόφωνοι που ελευθερώθηκαν γι' αυτό το σκοπό από τους Ιταλούς και Γερμανούς. Επίσης ο Βούλγαρος Πρέσβης στην Αθήνα πρόσφερε οικονομική βοήθεια και τρόφιμα σε Έλληνες στρατιώτες που κατάγονταν από τη Μακεδονία, οι οποίοι ήθελαν να επιστρέψουν στη Μακεδονία αλλά βρέθηκαν στη Νότια Ελλάδα μετά την υποχώρηση του ελληνικού στρατού, με αντάλλαγμα οι τελευταίοι να δηλώσουν βουλγαρική ταυτότητα στους καταλόγους της Βουλγαρικής Πρεσβείας. Τους καταλόγους αυτούς η Βουλγαρία τους χρησιμοποιούσε για να «αποδείξει» στους Γερμανούς και Ιταλούς ότι οι Σλαβόφωνοι είναι Βούλγαροι.

Στην ιταλοκρατούμενη περιοχή λόγω της αντιστάσεως του Φρουραρχείου της Καστοριάς, όπως ισχυρίζεται ο Ραβάλλι στην κατάθεσή του, η προπαγάνδα εκτελείτο κρυφά και μυστικά δια μέσου οργάνων εμπιστοσύνης. Οι πρωταγωνιστές της βουλγαρικής προπαγάνδας ήταν⁶⁹:

- Η «Βουλγαρική Λέσχη» Θεσσαλονίκης. Η συγκεκριμένη λέσχη ήταν πολιτικός σύλλογος αλληλοβοήθειας μεταξύ των Μακεδόνων βουλγαρικής καταγωγής με χρηματική ενίσχυση της Σόφιας και υπό τη διοίκηση του ταγματάρχη του βουλγαρικού στρατού Μίτκωφ, καταγόμενου από ένα χωριό της περιφέρειας Καστοριάς, ο οποίος χρησιμοποιείτο ως σύνδεσμος με τη Γερμανική Διοίκηση Θεσσαλονίκης.
- Ο σύλλογος «Καστοριά» των Μακεδόνων καταγόμενων από την περιφέρεια Καστοριάς, οι οποίοι διέμεναν στη Σόφια και ο αριθμός τους ανερχόταν περίπου στα 800 άτομα. Ο συγκεκριμένος σύλλογος ενισχυόταν οικονομικά από την Τράπεζα Βουλγαρίας και διοικούνταν από τον Σπύρο Βασίλεφ από την Βασιλειάδα της Καστοριάς. Η σημαία του συλλόγου ήταν η βουλγαρική με πένθιμο κρεπ στο κοντάρι, λόγω της «μη απελευθερώσεως» της Καστοριάς.

---

⁶⁹ ΑΔ, Τζιοβάννι Ραβάλλι, ο.π., σ. 3-4.

- Ο Πατριωτικός Βουλγαρο-Μακεδονικός σύλλογος «Ιλιντεν», ο οποίος είχε σημαντική ανάπτυξη στη Σερβική Μακεδονία.
- Η μυστική οργάνωση ΕΜΕΟ. Σχεδόν σε κάθε χωριό της περιοχής της ελληνικής Μακεδονίας υπήρχε μία τριμελής διοικητική επιτροπή. Η έδρα του Κομιτάτου και της διοικήσεως ήταν στο Μοναστήρι. Η προπαγάνδα χρησιμοποιούσε τα παρακάτω μέσα:
  - (1) Ημερολόγια τα οποία εκτυπώνονταν στη Σόφια με εξώφυλλο το πανόραμα της Καστοριάς.
  - (2) Ένας χάρτης στον οποίο απεικονιζόταν η έκταση του βουλγαρικού στοιχείου που έφθανε μέχρι την Κορυτσά, τον Αλιάκμονα, την Κλεισούρα, το Αμύνταιο, τη Θεσσαλονίκη, την Ανατολική Θράκη, το Βουκουρέστι και με απομονωμένες περιοχές στη Σερβία και Μικρά Ασία.
  - (3) Βουλγαρική γραμματική για χρήση των Σλαβομακεδόνων.
  - (4) Εφημερίδες και διάφορα βιβλία.
  - (5) Προσωπογραφίες της βασιλικής οικογένειας της Βουλγαρίας.
  - (6) Στιγμιογράφιση ενός γεύματος που έγινε στη Σόφια από τα μέλη του συλλόγου «Καστοριά».

Το Ιταλικό Φρουραρχείο δεν είχε ακριβή στατιστική του αριθμού των Σλαβομακεδόνων. Μια σχετική στατιστική που είχε πραγματοποιήσει το ίδιο το Φρουραρχείο της Καστοριάς την άνοιξη του 1942 αναβίβαζε κατά προσέγγιση σε τριάντα πέντε χιλιάδες (35.000) το σύνολο των Σλαβομακεδόνων της ιταλοκρατούμενης περιοχής, συμπεριλαμβανομένης και της Πρέσπας. Οι ίδιοι οι Σλαβομακεδόνες θεωρούσαν ότι ο αριθμός ήταν μικρός αλλά πλησίαζε στην πραγματικότητα. Ένα μέρος του πληθυσμού αυτού έμενε αδιάφορο μπροστά στη βουλγαρική προπαγάνδα, ενώ ένα άλλο μέρος υποστήριζε τις κομμουνιστικές γραμμές και είχε σχέση με το Μακεδονικό Γραφείο στη Θεσσαλονίκη και με τους Σέρβους επαναστάτες της Σερβικής Μακεδονίας (Σερβομακεδόνες). Σημαντικό μέρος αυτών (το λιγότερο 15.000) ήταν διατεθειμένο να υπακούσει στην βουλγαρική προπαγάνδα ύστερα από τις δραστήριες ενέργειες εντόπιων πρακτόρων, οι οποίοι είχαν σχέση με τις Βουλγαρικές Αρχές και με τα όργανα της βουλγαρικής προπαγάνδας στο Μοναστήρι.

η) Η Καστοριά στον βουλγαρικό κλοιό

Η δημιουργία βουλγαρικών επιτροπών άρχισε να επεκτείνεται στα χωριά της Καστοριάς, στα οποία υπήρξε προτροπή να δηλωθούν οι κάτοικοι ως Βούλγαροι, ώστε να τεθεί θέμα βουλγαρικής μειονότητας. Επίσης πολλαπλασιάστηκαν τα επεισόδια ανυπακοής στην Ελληνική Διοίκηση και στους ελληνικούς νόμους για να δοθεί η περιοχή σε Βουλγαρική Διοίκηση, η οποία θα απαρτιζόταν από τους Βούλγαρους συνδέσμους που διατηρούσαν φιλικές σχέσεις με τις Αρχές Κατοχής. Η απόπειρα βουλγαροφρόνων Καστοριάς για ματαίωση της εγκατάστασης της Ελληνικής Διοίκησης έγινε από μια επιτροπή τους, η οποία έσπευσε να διαμαρτυρηθεί στο Μοναστήρι ήδη από τον Ιούνιο του 1941. Παράλληλα, έγιναν απόπειρες αμφισβήτησης της αποτελεσματικότητας της Ελληνικής Διοίκησης. Συγκεκριμένα, η δράση του Βούλγαρου συνδέσμου Νταντσώφ στην περιοχή Καστοριάς το 1941 προκάλεσε προβλήματα στην άσκηση της Ελληνικής Διοίκησης, αποτέλεσμα της οποίας ήταν να υπάρξει προστριβή μεταξύ του Εισαγγελέα και Διευθυντή υποδιοικήσεως και τον Ιταλό Φρούραρχο. Αφορμή στάθηκε η αντίδραση των κατοίκων του χωριού Βυσσινιά όταν η Ελληνική Χωροφυλακή προσπάθησε να συλλάβει έναν συγχωριανό τους. Το χωριό πρόβαλε αντίσταση διότι μάλλον παροτρύνθηκε από τον Νταντσώφ κατά των χωροφυλάκων και επικαλέστηκε τη στήριξη του Βούλγαρου συνδέσμου⁷⁰.

Ταυτόχρονα, έγιναν προσπάθειες για την ίδρυση βουλγαρικών σχολείων και για την εκπαίδευση των Σλαβόφωνων στο Μοναστήρι και στη Σόφια. Μέσα στον Ιούλιο του 1941 η εμπλοκή του Νταντσώφ σε ανοικτή προπαγάνδα στην περιοχή της Καστοριάς είχε λάβει μεγάλες διαστάσεις. Διευθυντής σχολείου κατήγγειλε ότι μετά από παρακίνηση του Βούλγαρου συνδέσμου, υπήρξε εκούσια άρνηση των μαθητών να παρακολουθήσουν τα μαθήματα του σχολείου. Το γεγονός αυτό λειτούργησε ως εκβιαστικό μέσο για να δοθεί άδεια σύστασης βουλγαρικού σχολείου.

Κατόπιν επεμβάσεως της Γερμανικής Διοικήσεως, το καλοκαίρι του 1941 τοποθετήθηκε στο Φρουραρχείο Καστοριάς ως διερμηνέας για τους σλαβόφωνους ο Ντόιτσεφ Ιβάν, καθηγητής του Πανεπιστημίου Σόφιας. Η παρουσία του ενθάρρυνε τους Σλαβόφωνους να εκφράσουν

---

⁷⁰ Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, *Τα Χρώματα της Βίας στη Δυτική Μακεδονία 1941-1944*, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 215-216.

παράπονα κατά των Ελληνικών Αρχών. Έντονες διαμαρτυρίες όμως εκφράστηκαν από τον νομάρχη της Καστοριάς Βουλιέρη και τη Χωροφυλακή έναντι των προλεγόμενων. Η απομάκρυνση του Ντόιτσεφ θεωρήθηκε αναγκαία κατά το μήνα Σεπτέμβριο έτσι ώστε να αποφευχθούν περαιτέρω αναταραχές⁷¹.

Παράλληλα με τα παραπάνω γεγονότα, τον Αύγουστο του 1941 ο υπολοχαγός του βουλγαρικού στρατού Άντον Κάλτσεφ, πράκτορας της βουλγαρικής προπαγάνδας στην ελληνική Μακεδονία, διορίστηκε σύνδεσμος και των τριών νομών Φλώρινας, Πέλλας και Καστοριάς με έδρα αρχικά την Έδεσσα, μετά τη Φλώρινα και τέλος την Καστοριά⁷². Τέλη Οκτωβρίου, αρχές Νοεμβρίου 1941 πρωτοεμφανίζεται στον νομό Καστοριάς. Βγάζει λόγους στο χωριό καταγωγής του, το Σπήλαιο, στα Λακκώματα και στο Πετροπουλάκι και οργανώνει δίκτυο πρακτόρων. Κάποιοι Σλαβόφωνοι τον υποδέχονται ως Μεσσία τους. Του προσφέρουν άνθη, του φιλούν το χέρι, του στήνουν αψίδες. Την ίδια εποχή δολοφονείται στη Λεύκη ο Μακεδονομάχος Νταηλάκης από τον Τερπόφσκυ⁷³. Ο πρωτοδίκης Προυκάκης ισχυρίστηκε ότι ο Νταηλάκης είχε σχέσεις με το Ιταλικό Φρουραρχείο⁷⁴. Σύμφωνα με τον Ραβάλλι, ο Νταηλάκης υπήρξε πληροφοριοδότης του σχετικά με τους κομμουνιστές και Κομιτατζήδες⁷⁵. Η εμφάνιση του Κάλτσεφ και του Τερπόφσκυ, καθώς και άλλων Βουλγάρων συνδέσμων με τα στρατεύματα Κατοχής που εξαπέλυσε η

---

⁷¹ ΑΔ, Τζιοβάννι Ραβάλλι, ό.π., σ. 7.

⁷² Σύμφωνα με την ανάρτηση του geoHISTORY «Ο Βούλγαρος υπολοχαγός Άντον Κάλτσεφ στη διάρκεια της Κατοχής διετέλεσε αξιωματικός σύνδεσμος στα Γερμανικά Φρουραρχεία Εδέσσης και Φλώρινας, ως μέλος ομάδας Βουλγάρων αξιωματικών διαπιστευμένων στο αρχηγείο των γερμανικών δυνάμεων Θεσσαλονίκης-Αιγαίου. Σκοπός του ήταν η κατασκοπεία και η τρομοκρατία σε βάρος των Ελλήνων. Ο Κάλτσεφ καταγόταν από το χωριό Σπήλαιο της Καστοριάς, αλλά με τη Συνθήκη του Νεϊγύ (1919) μετανάστευσε με τους γονείς του στη Βουλγαρία. Στην περίοδο της Κατοχής ο Κάλτσεφ είχε αναλάβει τη σύσταση μιας βουλγαρικής προπαγανδιστικής οργάνωσης, η οποία ονομαζόταν Οχράνα, και δρούσε τόσο στην τώως Γιουγκοσλαβία όσο και στην Ελλάδα. Σκοπός της οργάνωσης αυτής ήταν η ενεργοποίηση των σλαβόφωνων για να υλοποιηθούν τα σχέδια της Βουλγαρίας στην περιοχή περί αυτονομίας. Μιας αυτονομίας η οποία ήταν ο προθάλαμος της μελλοντικής προσάρτησης στη Βουλγαρία. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνταν ήταν η άσκηση πίεσης στους σλαβόφωνους για την εκδήλωση βουλγαρικής εθνικής ταυτότητας και ο προσεταιρισμός βουλγαρόφιλων στελεχών του ΚΚΕ», geoHISTORY, «Κατοχή στη Δυτική Μακεδονία και η δράση της Οχράνα», 17 Σεπτεμβρίου, 2019, στο <https://geonews.gr/history-κατοχή-στη-δυτική-μακεδονία-και-η-δρά/> (πρόσβαση: 4 Δεκεμβρίου, 2020).

⁷³ Η Βουλγαρία φρόντισε να απολύσει η Γκεστάπο τον Τερπόφσκυ από τις φυλακές Ακροναυπλίας.

⁷⁴ ΑΔ, Ιωάννης Παπακυριακόπουλος, ό.π., σ. 37.

⁷⁵ Ο όρος Κομιτατζήδες στη Μακεδονία χρησιμοποιούνταν για να χαρακτηρίσει τους εξαρχηκούς ελληνικής καταγωγής που μεταστράφηκαν και υπηρετούσαν τους σκοπούς της Βουλγαρίας, διαχωρίζοντάς τους έτσι από τους καθαυτό Βούλγαρους. Ο Μπαμπινιώτης προτείνει μια ευρύτερη ερμηνεία. Σύμφωνα μ' αυτόν ο όρος Κομιτατζής σημαίνει «Ένοπλο μέλος του βουλγαρικού Κομιτάτου που έδρασε εναντίον των ελληνικών πληθυσμών της Β. Ελλάδας κατά τις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα» (Μπαμπινιώτης).

Βουλγαρία δημιούργησε νέους προβληματισμούς σχετικά με τη στάση που θα έπρεπε να τηρήσει η Ιταλία έναντι των συμμάχων της.

Ακολούθως δημιουργήθηκε κατάσταση ψυχρότητας μεταξύ Ιταλικών και Βουλγαρικών Αρχών διότι την ίδια περίοδο είχε σημειωθεί μία σειρά επεισοδίων μεταξύ ιταλικών και βουλγαρικών φρουρών στα σύνορα Αλβανίας-Μακεδονίας. Οι Βουλγαρικές Αρχές του Μοναστηρίου και της Σόφιας καταδίωκαν τους Αλβανούς της Σερβικής Μακεδονίας, μάλιστα σκότωσαν σε κάποιο χωριό περίπου 30 κατοίκους, οι οποίοι ήταν δαλματικής καταγωγής και διατηρούσαν καλές σχέσεις με το Ιταλικό Προξενείο. Οι παραπάνω εκτελέστηκαν σε αντίποινα ανταρτικών ενεργειών και δράσεων. Η προκείμενη ένοπλη σύγκρουση των αντιμαχόμενων μερών διαφαίνονταν απειλητική, γεγονός που οδήγησε στην επέμβαση των Γερμανών προς συμβιβασμό τους. Ο Ραβάλλι και ο Φρούραρχος Ντελ Τζιούντισε προσκλήθηκαν από τους Γερμανούς στη Θεσσαλονίκη το Μάιο του 1942. Εκεί παρατέθηκε δείπνο στο οποίο παρακάθησαν το Γερμανικό Επιτελείο Θεσσαλονίκης, μία στρατιωτική αντιπροσωπεία της Βουλγαρίας, επικεφαλής της οποίας ήταν ο ταγματάρχης Μίτκωφ, ο μέραρχος της Μεραρχίας Πινερόλο, Μπενέλι Καίσαρε με τον υπασπιστή του, ο Γενικός Πρόξενος της Γερμανίας και ο Γενικός Πρόξενος της Ιταλίας με τους ακολούθους τους. Ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης Φον Κρένσκυ, ο ταγματάρχης Μίτκωφ και ο Ιταλός Πρόξενος έβγαλαν λόγο περί της συμμαχίας των τριών συμμάχων κρατών. Σύμφωνα με μαρτυρική του κατάθεση, κατά τη διάρκεια των ομιλιών ο Ραβάλλι προσέγγισε τον ταγματάρχη Καρλ Μάρμπαχ της Διοικήσεως Θεσσαλονίκης ο οποίος ήταν αρχηγός του Γραφείου Πολιτικών Ζητημάτων. Τον ρώτησε για ποιόν λόγο επιτρεπόταν από τους Γερμανούς να γίνεται μια φανερή και ανοιχτή προπαγάνδα εκ μέρους των Βουλγάρων στη γερμανοκρατούμενη περιοχή της ελληνικής Μακεδονίας. Ο Μάρμπαχ δήλωσε εμπιστευτικά ότι εκ μέρους των Γερμανών δεν υπήρχε καμία πραγματική συμπάθεια για τους Βούλγαρους, για τους πόθους και τις απαιτήσεις τους, αλλά όμως έπρεπε να φαίνονται πρόθυμοι να τους ευχαριστήσουν επειδή η συμμαχία τους ήταν απαραίτητη για την κυριαρχία των Βαλκανίων και για τη μεταφορά του εφοδιασμού των τμημάτων τους που βρισκόταν στην Βόρειο Αφρική. Ο ίδιος επίσης συνέστησε να αποφεύγονται συγκρούσεις και επεισόδια κατά των Βουλγάρων⁷⁶.

---

⁷⁶ ΑΔ, Τζιοβάννι Ραβάλλι, ο.π., σ. 15-16.

Στην αρχή ο Ραβάλλι προσπάθησε να συνάψει αγαθές σχέσεις με καλές οικογένειες της Καστοριάς, λέει ο πρώην δήμαρχος Πηχεών. Αργότερα όμως συνεργάστηκε με ολίγους Σλαβόφωνους και μετά από λίγους μήνες, κατόπιν της άφιξης του Κάλτσεφ, η σχέση του με τον τελευταίο έγινε πιο στενή. Την Άνοιξη του 1942, ξαναεμφανίστηκε στην Καστοριά ο Κάλτσεφ η δράση του οποίου ήταν ήδη γνωστή στο Φρουραρχείο. Τότε του συστήθηκε, σύμφωνα με την μαρτυρία του Ραβάλλι, να αποφύγει οιαδήποτε προπαγάνδα στην ιταλική περιοχή δίχως την άδεια του Ιταλικού Φρουραρχείου. Ο Κάλτσεφ έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους Βούλγαρους που είχαν καταγγεληθεί και είχαν εκκρεμούσες υποθέσεις εις βάρος τους. Όσοι σλαβόφωνοι κομμουνιστές, καταδιωκόμενοι από την περιοχή της Καστοριάς κατέφευγαν στο Μοναστήρι, ετύγχαναν της προστασίας των Βούλγαρων επισήμων, οι οποίοι τους παραχωρούσαν πιστοποιητικά προς τους Ιταλούς, τα οποία συνιστούσαν ότι οι καταδιωκόμενοι ήταν καλοί άνθρωποι και όχι κομμουνιστές. Η προστασία αυτή μερικές φορές ήταν πολύ υψηλού επιπέδου. Συγκεκριμένα, η Βασίλισσα της Βουλγαρίας έστειλε στην Ιταλία δύο υπομνήματα διαμαρτυρίας περί της κακοποιήσεως των Σλαβόφωνων στην περιοχή της Καστοριάς. Επίσης ο Βούλγαρος στρατηγός Μαρίνωφ ήθελε να συζητήσει με τον υποστράτηγο Μεντούτσε για τους συλληφθέντες και φυλακισθέντες Σλαβομακεδόνες αλλά δεν δόθηκε άδεια από τη Μεραρχία Πινερόλο.

Οι συλληφθέντες και φυλακισθέντες Σλαβομακεδόνες απολύθηκαν τον Νοέμβριο του 1942 ύστερα από διαταγή της Μεραρχίας και συνεπεία των ενεργειών της Βασίλισσας Ιωάννας. Αυτό είχε ως συνέπεια να φουντώσει κύμα δυσαρέσκειας κατά των караμπινιέρων και του Φρουραρχείου Καστοριάς. Ο Ραβάλλι ήταν ο μοναδικός αξιωματικός τον οποίο εμπιστευόταν οι Σλαβομακεδόνες λόγω της φιλοβουλγαρικής του στάσης. Έτσι, όταν αποφασίστηκε ο αφοπλισμός των Σλαβόφωνων της περιοχής Κορεστίων, οι οποίοι δεν είχαν αφοπλιστεί στις προηγούμενες επιχειρήσεις, ο Ραβάλλι στάλθηκε με άδεια 2 μηνών στην Ιταλία από τις 2 Ιουνίου μέχρι 7 Αυγούστου 1942⁷⁷. Αντικαταστάτης του εκείνη την περίοδο ήταν ο Μαριέτι Αρμάνδο από το Μιλάνο.

Το καλοκαίρι του 1942 ο αφοπλισμός των σλαβομακεδονικών χωριών έδωσε κατά προσέγγιση 600 όπλα, τα περισσότερα από τα οποία ήταν τουρκικά παλαιού τύπου και μερικά

---

⁷⁷ ΑΔ, Τζιοβάννι Ραβάλλι, ό.π., σ. 17-18.

οπλοπολυβόλα. Με την επάνοδο του Ραβάλλι έπαυσαν και οι αφοπλιστικές επιχειρήσεις. Όμως πολλοί Σλαβόφωνοι έσπευσαν να διαμαρτυρηθούν για την στάση που τήρησε το Φρουραρχείο. Αμοιβαία ήταν και η ανταπάντηση των Ιταλών εναντίον τους με την κατηγορία ότι οι Σλαβόφωνοι απόκρυβαν όπλα. Αυτό οδήγησε σε ψύχρανση των σχέσεων μεταξύ των δύο πλευρών.

Παράλληλα προς τις ενέργειες αυτές, ο Ραβάλλι ενίσχυε με κάθε μέσο τη ρουμανική προπαγάνδα που ανακαλύπτει τώρα και αυτή ρουμανόφωνους στην Δυτική Μακεδονία. Ο περιβόητος πρίγκηπας της Πίνδου Διαμάντης εμφανίζεται στην Καστοριά. Δύο ρουμάνικα σχολεία ιδρύονται, ένα στην Κλεισούρα και ένα στο Άργος Ορεστικό. Επιθεωρητής τους ορίζεται ο Στέφανος Βεληβάσης. Επειδή δε κανείς μαθητής δεν φοιτά στα σχολεία αυτά, ο «επιθεωρητής» και ένας άλλος πράκτορας της Ρουμανίας ονόματι Γκέτσιος καταγγέλλουν στις Γερμανικές Αρχές ότι οι κάτοικοι του ανωτέρου χωριού τραγουδούν άσματα υβριστικά για τον Άξονα και τη Ρουμανία. Το τι επακολούθησε περιγράφεται από τον Εμμανουήλ Γρηγορίου⁷⁸.

Το Φθινόπωρο του 1942, υπήρξαν πληροφορίες ότι επρόκειτο να αρχίσει δράση της ΕΜΕΟ στην περιοχή Πρέσπας και Κορεστίων. Η πρώτη δολοφονία ενός Έλληνα, του Ευάγγελου Μιχαηλίδη, και ο τραυματισμός του Μιχαήλ Καρούλα από 4 Σλαβόφωνους σημειώθηκε στο χωριό Καλλιθέα Πρέσπας. Η Ελληνική Χωροφυλακή δεν μπορούσε να επέμβει διότι είχε συμπτυχθεί αντικατασταθείσα από ιταλικές Φρουρές Καραμπινερίας και Φινάντσιας σύμφωνα με το πρόγραμμα του Τσιάνο για την προσάρτηση της Πρέσπας στην Αλβανία.

Συμπερασματικά, η Ιταλική πολιτική έναντι των ντόπιων πληθυσμών στην περιοχή της Καστοριάς ήταν από τη μια μεριά η υποστήριξη των αλβανικών και ρουμανικών βλέψεων γεωγραφικής επέκτασής τους σε βάρος της ελληνικής Μακεδονίας, και από την άλλη η παρεμπόδιση των αντίστοιχων σκοπών της Βουλγαρίας. Έντονη αντικομμουνιστική πολιτική ακολουθήθηκε επίσης από τους Ιταλούς με σοβαρές συνέπειες για την Ελληνική Αντίσταση. Για την επίτευξη αυτών των πολιτικών εκτεταμένοι μηχανισμοί συλλογής πληροφοριών και προπαγάνδας επιστρατεύτηκαν από τους Ιταλούς (και από τα άλλα ενδιαφερόμενα μέρη) με κύριο πρωταγωνιστή αυτών των μηχανισμών και της εφαρμογής της ιταλικής πολιτικής τον Τζιοβάννι

---

⁷⁸ Βλ. Εμμανουήλ Γρηγορίου, *Το βουλγαρικών όργιον αίματος εις την Δυτικήν Μακεδονία, (1941-1944)*, Τύποις Πυρσού, Αθήναι 1947.

Ραβάλλι. Η Βουλγαρική πολιτική ήταν να παρουσιάσουν τους ντόπιους σλαβόφωνους σαν Βούλγαρους που επιζητούσαν την απελευθέρωσή τους από την Ελληνική κυριαρχία, απελευθέρωση την οποία υποστήριζε η «μητέρα» Βουλγαρία⁷⁹. Αντιδράσεις σε αυτά τα σχέδια από τους Έλληνες (ή τους έχοντας ελληνική συνείδηση) ή τους σλαβόφωνους (βουλγαρίζοντες ή μη) αντιμετωπίστηκαν με διάφορους μηχανισμούς πίεσης και δια των όπλων.

---

⁷⁹ Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι οι επιδιώξεις της ΕΜΕΟ απομακρύνθηκαν βαθμιαία από την επίσημη βουλγαρική πολιτική. Η αντίδραση του ντόπιου πληθυσμού στην ένωση με την Βουλγαρία και η διαφαινόμενη ήτα του Άξονα συνετέλεσαν ώστε να στραφεί ο σκοπός προς μια «Ανεξάρτητη Μακεδονία».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΠΙΕΣΗΣ ΤΩΝ ΚΑΣΤΟΡΙΑΝΩΝ

α) Τα Τάγματα Ερεύνης

Η ίδρυση των Ταγμάτων Ερεύνης σκοπό είχε την περισυλλογή του πολεμικού υλικού που είχε εγκαταλειφθεί από τον ελληνικό στρατό κατά την οπισθοχώρησή του καθώς και τον εξευτελισμό και την λεηλασία του ελληνικού στοιχείου της περιφέρειας Καστοριάς⁸⁰. Για αυτόν τον σκοπό οι Ιταλικές Αρχές επιστράτευσαν όλους τους πράκτορες των ξενικών προπαγάνδων και τους χρησιμοποίησαν ως καταδότες και διερμηνείς στην Καραμπινερία, στην Φινάντζια, στο Φρουραρχείο και στα συγκεκριμένα τάγματα. Από τις πρώτες ημέρες της Κατοχής τα όργανα της ρουμανικής, της αλβανικής καθώς και της βουλγαρικής προπαγάνδας, στάθηκαν συμπαραστάτες των Ιταλών στο έργο τους. Οι καταδότες-διερμηνείς κατηγορούν τους συμπολίτες και συγχωριανούς τους για αντί-ιταλική προπαγάνδα και ως Αγγλόφιλους έτοιμους να δράσουν κατά του στρατού Κατοχής. Τους κατηγορούν ότι έχουν όπλα στην κατοχή τους, τα οποία πολλές φορές ρίπτουν οι ίδιοι, με τη συνενοχή των Ιταλών λάθρα στα σπίτια τους ή στους στάβλους τους και δείχνοντας τα σημεία της δήθεν απόκρυψης τους συλλαμβάνουν και με αυτόν τον τρόπο γεμίζουν τις φυλακές και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης με Έλληνες.

Τα Τάγματα Ερεύνης ουσιαστικά διευθύνονταν όχι από τους επικεφαλής αξιωματικούς αλλά από τους καταδότες, οι οποίοι τα ακολουθούσαν και εκτελούσαν χρέη διερμηνέων. Τα συγκεκριμένα τάγματα εμφανίστηκαν πρώτα στην περιοχή του όρους Γράμμου περιφέρειας Νεστορίου τον Αύγουστο 1941 με επικεφαλής τον ταγματάρχη Ντε Πρίμα, τον ελληνομαθή υπολοχαγό Μιλανέζε, άλλους αξιωματικούς και με διερμηνέα τον Βούλγαρο Βόριν Στογιάνωφ. Όταν βρέθηκαν μερικά όπλα στα χέρια των κτηνοτρόφων της εν λόγω περιοχής, τα οποία οι ίδιοι κατείχαν για την ασφάλειά των ποιμνίων τους από τα άγρια θηρία, αλλά και από τις ληστοσυμμορίες των Αλβανών που είχαν κατακλίσει την περιοχή μετά από την κατάρρευση του στρατού, όλοι οι κτηνοτρόφοι του χωριού συγκεντρώθηκαν στο χωριό Άγιο Ζαχαρία, όπου δώδεκα από αυτούς εκτελέστηκαν μπροστά στα μάτια των οικείων τους για παραδειγματισμό από

---

⁸⁰ ΑΔ, Νικόλαος Δημητρακάκης, Έκθεση βασανιστηρίων τα οποία υπέστην από τας Ιταλικάς Αρχάς Κατοχής και από τους Κομιτατζήδες του Κάλτσεφ υπηρετώντας εις Δημοτικόν Σχολείον Καλοχωρίου Καστοριάς, Καλοχώρι Καστοριάς.

τους Ιταλούς⁸¹. Στην ένορκη εξέταση του στις 28 Μαρτίου 1945 στη Θεσσαλονίκη ο Ραβάλλι αναφέρει ότι κατά την εποχή αυτή ανακαλύφθηκαν και κατασχέθηκαν 12.000 όπλα, 50 πολυβόλα, 91 οπλοπολυβόλα, 12 όλμοι, 15 πυροβόλα και 50.000 χειροβομβίδες στην περιοχή της Καστοριάς.

Σύμφωνα με όσα κατατέθηκαν στις 28 Ιουλίου 1945 από τον υποστράτηγο Φιλόλαο Πηγεών⁸², ο οποίος διετέλεσε Δήμαρχος επί Ιταλικής Κατοχής, η διαγωγή των Ιταλών έναντι του ελληνικού στοιχείου υπήρξε «λίαν κακή, αισχρή και επονείδιστη», και το Βουλγαρικό Κομιτάτο διέπραττε απείρους φόνους, εκτελέσεις, λεηλασίες κ.λπ. Οι κύριοι υπεύθυνοι των ακροτήτων σύμφωνα με την μαρτυρία του υπήρξαν οι:

1. Ταγματάρχης Ντι Πρίμα Καστρέτζο. Διετέλεσε διοικητής τάγματος εκκαθαρίσεως. Ενήργησε πολλές εκτελέσεις άνευ διαδικασίας, κακοποίησε κατοίκους στα χωριά Νεστόριο, Γιαννοχώρι, Μεσοποταμία, Μαυροχώρι, Κωσταράζι, και Βογατσικό, μέχρι αναισθησίας. Ήταν ο πιο σκληρός βασανιστής, ο οποίος αφαιρούσε μία, μία τις τρίχες του αιδοίου συλλαμβανομένων γυναικών. Διέφθειρε κορίτσια στο Δενδροχώρι αφού τα νάρκωνε και έκαψε πολλές οικίες και αρκετά χωριά.
2. Υπολοχαγός Γάιος Γραδενίγκο⁸³. Διευθυντής τμήματος αφοπλισμού των Ελλήνων πολιτών, βασάνιζε μέχρι αιμοπτώσεως τους κατοίκους τους οποίους συλλάμβανε ως κατέχοντας όπλα. Ο ίδιος με υπόδειξη σλαβόφωνων ενοχοποιούσε τους ανακρινόμενους και αφού κακοποιούνται, φυλακίζονταν και πολλοί από αυτούς εκτελούνταν. Τόση ήταν η σκληρότητά του, ώστε έβαλε ιερέα να αυνανιστεί ενώπιον των στρατιωτών του υπό την απειλή όπλου. Φόνευσε περί τους 15 Έλληνες στα χωριά της δικαιοδοσίας του, πυρπόλησε οικίες κ.α.
3. Αντωνέλι. Υπήρξε όργανο του υπολοχαγού Ονοράτο στις λεηλασίες, διαρπαγές, επιτάξεις και βασανιστήρια Ελλήνων εργαζομένων σε καταναγκαστικά έργα.
4. Υπομοίραρχος Τζώνα Ζυντεκόρβο. Συναποφάσιζε μαζί με τον διοικητή του Γραφείου Πληροφοριών, υπολοχαγού Ραβάλλι, για τις εκτελέσεις. Διέταξε την εκτέλεση 50 περίπου

---

⁸¹ Νικόλαος Δημητρακάκης, ό.π.

⁸² Ο Φιλόλαος Πηγεών διετέλεσε Δήμαρχος της Καστοριάς από τις 10 Μαΐου 1941 μέχρι 31 Μαρτίου 1942. Μετά τον Μάρτιο του 1942 συνελήφθη από τους Ιταλούς και κρατήθηκε στις φυλακές μέχρι το τέλος Αυγούστου 1942, οπότε δικασθείς από το Ιταλικό Στρατοδικείο Αθηνών, καταδικάστηκε σε τρίμηνη φυλάκιση με αναστολή και επέστρεψε στην Καστοριά τον Σεπτέμβριο 1942.

⁸³ Ο πατέρας του Γραδενίγκο είχε διατελέσει Ιταλός Πρόξενος της Πάτρας.

Ελλήνων κρατουμένων και έκαψε αυτοπροσώπως οικίες στο Άργος, Μανιάκους και άλλα χωριά.

5. Σαλβατόρε Σπατάρο. Διευθυντής αποσπάσματος εκκαθαρίσεως, φόνευσε στον Γράμμο 6 Έλληνες χωρίς καμία αιτία. Υπήρξε επίσης υπεύθυνος της εξορίας και του θανάτου του εκ Μεσσηνίας Μιχαήλ Τσίρλη⁸⁴.

Υπάρχει μαρτυρία, λοιπόν, ότι ο Ραβάλλι έπαιξε αποφασιστικό και μελανό ρόλο ακόμη και σε εκτελέσεις Ελλήνων κατά τη διάρκεια της θητείας του. Ακραία φαίνεται ότι ήταν τα βασανιστήρια των Ταγμάτων Ερεύνης στα χωριά. Οι ένορκες καταθέσεις που συγκεντρώθηκαν στις 30 Αυγούστου 1945, αναφέρουν με κάθε λεπτομέρεια τι βίωσαν οι αυτόπτες μάρτυρες όταν τα Τάγματα Ερεύνης ήρθαν στα χωριά τους. Το καθεστώς τρομοκρατίας που επέβαλλαν τα τάγματα και η στρατηγική που ακολουθούσαν όταν προσέγγιζαν τους τόπους της «έρευνας» τους, ακολουθούσε την ίδια τακτική. Οι Ιταλοί, πριν εισέλθουν στα χωριά, τα περικύκλωναν και άρχιζαν να ρίχνουν πυροβολισμούς και χειροβομβίδες προς εκφοβισμό. Δεν επέτρεπαν δε σε κανέναν να βγει από το χωριό. Ανήγγελλαν την έλευση του Τάγματος με τους διερμηνείς για να κλειστούν οι κάτοικοι μέσα στις οικίες τους και κατόπιν η πρώτη τους δουλειά, μόλις έμπαιναν μέσα, ήταν να ερευνήσουν όλα τα σπίτια και να συλλάβουν τους άνδρες που έβρισκαν μέσα. Αφού τους έδερναν με την απειλή των όπλων, τους έβγαζαν έξω και τους οδηγούσαν στο σχολείο. Έξω από το σχολείο, έστηναν τα πολυβόλα τους. Άτομα πάσης ηλικίας συγκεντρώνονταν εντός του σχολείου, όπου άρχιζε ομαδική ιεροεξεταστική ανάκριση για να βρουν τυχόν όπλα. Ο αυτόπτης μάρτυρας Βύρων Λεωνίδα αναφέρει:

«Μας εγύνωσαν και μας έδερναν τρεις φορές την ημέραν. Μας έδεναν τα πόδια τρεις-τέσσερεις μαζί με λουριά και τρεις- τέσσερεις μαζί από αυτούς, μας εκτυπούσαν στα πόδια και σε όλα τα μέλη του σώματος με βούρδουλα συρματένια μέχρις αιματώσεως. Τόση ήταν η βιαιότητά και η ορμή στα χτυπήματά τους, που εντός ολίγων λεπτών της ώρας το πάτωμα του οικήματος κοκκίνιζε από το αίμα».

---

⁸⁴ ΑΔ, Φιλόλαος Πηγεών, Έκθεση εξέτασης μάρτυρα, Καστοριά, 28 Ιουλίου 1945.

Ο μάρτυρας Βασίλειος Παπακώστας συμπληρώνει:

«Οι γέροντες δεν εξαιρούνταν από τα βασανιστήρια. Πολλοί από αυτούς κινδύνευσαν να χάσουν τη ζωή τους, κάποιοι άλλοι δεν άντεξαν και πέθαναν. Η αγριότητά τους έφθανε και μέχρι του σημείου να δέρνουν άγρια τις γυναίκες που είχαν συλλάβει, αλλά και εκείνες τις οποίες πήγαιναν να διαμαρτυρηθούν και να παρακαλέσουν για να αφήσουν ελεύθερα τα παιδιά τους, διότι δεν είχαν όπλα. Όταν η “έρευνα” δεν απόβαινε ικανοποιητική, συνεχιζόταν τα βασανιστήρια με άλλες μεθόδους. Χτυπήματα με ρόπαλα σε όλο το σώμα, στα χέρια, στα πόδια, στο κεφάλι επί ώρες. Κατόπιν τους έδεσαν ξεχωριστά, τους ξερίζωναν τα μαλλιά και των ιερών τη γενειάδα. Στο Κωσταράζι τους έδεσαν τα πόδια και τους κτυπούσαν επί τέσσερις ημέρες με τον υποκόπανο, πρωί, μεσημέρι και βράδυ. Μετά ακολουθούσε το κρέμασμα. Συλλάμβαναν τους άντρες, τους έδεσαν με τα χέρια από πίσω και τους κρεμούσαν από την οροφή του σχολείου, έτσι ώστε να εξαρθρωθούν τα άκρα τους και συγχρόνως, έτσι όπως ήταν αιωρούμενοι τους χτυπούσαν. Καθώς αιωρούνταν στο κενό, κρεμόταν και ένας Ιταλός από το σώμα τους για να επιταθούν τα βασανιστήρια.»⁸⁵.

Οι ακρότητες δεν σταματούσαν ούτε σε αυτό το σημείο. Εάν δεν υπήρχε αποτέλεσμα, συνεχιζόταν τα βασανιστήρια με τρομπάρισμα των εντέρων. Ο αυτόπτης μάρτυρας Μιχαλάκας περιγράφει με λεπτομέρεια πως γινόταν.

«(Ε)ξαγριωθείς ο Γραδένιγκο με έπιασε αμέσως από τα χέρια, με στήριξε καλά ένας άλλος στρατιώτης και ένας τρίτος στρατιώτης Ιταλός επήρε μία τεράστια τρόμπα από αυτές που φουσκώνουν τα λάστιχα των αυτοκινήτων, τοποθέτησε την λαστιχένια σωλήνα από πίσω και άρχισε να τρομπάρει με δύναμη. Εφόσον εξακολουθούσε να τρομπάρει, και αυτό έγινε έξι-επτά φορές, αισθανόμουν μέσα μου ένα φούσκωμα τρομερό, διότι πρήζονταν τα έντερα μου και κοκκίνιζε το πρόσωπό μου, κατά τρόπον ο οποίος πρόδιδε ότι σε λίγα λεπτά θα έσκαζα από το

---

⁸⁵ΑΔ, Βασίλειος Παπακώστας, Έκθεση εξέτασης μάρτυρα, Καστοριά, 30 Αυγούστου 1945.

φούσκωμα αυτό. Όλα αυτά συνέβαιναν ενώπιον όλων των συγχωριανών για να τρομοκρατηθούν και να ομολογήσουν»⁸⁶.

Τα βασανιστήρια των Ταγμάτων Ερεύνης εκφραζόταν και με άλλους τρόπους⁸⁷. Έναν πρόεδρο κοινότητας τον έδερναν για μία εβδομάδα και αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μείνει κλινήρης 40 ημέρες. Έναν Μακεδονομάχο τον έδερναν στην κοιλιά, χύνοντας επάνω του καυτό λάδι και νερό. Στον Μητροπολίτη εμφανίστηκε άνθρωπος με κρεμασμένα τα χέρια του από το ξύλο, δεν μπορούσε ούτε να φάει αλλά και ούτε να πιεί μόνος του. Οι ιερείς αποτέλεσαν τον πρώτο στόχο των συνεργατών των Ιταλών:

- Τον Παπαγιάννη του Καλοχωρίου καθώς επέστρεφε από τον Βενιέρ, έχοντας παραδώσει το όπλο του γιου του, τον λήστεψαν και τον έκαναν «μαύρο στο ξύλο».
- Τον ιερέα των Λαχανόκηπων τον ανάγκασαν να αυνανιστεί δημοσίως.
- Τον ιερέα Δενδροχωρίου κατέστησαν ανάπηρο από το ξύλο, και τον παρέταξαν για τουφεκισμό μαζί με άλλους δέκα στην Αγία Κυριακή.

Στις φυλακές δερνόντουσαν απάνθρωπα οι κρατούμενοι. Το γραφείο του διευθυντού των φυλακών Καστοριάς και το υπόγειο της Καραμπινερίας ήταν κέντρα βασανιστηρίων. Όσοι φυλακίζονταν, γυμνώνονταν και τοποθετούνταν επάνω στο τραπέζι του γραφείου, όπου δέρνονταν με φάλαγγα και με ξύλα τα οποία έκοβαν από την ακακία που βρισκόταν απέναντι από τις φυλακές. Τα ξύλα αυτά έσπαζαν στα πόδια και στα κεφάλια των δερνόμενων, τα δε κομμάτια, που ξέφευγαν, έσπαζαν τα τζάμια, ο εκσφενδονισμός των οποίων, τραυμάτιζε πάλι τους βασανιζόμενους⁸⁸. «Οι τοίχοι του γραφείου μου ήταν γεμάτοι αίματα», ανέφερε ο διευθυντής των φυλακών Χρ. Παπαστεργίου. Ο άνευ οίκτου ξυλοδαρμός και η υποβολή σε πρωτοφανή βασανιστήρια των ανθρώπων αυτών είχε ως αποτέλεσμα κάποιοι από αυτούς να πεθάνουν, κάποιοι να παραφρονήσουν και κάποιοι να αυτοκτονήσουν.

Εκτός ξυλοδαρμών, έλαβαν χώρα βιασμοί, ακόμη και από αξιωματικούς. Ο Ιταλός ταγματάρχης Ντι Πρίμα, ο οποίος ήταν επικεφαλής ενός Τάγματος Ερεύνης, βίασε το 1941 δύο

---

⁸⁶ ΑΔ, Θωμάς Μιχαλάκας, Έκθεση εξέτασης μάρτυρα, Καστοριά, 3 Αυγούστου 1945.

⁸⁷ Ιωάννης Παπακυριακόπουλος, ό.π. σ. 24.

⁸⁸ Γρηγορίου, ό.π., σ. 21.

νεαρές κοπέλες, αφού τις νάρκωσε με κοκαΐνη, την οποία είχε χορηγήσει εν γνώσει του τρόπου με τον οποίο θα χρησιμοποιείτο, ο Ιταλός στρατιωτικός γιατρός Εμμανουήλ Βασίλε⁸⁹. Διάφοροι οπλίτες του ιταλικού στρατού βίασαν στο Τσοτούλι τη σύζυγο ενός αξιωματικού και σε άλλα μέρη διάφορες άλλες γυναίκες. Στην Αγία Κυριακή βιάστηκε παρθένος και μετά την έκαψαν ζωντανή. Κορίτσια 15 ετών και πάνω συλλαμβάνονταν από την Καραμπινερία και τις έκλειναν στις φυλακές προς το σκοπό του βιασμού.

β) Ο Επισιτισμός της Πόλης

Με την άφιξη των κατακτητών παρουσιάστηκε στην Καστοριά έλλειψη των ειδών πρώτης ανάγκης όπως το κρέας, το γάλα, το βούτυρο, το λάδι κ.λπ.. τα οποία οι κατακτητές έπαιρναν κατευθείαν από τους παραγωγούς. Ένα από τα ισχυρότερα όπλα πίεσης των Ιταλοβουλγάρων, λοιπόν, υπήρξε το πρόβλημα του επισιτισμού. Κατά το διάστημα της Κατοχής οι Ιταλοί με τη συνεργασία των βουλγαρόφρονων και ρουμανόφρονων κατοίκων της περιφέρειας προέβαιναν πολλές φορές σε αθρόες επιτάξεις ζώων, τροφίμων, χόρτου και άλλων, όχι μόνο για τις ανάγκες του ιταλικού στρατού αλλά και προς ίδιον αυτών όφελος. Οι Ιταλοί εκμεταλλεύονταν την κατάσταση με σκοπό να έχουν τον πληθυσμό υποχείριο, οι δε Βούλγαροι για την εκμείευση δηλώσεων Βουλγαροφροσύνης ακόμα και από τους πρόσφυγες της Μικράς Ασίας. Ενδεικτικά, από τις 300.000 οκάδες φασόλια τα οποία συγκεντρώθηκαν το 1941, μόνο 2.000 διανεμήθηκαν στους κατοίκους που είχαν φτάσει σε όρια πείνας. Το δε γάλα και βούτυρο που είχε συγκεντρωθεί, το διαθέτανε εν μέρει στον στρατό και στους Κομιτατζήδες, εν μέρει δε το εξήγαγαν στην Αλβανία⁹⁰. Επιπροσθέτως, οι Ιταλοί προέβαιναν σε αρπαγές ζώων κάθε φορά που έκαναν εξορμήσεις με τα Τάγματα Ερεύνης στην ύπαιθρο, προβάλλοντας ως δικαιολογία ότι αυτά αποτελούσαν λεία πολέμου. Μόνο μία φορά εμφανίστηκε η «μέριμνά» τους, όταν μοίρασαν καρύδια στον πληθυσμό, τα οποία είχαν αρπάξει από την αποθήκη ενός εμπόρου, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων κατέληξε στη μαύρη αγορά. Επίσης είχαν απαγορεύσει στον Ερυθρό Σταυρό την αποστολή τροφίμων και την επίσκεψη των φυλακών. Οι Ιταλοί είχαν επίσης απαγορεύσει την κυκλοφορία από χωριό σε χωριό άνευ ειδικής αδείας, την οποία όμως παρείχαν στους

---

⁸⁹ ΑΔ, Τζιοβάνι Ραβάλλι, Έκθεση εξέτασης μάρτυρα, 22 Μαΐου 1944.

⁹⁰ ΑΔ, Συντακτικές Πράξεις 73/1945 & 90/1945, σ. 36.

βουλγαρόφρονες. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να περιέλθει το μαυραγορίτικο εμπόριο στα χέρια τους και να οδηγηθούν οι κάτοικοι σε αδιέξοδο⁹¹.

Η εξοικονόμηση των ειδών πρώτης ανάγκης όσο περνούσε ο καιρός γινόταν δυσχερέστερη. Πολλοί κάτοικοι της Καστοριάς αναγκάζονταν να μεταβαίνουν στα γύρω χωριά προς ανεύρεση τροφής. Οι συναλλαγές με τους χωρικούς γινόταν με αντιπραγματισμό, δηλαδή πουλούσαν ό,τι είχαν στη διάθεσή τους, όπως τιμαλφή, οικιακά σκεύη, είδη προικός, κειμήλια και διάφορα άλλα αντικείμενα που μπορούσαν να γίνουν ανταλλάξιμα είδη για βασικά είδη διατροφής, αντί ευτελούς αξίας. Κάποιοι χωρικοί βρήκαν την ευκαιρία να εκμεταλλευτούν τη δυσμενή κατάσταση στην οποία είχαν περιέλθει η κάτοικοι της πόλης της Καστοριάς, κάποιοι άλλοι όμως προσφέρθηκαν να βοηθήσουν αφιλοκερδώς τους συντοπίτες τους. Δεν έλειψαν και περιπτώσεις ανθρώπων που αναγκάστηκαν να προβούν σε κλοπές, έτσι ώστε να εξοικονομήσουν τα προς το ζην για τις οικογένειές τους⁹².

Για να αντιμετωπιστεί η δυσμενής αυτή κατάσταση υπήρξε πρόνοια από την αρμόδια Επιτροπή Επισιτισμού Δυτικής Μακεδονίας που είχε την έδρα της στην Αθήνα. Υπεύθυνοι για την αποστολή τροφίμων από την Αθήνα ήταν ο Καστοριανός βουλευτής Λεωνίδας Μπατρίνος και ο Αλέξανδρος Σβώλος, ενώ από τη Θεσσαλονίκη φρόντιζε για την αποστολή φαρμάκων ο πρόην βουλευτής Παναγιώτης Γυιόκας. Την πόλη επισκεπτόταν συχνά ο εκπρόσωπος του Ερυθρού Σταυρού στη Βόρεια Ελλάδα, Ελβετός Εμίλιο Βέγκνερ, για να ελέγχει την κατάσταση. Τα τρόφιμα που προωθούσε η Επιτροπή από την Αθήνα, ήταν σιτάρι, αλεύρι, φασόλια, φακές και σπασμένος αρακάς, τα οποία αποθηκεύονταν στο Κουλέ Τζαμί. Στο Κουρσούμ Τζαμί υπήρχαν δύο μεγάλα καζάνια όπου παρασκευαζόταν το συσσίτιο και γινόταν καθημερινές διανομές⁹³.

Όμως αξίζει να σημειωθεί η κοινωνική μέριμνα του Δήμου και της Νομαρχίας. Συνέστησε ειδική Επιτροπή Επισιτισμού και διένειμε δωρεάν καθ' όλη τη διάρκεια του 1941 και του 1942 ψωμί σ' όλους σχεδόν τους άπορους κατοίκους της πόλεως. Η Επιτροπή Επισιτισμού Καστοριάς δεν αρκέστηκε μόνο στα τρόφιμα που βρέθηκαν στις στρατιωτικές αποθήκες αλλά φρόντισε να αγοράσει σιτάρι και λοιπά σιτηρά από τους χωρικούς. Επίσης έστειλε στη Φλώρινα, ως

---

⁹¹ Αντωνίου, ό.π., σ. 63.

⁹² Προφορικές μαρτυρίες της οικογένειας της γραφούσης.

⁹³ Τσολάκης ό.π., σ. 67.

εκπρόσωπό της, το μέλος της Αχιλλέα Αλβανό, όπως φαίνεται από έγγραφο της προς το υποκατάστημα της Αγροτικής Τράπεζας στην Καστοριά από την οποία ζητούσε την οικονομική της βοήθεια. Ο Αλβανός ζήτησε από τον Νομόρχη Φλωρίνης « ...την χορήγησιν της αναγκαιούσης τη πόλει μας ποσότητος αλεύρων και άλλων ευρισκομένων τυχόν εκεί τροφίμων».

Τα σιτηρά, μόλις τα αγόραζε η Επιτροπή τα έστελνε αμέσως για άλεσμα. Το ότι αγόραζε η Επιτροπή Επισιτισμού σιτηρά από τους χωρικούς φαίνεται και από το εξής γεγονός. Τον Ιούνιο και Ιούλιο του 1941 παρατηρήθηκε έλλειψη πετρελαίου και χορηγήθηκαν από την Επιτροπή Εκμεταλλεύσεως Ηλεκτρικών Εγκαταστάσεων Καστοριάς 405 χιλιόγραμμα ακάθαρτο πετρελαίου στον Καλέβ Ελιάου που είχε τον αλευρόμυλο για να μπορέσει να αλέσει τα σιτηρά και να εξυπηρετηθεί ο κόσμος. Από την επικοινωνία του Δημάρχου Φιλολάου Πηγεών προς τον Ελιάου φαίνεται ότι μέχρι τότε δεν είχε ακόμη εξοφληθεί η αξία του πετρελαίου και ζητείται απ' αυτόν να καταβάλει το αντίτιμο⁹⁴. Τα άλευρα τα έπαιρναν, κατόπιν πρόχειρου μειοδοτικού διαγωνισμού, οι αρτοποιοί της πόλεως, οι οποίοι ανέλαμβάναν την παρασκευή του άρτου και τη διανομή του στους δικαιούχους⁹⁵. Εκτός από το ψωμί που διέθετε, η Επιτροπή Επισιτισμού σύστησε Λαϊκά Συσσίτια και διένεμε τρόφιμα σε 100 περίπου οικογένειες, στο σύνολο 350 και πλέον άτομα, και παρασκεύαζε και φαγητό το οποίο διένεμε επίσης. Το συσσίτιο παρασκευάζονταν στο παλαιό δημοτικό σχολείο στην Αη Δήτρα. Από πίνακα, που συντάχθηκε στις 8 Νοέμβριου 1941 από τον πρόεδρο του Λαϊκού Συσσιτίου Κωνσταντίνο Πηγεών και τον γραμματέα Ζ. Χατζηγιάννη φαίνονται οι ποσότητες των τροφίμων που απαιτούνταν κάθε μήνα και η σχετική δαπάνη⁹⁶. Μια άλλη ενέργεια του Δημοτικού Συμβουλίου και της Επιτροπής Επισιτισμού ήταν να επιτραπεί η βοσκή στο βουνό της λίμνης. Την προσωπική του δραματική κατάσταση περιγράφει ο Δήμαρχος Πηγεών στον έμπορο γουναρικών Κοσμά:

---

⁹⁴ Αριθμός πρωτοκόλλου 452 της 26ης Φεβρουαρίου, 1942.

⁹⁵ Από το πρακτικό του μειοδοτικού διαγωνισμού, φαίνεται ότι οι αρτοποιοί της Καστοριάς που έλαβαν μέρος σ' αυτόν ήταν οι εξής: Ιωάννης Κάρζιας, Κωνσταντίνος Σεραφείμ, Δημήτριος Ζουπανιώτης, Κωνσταντίνος Κίτσος, Γεώργιος Δημητριάδης, Δημήτριος Παπαδόπουλος, Θωμάς Λαζάρου και Α. Δημητριάδης. Η μερίδα του ψωμιού, που αναλογούσε σε κάθε άτομο, ήταν 100 γραμμάρια περίπου.

⁹⁶ Οι σιτισθέντες ήταν 700 άτομα και απαιτούνταν κάθε μήνα 3.150 οκάδες άρτος, 2215 οκάδες πατάτες, 420 οκάδες φασόλια, 430 οκάδες φακή και 30 οκάδες λάδι. Τα χρήματα που απαιτούνταν για την αγορά των ειδών αυτών ήταν 370.000 δρχ. Ο πίνακας αυτός είναι ενδεικτικός του αριθμού των σιτισθέντων και των χρηματικών ποσών που απαιτούνταν σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Ο αριθμός των σιτισθέντων, όπως και τα ποσά που απαιτούνταν, ασφαλώς θα ποίκιλαν σε άλλες περιόδους.

«...Από τρόφιμα πως πάτε εκεί. Εδώ είμεθα χαμένοι κυριολεκτικώς. Φασόλια Φακή. Καρκαλέτσι (λάχανο με μπουλγκούρι) και τανάπαλιν χωρίς λάδι και μισοαλατισμένα, ψάρια γιοκ από την ημέρα που πάγωσε η λίμνη, κρέας νιζ, ζαρζαβάρια νόντσε, τι θα απογίνει ένας θεός το γνωρίζει. Το λάδι εδώ εις την Μαύρη αγορά πωλήθηκε 1500 δραχμάς. Εγώ δυστυχώς που έχω απόλυτον ανάγκην από λάδι για να παίρνω λίγο κάθε πρωί λόγω παθήσεως του ήπατος κατόπιν εντολής του ιατρού αδύνατον να εύρω. Που θα καταλήξη άγνωστον και δεν φθάνει μόνον η ηθική στενοχώρια αλλά να μην βρίσκης και να τρως και ως εκ περισσού είναι και ο βαρύς χειμών και η ακαταστασία του καιρού που εκνευρίζει...»⁹⁷.

Ο χειμώνας του 1941-1942 ήταν από τους πιο βαρείς που γνώρισε η πόλη της Καστοριάς και έγινε δυσκολότερος επειδή οι Ιταλοί είχαν επιτάξει την ξυλεία. Στο Καλοχώρι είχε συγκεντρωθεί αρκετή ποσότητα χρήσιμης ξυλείας την οποία θα μετέφερε ο υλοτομικός συνεταιρισμός Πεύκου Νεστορίου προς πώληση στην Καστοριά. Την εν λόγω ξυλεία οι κατακτητές την κατάσχεσαν και τη χρησιμοποίησαν για μια Καθολική Εκκλησία που επρόκειτο να κτιστεί. Τα καυσόξυλα για την επιβίωση κατά τη διάρκεια του χειμώνα ήταν δυσεύρετα. Οι θερμοκρασίες του χειμώνα τότε, ήταν πολικές. Η λίμνη πάγωνε και ο πάγος της γινόταν τόσο παχύς που μπορούσαν ακόμα και φορτηγά να τη διασχίσουν. Όλη η Καστοριά βρισκόταν σε δριμύ ψύχος. Οι κάτοικοι, που υπέφεραν από έλλειψη καυσόξυλων, έκοβαν ξύλα από το βουνό και τα μετέφεραν στα σπίτια τους από τη λίμνη. Ολόκληρα τσινάρια (πλατάνια), τραβιόντουσαν και σέρνονταν στον πάγο⁹⁸. Άλλοι πάλι έπαιρναν ξύλα από παλιά σπίτια που ήταν υπό κατάρρευση για να ζεσταθούν.

Παρόλες τις ενέργειες της κοινωνικής μέριμνας παρατηρήθηκε έλλειψη των αγαθών με το πέρασμα του χρόνου. Τα συσσίτια δεν επαρκούσαν για όλους τους κατοίκους. Σύμφωνα με μαρτυρίες ακόμη και το ψωμί δεν ήταν επαρκές. Υπήρξαν αιχμές ότι η διανομή των τροφίμων ήταν πενιχρή και μόνο οι έχοντες και οι κατέχοντες είχαν τον τρόπο να προμηθεύονται τα αγαθά αυτά. Η περιφέρεια κατάντησε να τρέφεται με βελανίδια, χόρτα των πεζοδρομίων, σαλιγκάρια και σκουπίδια των Ιταλών. Αυτές οι δύσκολες συνθήκες επιβίωσης οδήγησαν, όπως και όλη την

---

⁹⁷ Φιλόλαος Πηγεών, «Επιστολή προς τον έμπορο γουναρικών Λάζο Κοσμά», στο <https://fouit.gr/2020/01/18/san-simera-to-1942-katochi-syglyklonistiki-epistoli-toy-dimarchoy-filolaoy-picheon-pros-ton-emporoy-goynarikon-lazo-kosma/> (πρόσβαση: 5 Δεκεμβρίου, 2020).

⁹⁸ Βλ. Αναστάσιος Πηγεών, άρθρα στην εφημερίδα *Νέα Καστοριά* από Σεπτέμβριο 1995 έως Μάρτιο 1996.

κατεχόμενη Ελλάδα, σε εξαθλίωση παρόλο που η εγγύτητα προς την ύπαιθρο βοηθούσε στην προμήθεια περισσότερων αγαθών. Η έλλειψη τροφής επίσης είχε ως αποτέλεσμα να εμφανιστεί επιδημία ελονοσίας, εξαιτίας της οποίας πολλοί υπέφεραν από κρίσεις υψηλού πυρετού, ενώ υπήρξαν και θύματα. Η έξαρση και άλλων λοιμωδών ασθενειών ήταν μεγάλη. Ο γιατρός Αναγνωστόπουλος παρατήρησε ότι η νεολαία ήταν καταδικασμένη σε φυματίωση και η Καστοριά έπρεπε να μεταβληθεί σε ένα τεράστιο σανατόριο⁹⁹.

γ) Πολιτικοί εκβιασμοί

Η πείνα ώθησε μέρος του πληθυσμού να υπογράψει δηλώσεις, ότι δηλαδή επιθυμεί την βουλγαρική κυριαρχία στην περιφέρεια της Καστοριάς, και επίσης πολλούς να εγγραφούν στην Βουλγαρική Λέσχη Θεσσαλονίκης, η οποία τους εφοδίαζε με βουλγαρικές ταυτότητες, τις λεγόμενες «Λίσνα Κάρτα», στις οποίες το ονοματεπώνυμο εξεβουλγαριζέτο. Με αυτόν τον τρόπο, μπορούσαν να κυκλοφορούν ελεύθερα στις βουλγαροκρατούμενες περιοχές Ελλάδος και Σερβίας, επιστρέφοντας δε με τις χορηγούμενες μικροποσότητες τροφίμων, έφερναν μαζί τους χιλιάδες προπαγανδιστικών βουλγαρικών εντύπων. Κανείς δεν μπορούσε να μεταβεί στις βουλγαροκρατούμενες περιοχές Σερβίας εάν δεν ήταν εφοδιασμένος με την ταυτότητα της ανωτέρω Λέσχης. Ο εφοδιασμός των ξενόφωνων Ελλήνων πολιτών με βουλγαρικά δελτία ταυτότητας άρχισε από τα μέσα του 1941, όταν εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη η επίσημη Βουλγαρική Λέσχη. Πληροφορίες υπήρξαν ότι πολυάριθμοι σλαβόφωνοι και Έλληνες προέβησαν σε τέτοιου είδους δηλώσεις. Το συγκεκριμένο ζήτημα αναφέρθηκε στη Μεραρχία Πινερόλο και στις Προξενικές Ιταλικές Αρχές Μοναστηρίου, Ιωαννίνων, Θεσσαλονίκης και Αθηνών. Η ιταλική στρατιωτική διοίκηση παρακολουθούσε μάλλον απαθής ή συμμορφωνόταν με τις διαταγές των συμμάχων της Γερμανών.

Χαρακτηριστική περίπτωση της βουλγαρικής τακτικής ήταν το επεισόδιο με την διανομή αραβοσίτου στην πόλη. Μία βουλγαρική αντιπροσωπεία αποτελούμενη από 4 άτομα, μεταξύ των οποίων ήταν οι Σπύρος Βασίλεφ από τη Βασιλειάδα, Παντελής Σταμμάτεφ από την Οζιά και Βορεάδης από την Καστοριά, συνοδευόμενοι από τον Κάλτσεφ, εκπροσωπούσα τους σλαβόφωνους της περιοχής Καστοριάς οι οποίοι ήταν εγκατεστημένοι στη Σόφια, παρουσιάστηκε

---

⁹⁹ Αντωνίου ό.π.

στο Φρουραρχείο Καστοριάς και ζήτησε να χορηγηθεί άδεια μεταφοράς 200.000 οκάδων αραβοσίτου, τον οποίο θα διένεμαν στον σλαβόφωνο πληθυσμό της Περιοχής Καστοριάς και Πρεσπών.

Η απάντηση του Φρουραρχείου έθετε τους παρακάτω όρους για να δοθεί η σχετική άδεια:

- Να αγοραστεί ολόκληρη η ποσότητα από την Αγροτική Τράπεζα, η παραλαβή της οποίας θα γινόταν στο Αμύνταιο.
- Να γίνει διανομή στους άπορους της περιοχής, ασχέτως σλαβομακεδονικής ή ελληνικής ιδιότητας την οποία θα έκαναν οι Ελληνικές Αρχές με έλεγχο του Ιταλικού Φρουραρχείου και χωρίς την επέμβαση της Επιτροπής.

Η Επιτροπή δέχθηκε τους όρους και έτσι έγινε η πρώτη αποστολή (50.000 οκάδων) που διανεμήθηκε όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Αλλά ακολούθως, οι Βούλγαροι δεν σεβάστηκαν την απόφαση και διένειμαν τον υπόλοιπο αραβόσιτο στους σλαβόφωνους Μακεδόνες οι οποίοι ειδοποιήθηκαν να τον παραλάβουν στον Σιδηροδρομικό Σταθμό Αρμενοχωρίου Φλωρίνης χωρίς άδεια από το Φρουραρχείο. Με αυτόν τον τρόπο, η Βουλγαρική Επιτροπή Επισιτισμού διένειμε στους κατοίκους των ορεινών χωριών της Καστοριάς τρεις οκάδες αραβοσίτου ανά άτομο με την υποχρέωση της υπογραφής δηλώσεως ότι ήταν Βούλγαροι. Έντονες υπήρξαν οι διαμαρτυρίες του Φρουραρχείου Καστοριάς προς τις Γερμανικές Αρχές Φλωρίνης και Θεσσαλονίκης και διατάχθηκε η σύλληψη πολυάριθμων σλαβόφωνων που είχαν μεταβεί στο Αρμενοχώρι χωρίς άδεια. Μετά από αυτή την αντίδραση των Ιταλών η διανομή έπαυε και η υπόλοιπη ποσότητα πουλήθηκε στη μαύρη αγορά από τον Κάλτσεφ και έναν άλλον αξιωματικό.

Όπως φαίνεται από τη μετέπειτα εξέλιξη του παραπάνω γεγονότος οι τεταμένες σχέσεις των Ιταλικών Αρχών με τις Ελληνικές Αρχές δημιουργούσαν πρόσφορο έδαφος για την προώθηση της βουλγαρικής προπαγάνδας. Σύμφωνα με δήλωση του Ραβάλλι, υπήρξε συζήτηση μεταξύ των Ιταλικών Αρχών και του Νομάρχη Καστοριάς Βουλιέρη σχετικά με το θέμα της διανομής του αραβοσίτου, ο οποίος δεν έφερε αντίρρηση για την επίδοση της αδειάς. Ο Νομάρχης όμως διαμαρτυρήθηκε για το θέμα της διανομής του αραβοσίτου στο Αρμενοχώρι. Η Ιταλική Διοίκηση όταν πληροφορήθηκε ότι η συγκεκριμένη διαμαρτυρία είχε περιέλθει στην Ελληνική Κυβέρνηση, εξώθησε μέρος του πληθυσμού να προβεί σε συλλαλητήριο κατά της Ελληνικής Διοικήσεως. Έτσι, τον Απρίλιο του 1942 συναθροίστηκαν πλέον των 100 γυναικών έξω από τη Νομαρχία.

Σύμφωνα με δύο αυτόπτες μάρτυρες του συμβάντος οι γυναίκες όλες μαζί φώναζαν «ψωμί» με αρχηγό την Ε. Θ. Όταν ο Νομάρχης βγήκε από τη Νομαρχία για να τις καθησυχάσει, η Ε. Θ. επετέθη εναντίον του και τον συνέλαβε από τον λαιμό με σκοπό να τον πνίξει. Ενώ με το ένα χέρι κρατούσε τον λαιμό, με το άλλο τον χτυπούσε βοηθούμενη από μία άλλη γυναίκα σκοπεύοντας να τον θανατώσουν. Οι αυτόπτες μάρτυρες βλέποντας την επικινδυνότητα της κατάστασης έσπευσαν να απελευθερώσουν τον Νομάρχη. Εν τω μεταξύ είχε έρθει η Ιταλική Αστυνομία και θέλησε να συλλάβει αυτούς που βοήθησαν τον Νομάρχη. Οι αυτόπτες μάρτυρες κατάφεραν να ξεφύγουν από την καταδίωξη των Ιταλών. Οι δε γυναίκες εξακολούθησαν την διαδήλωση προς το Φρουραρχείο εξακοντίζοντας ύβρεις κατά των Ελληνικών Αρχών και συγκεκριμένα κατά του Νομάρχη, του Μητροπολίτη και άλλων¹⁰⁰.

Ο Βουλιέρης φυλακίστηκε και αργότερα οδηγήθηκε σε παραίτηση. Δεν είναι γνωστό, εάν η συγκεκριμένη διαμαρτυρία βασιζόταν ολοκληρωτικά στο αίτημα χορήγησης “ψωμιού”. Αιχμές υπάρχουν ως προς την εκμετάλλευση της πείνας των κατοίκων από την ιταλική ή την βουλγαρική προπαγάνδα. Μάλιστα, όπως ειπώθηκε από τον Γεώργιο Καλλίνικο, μάρτυρα στην δίκη του Ραβάλλι, πράκτορες των Ιταλών διοργάνωσαν το συλλαλητήριο γυναικών κατά το οποίο εξήτησαν την απομάκρυνση του Νομάρχη και την κατάργηση των Ελληνικών Αρχών¹⁰¹. Κατόπιν εμπιστευτικής εκθέσεως του Βουλιέρη «Περί των εις βάρος του ελληνικού στοιχείου έκτροπων εκ μέρους των Ιταλικών Στρατιωτικών Αρχών», ο Παπαδάκης αποδέχτηκε τη θέση του Νομάρχη μετά από παράκληση τόσο του Γενικού Γραμματέως του Υπουργού Εσωτερικών Μπατρίνου, όσο και του Προέδρου της Κυβερνήσεως στρατηγού Τσολάκογλου.

Όταν έφτασε στο Άργος Ορεστικό το απόγευμα της 5 Μαΐου 1942, ο Παπαδάκης κάλεσε αμέσως τις Αρχές και τους προκρίτους στο Δημαρχείο. Πληροφορήθηκε περί της οικτρής επισιτιστικής κατάστασης του νομού και ότι για αυτόν τον λόγο είχε αποσταλεί στο Μοναστήρι επιτροπή κατοίκων της κωμόπολης για την παραλαβή αραβοσίτου προς δωρεάν διανομή. Αυτό είχε συμβεί παρά το ότι η προηγούμενη αποστολή, εκτός του αραβοσίτου, μετέφερε και πλήθος ανθελληνικών προκηρύξεων και προπαγανδιστικών βουλγαρικών φυλλαδίων. Ο Παπαδάκης τόνισε ότι η πράξη αυτή ήταν ανθελληνική, διότι την εκμεταλλεύονταν οι Βούλγαροι και ότι ήταν

---

¹⁰⁰ ΑΔ, Μανώλης Νικολαΐδης, Έκθεση εξέτασης μάρτυρα, Καστοριά, 16 Αυγούστου 1949.

¹⁰¹ ΑΔ, Γεώργιος Καλλίνικος, Έκθεση εξέτασης μάρτυρα, Καστοριά, 6 Ιουλίου 1945.

προτιμότερο να πεθάνουν από πείνα, παρά να ζητήσουν βοήθεια από εκείνους που επιβουλεύονταν την ακεραιότητα της πατρίδας¹⁰². Επίσης πληροφορήθηκε ότι εξαιτίας της οικτρής επισιτιστικής καταστάσεως και ο Βουλιέρης είχε προσπαθήσει να ζητήσει βοήθεια από τον Βούλγαρο Διοικητή Μοναστηρίου. Όμως η αποστολή του δεν επετράπη από τον Στρατιωτικό Διοικητή για λόγους σκοπιμότητας. Η πρόθεση του Βουλιέρη δεν χαρακτηρίζεται αντεθνική από τον Παπαδάκη. Αλλά θεωρεί ότι ο Βουλιέρης βρέθηκε περικυκλωμένος από εχθρικές ομάδες που δυστυχώς περιλάμβανε και το ελληνικό στοιχείο το οποίο είχε φανατισθεί από την εναντίον του προπαγάνδα. Τις αρχικές εμπειρίες του από την νέα του θέση περιγράφει ο Παπαδάκης σε εμπιστευτική επιστολή του προς το Υπουργείο Εσωτερικών (20 Σεπτεμβρίου 1942).

Όταν ο Παπαδάκης επισκέφτηκε την επόμενη μέρα τον Φρούραρχο Ντελ Τζιούντιτσε και τον Αστυνόμο Τζώνα, τα βέλη αμοτέρων στράφηκαν αμέσως κατά του Βουλιέρη για την έκθεση του προς τις Ελληνικές Αρχές, και θέλησαν να τον παραστήσουν ως όργανο μαυραγοριτών που δεν ενδιαφερόταν για τον πληθυσμό, παρά μόνο για το άτομό του. Επιπλέον δήλωσαν ότι εξαιτίας του κακού χειρισμού του επισιτιστικού προβλήματος δημιούργησε ατμόσφαιρα επικίνδυνη για τη δημόσια τάξη και συνέτεινε στην επέκταση της βουλγαρικής προπαγάνδας σε βάρος των Ελλήνων. Ισχυρίστηκαν ότι γι' αυτόν τον λόγο ο πληθυσμός επαναστάτησε. Μάλιστα, σύμφωνα με τον Ραβάλλι, ακραιφνείς Καστοριανοί είχαν καταδώσει τον Βουλιέρη στο Ιταλικό Φρουραρχείο. Έστειλαν δε μία επιτροπή γυναικών η οποία ζήτησε να διωχθούν όλοι οι παλαιοελλαδίτες και να προσαρτηθεί η Καστοριά στην Αλβανία. Την ερμηνεία αυτή αντικρούει ο Παπαδάκης ο οποίος δήλωσε ότι «*τούτο ήτο έργον του Υπολοχαγού Ραβάλλι, του Γραφείου Πληροφοριών, δια να το έχει ως πρόσχημα δια την σύλληψιν του (Βουλιέρη)*».

Όποια και να ήταν η αλήθεια το επισιτιστικό πρόβλημα ώθησε τον νομό σε τραγική θέση από εθνικής πλευράς. Ο Παπαδάκης αντελήφθη πλέον σαφώς τις τεράστιες δυσχέρειες που είχε να αντιμετωπίσει. Όταν μετέβη στη Νομαρχία, το κτίριο είχε μεταβληθεί σε λαϊκό προσκύνημα και συγκινητικές σκηνές ελάμβαναν χώρα στο γραφείο του, όπου άνδρες και γυναίκες ερχόντουσαν από κάθε γωνιά του νομού ζητώντας την προστασία του. Του διηγούνταν τα μαρτύρια και τον εξευτελισμό που υφίσταντο καθημερινά από το περίφημο τάγμα αφοπλισμού και το ξύλο που τους έδιναν οι καταδότες μπροστά στους αξιωματικούς. Ο ίδιος συγκλονίστηκε

---

¹⁰² Αντωνίου ό.π., σ. 66.

και δεν μπορούσε να πιστέψει το εύρος της αγριότητας και απανθρωπιάς που επιδεικνύονταν από τις Ιταλικές Αρχές¹⁰³.

Πληροφορίες αναφέρουν ότι ο Παπαδάκης δέχτηκε «εντολή» από τον Κάλτσεφ αξιώνοντας να παραδοθεί η υπόλοιπη ποσότητα 50 τόνων αραβοσίτου δωρεάν, η διανομή της οποίας θα γινόταν από την επιτροπή. Ο Παπαδάκης δεν έδωσε την συγκατάθεσή του αλλά προτίμησε να μοιράσει 50 τόνους αλεύρου του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού που είχε σταλεί στη Νομαρχία. Στις τρεις οκάδες αραβοσίτου που είχε διανεμηθεί από τους Βούλγαρους, απάντησε με διανομή πέντε και δέκα οκάδων σε εκείνους τους κατοίκους που δεν είχαν δεχτεί να πάρουν τη βοήθεια των Βουλγάρων. Δυστυχώς, αναφέρει ο ίδιος, ότι ήταν ελάχιστοι αυτοί που είχαν αντισταθεί στην βουλγαρική βοήθεια.

Όμως μέτρα ελήφθησαν κατά του Παπαδάκη διότι, κατόπιν παρακολουθήσεώς του, διαπιστώθηκε ότι με κάθε τρόπο αντιδρούσε στις ενέργειες των Ιταλών, υποστηρίζοντας αναφανδόν τους εθνικιστές και τους Αγγλόφιλους και καταδιώκοντας πάντα τους φιλικούς προσκείμενους προς τους Ιταλούς. Επίσης λόγω της στάσης του έναντι του βουλγαρίζοντος στοιχείου, η οποία εξέθετε τους Ιταλούς έναντι της επισήμου Βουλγαρικής Κυβέρνησης γινότανε στόχος διαμαρτυριών για την παραμονή του στην Καστοριά και για αυτόν τον λόγο ζητήθηκε η απομάκρυνσή του.

Συμπερασματικά, τα μέτρα πίεσης που εφάρμοσαν οι Ιταλοί με την συνδρομή των βουλγαρόφιλων σλαβόφωνων, είχαν σημαντικά αρνητικά αποτελέσματα στο ελληνικό στοιχείο. Η οικονομική εξαθλίωση και οι διωγμοί επέδρασαν στην ψυχολογία του πληθυσμού και διάβρωσαν την εθνική του ταυτότητα. Τριβές και αντιδράσεις δημιουργήθηκαν ή εντάθηκαν ανάμεσα στις διαφορετικές φυλετικές ομάδες αλλά και εναντίον της Ελληνικής Διοίκησης. Η πολιτική εκμετάλλευση των δυσχερειών από το φιλοβουλγαρικό στοιχείο δημιούργησε ακόμη πιο δραματική κατάσταση καθώς πίεζε τους Έλληνες να αμφισβητήσουν την εθνική τους συνείδηση «αντί πινακίου φακής». Η εφαρμογή της πολιτικής του «διαίρει και βασίλευε» είχε όντως τα αποτελέσματα που σκόπευαν οι σχεδιαστές της. Σχετικά με την στάση του Ραβάλλι, βλέπουμε ότι ο ρόλος του σ' αυτή την πολιτική ήταν κρίσιμος. Οι μαρτυρίες τον αναγνωρίζουν

---

¹⁰³ ΑΔ, Νικόλαος Παπαδάκης, Εμπιστευτική επιστολή προς το Υπουργείο Εσωτερικών, 20 Σεπτεμβρίου 1942.

σαν άμεσο συμμετόχο σε αποφάσεις για εκτελέσεις. Λόγω της θέσης του στο Φρουραρχείο μπορούμε επίσης να υποθέσουμε ότι ήταν τουλάχιστον ενήμερος για τα βασανιστήρια, τις συνθήκες φυλάκισης και την στέρηση τροφίμων στα οποία υποβλήθηκε ο Καστοριανός πληθυσμός. Εάν δεν ενημέρωνε τους ανωτέρους του για τις εγκληματικές αυτές συμπεριφορές των άμεσων υπευθύνων, μπορούμε επίσης να του αποδώσουμε έμμεση υπευθυνότητα. Τέλος, φαίνεται να έπαιξε ρόλο στην υπονόμηση της Ελληνικής Διοίκησης και να έχει παθητική, αν όχι σιωπηρά θετική, στάση στις προπαγανδιστικές προκλήσεις του βουλγαρίζοντος στοιχείου έναντι του ελληνικού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ

α) Οι πρώτες απώλειες των Ιταλών (Χειμώνας 1942-1943)

Παρά τις καταπιέσεις που υπέστησαν οι κάτοικοι, οι περισσότεροι δεν ενέδωσαν στις επιδιώξεις των Ιταλών. Κάποιοι από τους κατοίκους υπέμεναν τις καταπιέσεις και άλλοι μεν κάτοικοι φυλακίζονταν, άλλοι δε κατέφυγαν στις ορεινές περιοχές καταδιωκόμενοι, οπότε δημιουργήθηκε από τα μέσα του 1942 οργανωμένη αντίδραση εναντίον των Ιταλών. Σύντομα εμφανίζεται ο πρώτος αντάρτης στην περιφέρεια της Καστοριάς όμως η δράση του σύντομα αποκαλύπτεται. Την 1^η Μαΐου του 1942, μέσα σε μία σπηλιά στην περιοχή Λακκώματα της Μηλίτσας λίγα χιλιόμετρα έξω από το Άργος Ορεστικό, οι Καραμπινιέροι του Άργους, κατόπιν κατάδοσης του διερμηνέα-καταδότη Λ. Χ. (Ρουμανίζοντος) από την ίδια κωμόπολη, συνέλαβαν τον Έλληνα χωροφύλακα Σινάνογλου Σταύρο μαζί με τους Κυρητόπουλο Χρήστο από την Κορομηλιά Καστοριάς και τον Μακρίδη Λάζαρο. Ο Σινάνογλου είχε βοηθήσει τους δυο τελευταίους, οι οποίοι ήταν υπόδικοι κομμουνιστές συλληφθέντες με οπλισμό, να δραπετεύσουν από την Χωροφυλακή Καστοριάς. Δύο άλλοι που ήταν μαζί τους κατόρθωσαν να διαφύγουν. Όταν τον συνέλαβαν, τον έδεσαν στην ουρά ενός αλόγου, το οποίο κάλπαζε επί τρεις ώρες από τη Μηλίτσα μέχρι το Άργος Ορεστικό. Συρόμενος και βουτηγμένος μέσα στο αίμα μεταφέρθηκε στην Καραμπινερία Άργους Ορεστικού όπου συνεχίστηκαν τα βασανιστήριά του. Πρωταγωνιστές της κακοποίησης του ήταν ο Διοικητής Καραμπινερίας Άργους Ορεστικού, ο Ανθυπασπιστής Αλταντόνα Αλίσσιο από τη Μεσσήνη Σικελίας και οι καραμπινιέροι Σέρρα Τζιοβάνι, Φερδινάνδος Κουζεντίνι από τη Νάπολη, και ο Νταμιάνι.

Σύμφωνα με σημείωμα του Ραβάλλι προς τον πατέρα του Σινάνογλου, ο ίδιος “εστάλη(ν) ως αξιωματικός στο Άργος Ορεστικό μία μόνον φορά για να αποσπάσει πληροφορίες περί της κομμουνιστικής οργανώσεως της περιοχής εκείνης”. Ισχυρίζεται δε ότι δεν μπόρεσε να μάθει τίποτε σχετικά με αυτή και κατά τη διάρκεια της δικής του ανάκρισης οι συλληφθέντες δεν κακοποιήθηκαν καθόλου. Παρόλα όσα υποστηρίζει ο Ραβάλλι, ο Σινάνογλου υπέστη πολλά βασανιστήρια πριν τουφεκιστεί κατά τη διάρκεια της ανάκρισής του στα Τάγματα Ερεύνης και στην Καραμπινερία του Άργους Ορεστικού. Χτυπήθηκε ανηλεώς και του έσπασαν τα δόντια. Του άνοιγαν τα πέλματα με μαχαίρι για να του βγάλουν τα μαζεμένα αίματα από το ξύλο και τον

περιέχουν με αλάτι και ζεματισμένο λάδι. Τρεις φορές την ημέρα τον μετέφεραν πάνω σε ζώο από την Καραμπινερία στα Τάγματα Ερεύνης. Την 6^η μέρα μετά την βασανιστική αυτή ανάκριση τον μετέφεραν στο νεκροταφείο και τον υποχρέωσαν να ανοίξει μόνος του τον τάφο του γονατιστός. Στη συνέχεια για να του θραύσουν τελείως το ηθικό και να του αυξήσουν το ψυχική πίεση έφεραν το φέρετρο εμπρός του. Την ημέρα της εκτέλεσης^{104 105}, 7 Μαΐου 1942, ήρθε εκτελεστικό απόσπασμα από την Καστοριά με επικεφαλής τον υπολοχαγό Μαριέτο Αρμάνδο^{106 107 108}. Μετά το αρχικό αυτό περιστατικό ακολούθησαν πλήθος αντιστασιακών γεγονότων και η Αντίσταση αποκτά καλλίτερη και ευρύτερη οργανωτική δομή.

Από τον Οκτώβριο του 1942, είχε σχηματιστεί αντιστασιακή οργάνωση, το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ), η οποία χαρακτηριζόταν ως εθνικιστική¹⁰⁹. Περί το τέλος 1942, αρχές του 1943 εμφανίζονται στην περιφέρεια της Ιταλικής Διοικήσεως Καστοριάς οι πρώτοι ένοπλοι αντάρτες του Ελληνικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού (ΕΛΑΣ) που στόχο τους έχουν τις Ιταλικές Κατοχικές Δυνάμεις και τα βουλγαρίζοντα χωριά. Με ενισχύσεις από τον ντόπιο πληθυσμό, οι αντάρτες σημείωσαν τον Μάρτιο του 1943 στην Σιάτιστα, στα Γρεβενά και στο Βόιο έντονη και επιτυχή δράση, με αποτέλεσμα να φονευτούν πολλοί Ιταλοί και να αιχμαλωτίσουν ολόκληρο τάγμα. Το 13ο Σύνταγμα Πεζικού, που έδρευε στην Καστοριά είχε τις πρώτες απώλειες από χτυπήματα των ανταρτών στον Δεσπότη Γρεβενών και στη Μερίτσα Καλαμπάκας (77 νεκροί και 180 αιχμάλωτοι). Η Μεραρχία Πινερόλο διέταξε ο εφοδιασμός των Γρεβενών να γίνεται δια μέσου Καστοριάς αντί Τρικάλων. Όμως το Φρουραρχείο Καστοριάς εξέφρασε τη γνώμη ότι ήταν προτιμότερο το Τάγμα Γρεβενών να συμπτυχθεί στην Καστοριά παρά να γίνει μεταφορά εφοδιασμού δια μέσου ανταρτοκρατούμενης περιοχής. Η γνώμη του

---

¹⁰⁴ Σύμφωνα με έγγραφο του Ιταλικού Στρατιωτικού Φρουραρχείου Καστοριάς “ο Σινάνογλου Σταύρος τουφεκίστηκε στις 5.30 π.μ. την 7η Μαΐου 1942 στο Άργος Ορεστικό κατά διαταγή της αυτού Εξοχότητας του Διοικητού των Ανωτάτων Στρατιωτικών Δυνάμεων εν Ελλάδι, Κάρολου Τζελόζο, δια τα ακόλουθα εγκλήματα: Δεν εκράτησε τον λόγον της τιμής του, υποστήριξε την δραπέτευσιν των φυλακισμένων, επρομήθευσε όπλα και έλαβε μέρος εις ληστρικήν συμμορίαν προορισμένη να ενεργήσει εναντίον ανθρώπων και διαταράξεως της τάξεως”.

¹⁰⁵ Πριν πεθάνει ο Σινάνογλου άφησε το εξής μήνυμα στους γονείς του: “Αγαπημένοι μου γονείς, όταν θα λάβετε την παρούσα επιστολή μου δεν θα είμαι πια ζωντανός. Δεν θα κλάψετε για μένα. Δεν θέλω δάκρυα και θρήνους. Εσείς ξέρετε, διότι πάντα σας το έλεγα, ότι εγώ δεν θα πεθάνω άρρωστος στο κρεβάτι, αλλά θα πεθάνω όρθιος, μαχόμενος, και από μαπαρούτι. Έτσι και θα γίνει σε λίγες ώρες. Μη στεναχωριέστε καθόλου. Το εναντίον, πρέπει να είστε υπερήφανοι για μένα, που θυσιάζομαι στον αγώνα για την πατρίδα και την ελευθερία.” Βλ. Παράρτημα Φωτογραφιών.

¹⁰⁶ ΑΔ, Έκθεση εξέτασης μάρτυρα Σ. Φ., Άργος Ορεστικό, 19 Φεβρουαρίου 1946.

¹⁰⁷ ΑΔ, Έκθεση εξέτασης μάρτυρα Σ. Α., Άργος Ορεστικό, 19 Φεβρουαρίου 1946.

¹⁰⁸ ΑΔ, Μήνυσις Ισαάκ Σινάνογλου, ... Κατά των βασανιστών εκτελεστών του μονάκριβου γιού του Σταύρου Σινάνογλου ....

¹⁰⁹ ΑΔ, Έκθεση εξέτασης μάρτυρα Αλεξάνδρου Βαζάκα, Θεσσαλονίκη, 7 Νοεμβρίου 1945.

Φρουραρχείου δεν έγινε δεκτή. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η πρώτη φάλαγγα εφοδιασμού να υποστεί επίθεση κοντά στη Σιάτιστα από τους αντάρτες.

Σε ενίσχυση της φάλαγγας, έσπευσε ένα τάγμα στρατού υπό τον Περόνε, αλλά έξω από τη Σιάτιστα αντελήφθη ότι οι γέφυρες μπροστά και πίσω τους είχαν καταστραφεί και δεν ήταν δυνατόν ούτε να προχωρήσει αλλά ούτε και να οπισθοχωρήσει. Οι Ιταλοί ζήτησαν ενισχύσεις μέσω ασυρμάτου. Πράγματι απεστάλησαν αμέσως ιταλικά αεροπλάνα, τα οποία όμως κατά λάθος πολυβόλησαν Ιταλούς και έριξαν τρόφιμα στους αντάρτες. Όταν έπαυσε η μάχη, ιταλική περίπολος στάλθηκε στη Σιάτιστα προς αναγνώριση. Εκεί συναντήθηκε με περίπολο ανταρτών, οι οποίοι είπαν στους Ιταλούς ότι δεν είχαν τίποτε μαζί τους και ότι είναι φίλοι. Τους προσέφεραν δε και ούζο. Μετά από λίγο, αμφοτέρωι οι περίπολοι μετέβησαν στον Περόνε, όπου οι αντάρτες επανέλαβαν και σε αυτόν τα ίδια. Δεν πέρασαν λίγες ώρες, λέει ο Ραβάλλι, και οι Ιταλοί βρέθηκαν χωρίς οπλισμό και ρούχα. Οι απώλειες των Ιταλών ήταν 45 νεκροί και 65 αιχμάλωτοι. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν να συλληφθεί ολόκληρο το Τάγμα Γρεβενών (625 άνδρες) στην όχθη του Αλιάκμονα μαζί με τα οχήματα και τον οπλισμό τους.

Η απάντηση των Ιταλών ήρθε από το Φρουραρχείο Καστοριάς. Εκείνη τη χρονική στιγμή όμως οι δυνάμεις του δεν ήταν σε πλήρη ανάπτυξη. Το Φρουραρχείο είχε στείλει για ενίσχυση στα Τρίκαλα έναν λόχο Πεζικού και μία πυροβολαρχία και διέθετε δύο φρούρια, ένα ανατολικά και ένα νοτιοδυτικά. Είχε επίσης τρεις πυροβολαρχίες Πυροβολικού και μόνο δύο λόχους Πεζικού. Κατόπιν τούτου ο Τζιοβάννι Ντελ Τζιούντιτσε επικεφαλής 3.000 ανδρών ξεκίνησε εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στην περιφέρεια με εντολή τον εξ ολοκλήρου εμπρησμό των χωριών για να στερήσει τους αντάρτες από τα κέντρα εφοδιασμού τους¹¹⁰.

Η επιτυχία των ανταρτών προκάλεσε τον ενθουσιασμό του ελληνικού στοιχείου και όσοι μπορούσαν ζητούσαν να συμπράξουν στο πλευρό τους. Για να αντιμετωπισθεί η δεδομένη κατάσταση οι αντάρτες κινήθηκαν προς περίθαλψη των φυλακισθέντων αφενός και αφετέρου προς οργάνωση των καταφευγόντων στα βουνά. Όμως, την χαρά για την αιχμαλωσία του ιταλικού τάγματος και τον ενθουσιασμό των κατοίκων για την προσέλευσή τους στις τάξεις των ανταρτών διαδέχτηκε η θλίψη, η αγανάκτηση και η απόγνωση μόλις ακούστηκε η εκτέλεση κάποιων εκ των

---

¹¹⁰ Εφημερίδα *Εμπρός*, 25 Απριλίου 1946.

συντελεστών της επιτυχίας. Εντός ελαχίστου χρόνου, εκτελέστηκαν από κομμουνιστές οι αξιωματικοί Πόρτης, Μπουλογιάννης, Αγγελόπουλος, Βανιάνος και συνελήφθησαν εθνικόφρονες αντάρτες. Ακολούθως μετά από κάποιες μέρες εξοντώθηκε και μία άλλη ομάδα αξιωματικών, οι Κιουρτσιδάκης, Ζήκας, και Μανταρόπουλος και αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη διάλυση της ομάδας των ανταρτών που αποτελούνταν από 300 περίπου άνδρες¹¹¹. Στο μεταξύ, άλλοι αντάρτες επιτίθενται στο Καλοχώρι με αντικειμενικό σκοπό να τιμωρήσουν τους ιταλόφιλους, τον Π. Κ., τον Σ. Ν. και δύο άλλους. Οι παραπάνω διατήρησαν την άμυνά τους όλη τη νύχτα με φυσίγγια και όπλα που τους είχαν δοθεί λίγες μέρες νωρίτερα από το Φρουραρχείο διότι πρόσφατα είχαν σημειωθεί εκτελέσεις οπλισμένων ιταλόφιλων, Βουλγαρομακεδόνων και ρουμανόφωνων, πιθανόν στη Λάγγα της περιοχής Καστοριάς.

Η συστηματική αυτή δράση των ανταρτικών ομάδων φόβισε τους Ιταλούς και τους Κομιτατζήδες. Ο φόβος έγινε πανικός όταν κυκλοφόρησαν πληροφορίες ότι οι αντάρτες είχαν φιλόδοξο σχέδιο κατάληψης της πόλης της Καστοριάς. Ένα τμήμα τους θα έκανε απόβαση με βάρκες διαμέσου της λίμνης. Το δεύτερο θα χτυπούσε από τους στρατώνες, αφού θα είχε εξαλείψει τις δυνάμεις των Σλαβομακεδόνων που βρίσκονταν στον δρόμο Νεστορίου-Καστοριάς. Το τρίτο θα έμπαινε στην πόλη μέσω Αγίας Κυριακής, αφήνοντας ενέδρες στον δημόσιο δρόμο Καστοριάς-Κορυτσάς για την αποτροπή ιταλικών ενισχύσεων¹¹². Για να προετοιμαστεί κατάλληλα, το Φρουραρχείο Καστοριάς αποφάσισε να αποσύρει από παντού τα αστυνομικά τμήματα και να περιχαράκώσει τα φυλάκιά του μέσα στην Καστοριά. Αποφάσισε επίσης να βελτιώσει τις σχέσεις του με τους Σλαβομακεδόνες καθώς υπήρξε φόβος σύμπραξης τους με το ανταρτικό κίνημα¹¹³.

Η έκκληση Δεσποτάδων και άλλων προσωπικοτήτων προς το ΕΑΜ, ώστε να μην εμφανιστούν ανταρτικές ομάδες κοντά σε πόλεις και χωριά, δεν εισακούστηκε. Φημολογείται ότι ο Ραβάλλι άδραξε την ευκαιρία να αναπτύξει φιλοβουλγαρική δραστηριότητα. Η απειλή της έλευσης των ανταρτικών ομάδων ήταν προ των πυλών. Το πάγωμα επίσης της λίμνης τον χειμώνα 1942-1943, δημιούργησε πρόσθετους μπελάδες στα ιταλικά στρατεύματα που κατείχαν την πόλη.

---

¹¹¹ ΑΔ, Ευάγγελος Παπαγεωργίου, Έκθεση εξέτασης μάρτυρα, Θεσσαλονίκη, 7 Σεπτεμβρίου 1945.

¹¹² Αθανάσιος Καλλιανώτης, Οι αρχές της Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία (1941-1943), ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας, ΑΠΘ, 2000, σ. 27.

¹¹³ ΑΔ, Τζιοβάννι Ραβάλλι, Έκθεση εξέτασης μάρτυρα, Καστοριά, 12 Οκτωβρίου 1944, σ. 19.

Οι Ιταλοί φοβούμενοι απόβραση ανύπαρκτων τότε ανταρτών, έσπαζαν τον πάγο με οβίδες πυροβολικού και όλμων για να δημιουργήσουν παγίδες για τα αποβατικά στρατεύματα¹¹⁴. Βεβαίως ο κίνδυνος των ανταρτών που αριθμούσαν 150-200 άτομα, ήταν αντιμετώπισιμος σε σύγκριση με την ιταλική δύναμη η οποία ανερχόταν σε 2.500 άνδρες. Επίσης το πρωταρχικό σχέδιο των ανταρτών είχε αποδειχτεί ανεφάρμοστο, διότι οι αντάρτες τότε ήταν λίγοι και οι Κομιτατζήδες περισσότερο αποφασισμένοι από ότι αρχικά ήταν αντιληπτό.

β) Ο εξοπλισμός των Σλαβόφωνων

Στις 30 Ιανουαρίου 1943 πραγματοποιήθηκε σύμπτυξη της Χωροφυλακής της Καστοριάς, γεγονός που έδωσε την ευκαιρία νέων εκδηλώσεων των οργάνων της βουλγαρικής προπαγάνδας στην ύπαιθρο. Οι κάτοικοι της περιφέρειας βίωσαν μία ανεξέλεγκτη άσκηση βίας με λεηλασίες, απειλές, βιαιοπραγίες και διαδόσεις για επικείμενη άφιξη βουλγαρικών στρατευμάτων. Επειδή οι Ιταλοί δεν είχαν τη δυνατότητα να ανταπεξέλθουν με τις δικές τους δυνάμεις έναντι των ανταρτών του ΕΛΑΣ, η συνδρομή των ντόπιων σλαβόφωνων εμφανίστηκε σαν μια διέξοδος. Ο Κάλτσεφ είχε φροντίσει να πείσει τον Ραβάλλι για την ανάγκη δημιουργίας σώματος ντόπιων οπλοφόρων για την τήρηση της τάξης, διαδίδοντας μέσω των έμπιστων οργάνων του ότι οι μονάδες των ανταρτών είχαν καταστεί παντοδύναμες και πως θα ήταν αδύνατον στον ιταλικό στρατό να τις αντιμετωπίσει, ιδιαίτερα στις ορεινές περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας. Έτσι, ορισμένοι ντόπιοι βουλγαρίζοντες αποτέλεσαν για τους Ιταλούς την καλύτερη δυνατή λύση ώστε να τους χρησιμοποιήσουν κατά του ελληνικού πληθυσμού, χωρίς όμως στην ουσία να παρεκκλίνουν από το στόχο τους που δεν ήταν άλλος από την επιθυμία τους για προσάρτηση της περιοχής Καστοριάς στην Αλβανία.

Ο Συνταγματάρχης Βενιέρ για πρώτη φορά τον Φεβρουάριο του 1943, εξέφρασε τη δυνατότητα εξοπλισμού των βουλγαρίζοντων. Η ιδέα βρήκε τους τελευταίους σε απόλυτη συμφωνία μια και, σύμφωνα με όσα δήλωσε ο Ραβάλλι, αυτοί «αυθόρμητα» και άνευ επεμβάσεως του Ιταλικού Φρουραρχείου είχαν ήδη υποβάλει κατά χωριά αναφορές προς αυτόν και τον

---

¹¹⁴ Εφημερίδα *Νέα Καστοριά* 1965-1966 Α88, Α.Φ.436, σ. 2.

Συνταγματάρχη Τζιοβάννι Ντελ Τζιούντισε για να καταταχθούν στον ιταλικό στρατό^{115 116}. Ο Μοίραρχος Λάγιος αναφέρει ότι είναι αρκετά περίεργο πώς ο Ραβάλλι πολύ προ της εμφανίσεως των ανταρτών και εξοπλισμού των βουλγαρίζοντων είχε στα χέρια του ονομαστικές καταστάσεις όλων αυτών που μπορούσαν να φέρουν όπλα και είχε έκτοτε διατυπώσει την προοπτική χρησιμοποίησής τους κατά των Ελλήνων και των Συμμάχων. Το πρώτο χωριό που υπέβαλε αναφορά ήταν η Μεσοποταμία, στην κατάσταση της οποίας κατονομάστηκαν αρχικά 18 άτομα. Το πρώτο εγγεγραμμένο όνομα στην κατάσταση ήταν του Π. Π., ο οποίος πήγαινε τακτικά στο Φρουραρχείο και ζητούσε πληροφορίες σχετικά με την αναφορά. Μπορούμε βέβαια να υποθέσουμε ότι ο Συνταγματάρχης Βενιέρ επηρεάστηκε από τις συμβουλές του Ραβάλλι. Το δράμα των κατοίκων της Καστοριάς συνεχίστηκε με μεγαλύτερη ένταση. Αργότερα κατέφθασαν αναφορές και από άλλα χωριά όπως το Καλοχώρι, το Κρανοχώρι, την Άνω Φτελιά, την Πεντάβρυσσο, την Κολοκυνθού, τη Λεύκη, την Ιεροπηγή, τον Άγιο Δημήτριο, το Μοσχοχώρι, το Κατοχώρι, το Βατοχώρι, την Κρυσταλοπηγή, το Μανιάκι, τον Πολυάνεμο, την Αγία Άννα, την Αυγή, το Πετροπουλάκι, τα Λακκώματα. Το σύνολο των αιτούντων από τα άνω χωριά ήταν περίπου 1.500 άτομα.

Δύναμη του ιταλικού Στρατού περικύκλωσε τον προσφυγικό Συνοικισμό Καστοριάς στις 3 το πρωί της 27^{ης} Φεβρουαρίου. Βαριά και ελαφρά αυτόματα όπλα τοποθετήθηκαν σε διάφορα σημεία και μόλις ανέτειλε ο ήλιος, έκανε τη σύλληψη όλων των αρρένων κατοίκων του Συνοικισμού και τον εγκλεισμό τους σε πρόχειρα οικήματα φυλακών. Το απόγευμα της 6^{ης} Μαρτίου 1943 εκκενώθηκε βίαια το οίκημα όπου στεγαζόταν το Αστυνομικό Τμήμα και το πρωί της επόμενης μέρας, δόθηκε διαταγή και έγινε εκκένωση ολόκληρου του προσφυγικού Συνοικισμού. Οι κάτοικοι του Συνοικισμού κατέφυγαν σε προσφιλή τους άτομα, εντός και εκτός της Καστοριάς. Τα σπίτια τους δε, υπέστησαν λεηλασίες από τους Κομιτατζήδες και τα αντικείμενα που κλάπηκαν κατέληξαν στη μαύρη αγορά¹¹⁷. Οι Ιταλοί είπαν ότι τα συγκεκριμένα μέτρα πάρθηκαν λόγω μεταμεσονύκτιας ρίψης φωτοβολίδας από αγνώστους στον Συνοικισμό,

---

¹¹⁵ Ο Ρ. Ι. (μέλος του Βουλγαρικού Κομιτάτου της Κρασιώνας) αναγκάστηκε να πάρει όπλο διότι η προπαγάνδα της Βουλγαρίας έλεγε ότι κινδυνεύανε από τους αντάρτες και ότι θα έπρεπε να εξασφαλίσουν μόνοι τους την ασφάλεια των χωριών τους. Επίσης εκτοξεύτηκαν απειλές από τους αρχηγούς του Κομιτάτου όπως *“Αν δεν πάρεις όπλο, θα είσαι γραιοκίχλος, δηλαδή ελληνοφίλος. Θα σε στείλω εκεί που σκοτώνονται και άλλοι γραιοκίχλοι. Εάν δεν πάρεις όπλα, δεν θάχετε ζωή και θα κάψουμε το χωριό...”*.

¹¹⁶ ΑΔ, Βασίλειος Λάγιος, Αναφορά περί εγκληματιών πολέμου, Αθήνα, 15 Ιουνίου 1945.

¹¹⁷ Ιδιωτική Συλλογή Προφορικών Μαρτυριών Θωμάς Γραμματικού: Προφορική συνέντευξη Αγγελικής Παπαμαντζάρη, Καστοριά, Ιούλιος 2019.

όμως σύμφωνα με μαρτυρίες είχε προηγηθεί δολοφονία ενός Ιταλού στρατιώτη στην περιοχή της Καλλιθέας και οι υποψίες στράφηκαν προς τους κατοίκους της περιοχής¹¹⁸. Οι βαριές απειλές των Ιταλών που εξακοντίστηκαν απροκάλυπτα στον πληθυσμό είχαν ως αποτέλεσμα να διαδοθεί σε όλους φόβος και τρόμος διότι δεν γνώριζαν πώς να ενεργήσουν και πού να στραφούν για να σωθούν. Ο Νομαρχών Πέτροβας κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια, χωρίς όμως να συγκινήσει και να πείσει τους Ιταλούς να αλλάξουν συμπεριφορά. Η απόγνωση και η ανασφάλεια των κατοίκων γιγαντώθηκε καθώς δεν υπήρξε καμία επέμβαση του Κέντρου¹¹⁹.

Το πρωί της 7ης Μαρτίου 1943 με διαταγή των ιταλικών αρχών, συγκεντρώθηκε η συμπτυχθείσα δύναμη της Χωροφυλακής αποτελούμενη από 78 οπλίτες και 2 ανθυπασπιστές, στην πλατεία καπετάν Φιλώτα, το παλιό Χασάν Κατί, με το πρόσχημα ότι επρόκειτο να επιβιασθεί σε αυτοκίνητα και να μεταφερθεί στο Αμύνταιο. Όμως δύναμη λόχου ιταλικού στρατού την περικύκλωσε απροσδόκητα και αφού της αφαίρεσε τον οπλισμό, την οδήγησε υπό φρουρά και τη φυλάκισε σε έναν στάβλο απέναντι του οποίου στήθηκαν τέσσερα πολυβόλα. Οι συνθήκες διαβίωσής τους εκεί ήταν απερίγραπτες. Στο δάπεδο υπήρχαν ακόμη υπολείμματα από τις ακαθαρσίες των ζώων, παράθυρα δεν υπήρχαν, ευκολίες ατομικής υγιεινής ήταν ανύπαρκτες και επί πλέον οι άνδρες δεν είχαν ούτε στρώματα να κοιμηθούν, ούτε κουβέρτες να σκεπασθούν. Ο γύρω χώρος ήταν περιφραγμένος και δεν επέτρεπαν οι Ιταλοί τους πολίτες να πλησιάσουν για να τους προσφέρουν βοήθεια. Όπως εξακριβώθηκε αργότερα τη σύλληψη και τη φυλάκιση αξίωσαν οι αρχηγοί του Κομιτάτου ως πρώτη απόδειξη της απομάκρυνσης της Ελληνικής Διοίκησης. Το οίκημα στο οποίο στεγαζόταν προ ολίγου το Αστυνομικό Τμήμα χρησιμοποιήθηκε αργότερα για να στεγαστεί το Μακεδονοβουλγαρικό Φρουραρχείο Καστοριάς.

Την περίοδο αυτή, Μάρτιος του 1943, οι Ιταλοί είχαν συμπτυχθεί στην πόλη της Καστοριάς υπολογίζοντας ότι θα ήταν αδύνατον να αντιμετωπίσουν τους αντάρτες στην ύπαιθρο και ότι η άμυνά τους θα μπορούσε να οργανωθεί πιο αποτελεσματικά στην πόλη. Παράλληλα οι Βουλγαρικές Αρχές του Μοναστηρίου μαθαίνοντας τα γεγονότα, προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν την κατάσταση και πρότειναν την αποστολή βουλγαρικού τακτικού στρατού για την προστασία της σλαβομακεδονικής περιοχής. Συγχρόνως ο Κάλτσεφ μεταβαίνει από τη

---

¹¹⁸ Αργότερα διενεργήθηκαν ανακρίσεις και μία αυτόπτης μάρτυρας κατέθεσε ότι επρόκειτο περί ερωτικής αντιζηλίας μεταξύ δύο Ιταλών στρατιωτών για μία Καστοριανή.

¹¹⁹ Μεταξύ των κατοίκων διαδόθηκε η φράση «Ο Αντωνίου ο Πέτροβας και οι άλλοι, είναι όλοι φίλοι του Ραβάλι».

Φλώρινα στην Καστοριά και πληροφορεί τον Βενιέρ ότι η Γερμανική Στρατιωτική Διοίκηση Θεσσαλονίκης σε συμφωνία με τον Βούλγαρο στρατηγό Ζίλκωφ, στρατολογούν σλαβόφωνους προς αντιμετώπιση των Ελλήνων ανταρτών και ότι κατόπιν τούτου επιθυμούσε να γνωρίζει τις διαθέσεις των Ιταλών. Το Φρουραρχείο κατόπιν μελέτης του ζητήματος, πρότεινε στη Μεραρχία Πινερόλο, είτε να σταλεί ένα Τάγμα Πεζικού για ενίσχυση στην Καστοριά, είτε να οπλιστούν οι Σλαβομακεδόνες που είχαν υποβάλλει αίτηση για επιστράτευση ως εθελοντές. Σύντομα η Μεραρχία ενέκρινε τον οπλισμό των Σλαβομακεδόνων με όπλα και φυσίγγια τα οποία βρίσκονταν στην αποθήκη του Συντάγματος. Υπήρξαν, λοιπόν, περίπου 600 εθελοντές που στελέχωναν τα ακίνητα αποσπάσματα του Κομιτάτου, και άλλοι 500 περίπου αποτελούσαν τα κινούμενα αποσπάσματα ενώ επιπροσθέτως, άλλοι περίπου 500 ένοπλοι χωρικοί αποτελούσαν ένα είδος πολιτοφυλακής στην ύπαιθρο, με αποτέλεσμα στην περιφέρεια ο συνολικός αριθμός των ενόπλων να φτάνει περίπου τα 1.600 άτομα. Οι 1.600 βουλγαρίζοντες αποτέλεσαν έτσι ένα είδος αστυνομικής δύναμης, γνωστής με το λαϊκό όνομα «Οχράνα»¹²⁰. Όλοι οι ανωτέρω διοικούνταν από βουλγαρικό Φρουραρχείο το οποίο με εισήγηση του Κάλτσεφ ιδρύθηκε στην Καστοριά με γενικό «Επόπτη Καθοδηγητή» τον ίδιο.

Ο Κάλτσεφ έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στον σχηματισμό των ένοπλων Σλαβομακεδονικών σωμάτων σε άμεση συνεργασία με τις Βουλγαρικές Αρχές του Μοναστηρίου. Για την αποτελεσματικότερη οργάνωση και συντονισμό των σωμάτων στις 5 Μαρτίου 1943 οι Βούλγαροι ίδρυσαν στην Καστοριά το «Βουλγαρο-Μακεδονικό Επαναστατικό Κομιτάτο παρά τω Άξονι» (ΜΒΚΟ)¹²¹, γνωστό απλά ως Κομιτάτο. Πρόεδρος της Κεντρικής Επιτροπής του Κομιτάτου ορίστηκε ο Παντελής Μακρής (Pando Makriev) από τη Μεσοποταμία και αντιπρόεδρος ο Λουκάς Δαμιανίδης (Luka Dimanov) από την Κρανιώνα. Μέλη της επιτροπής ήταν ο Κοσμάς Σιστοβάρης, ο Νικόλαος Σιστοβάρης, ο Κωνσταντίνος Παπαντωνίου και ο Κοσμάς Κυριακόπουλος. Ο σκοπός του Κομιτάτου ήταν *“η προφύλαξη των βουλγαρικών χωριών από ενδεχόμενη εισχώρηση των ανταρτών”*. Υπογράφηκε και πρωτόκολλο συνεργασίας με τις ιταλικές Κατοχικές Αρχές. Παράλληλα, το Κομιτάτο έστειλε αναφορά στην ιταλική κυβέρνηση με τρία βασικά αιτήματα:

---

¹²⁰ Για μια λεπτομερή περιγραφή της ίδρυσης και της δράσης της Οχράνα βλ. Σπυρίδων Σφέτας, «Η Ίδρυση και η δράση της Οχράνας (1943-44) στη Δυτική και Κεντρική Μακεδονία στα πλαίσια της πολιτικής της VMRO και των Ιταλο-Γερμανικών Αρχών Κατοχής», *Βαλκανικά σύμμεικτα*, σ. 341-376.

¹²¹ Στην ελληνική βιβλιογραφία απαντάται και ως «Αξονομακεδονικό Κομιτάτο».

- Να αναγνωρισθεί ο σχηματισμός της (βουλγαρικής) αστυνομίας
- Να καταργηθεί η Ελληνική Χωροφυλακή και
- Η επαρχία Καστοριάς να προσαρτηθεί στη Βουλγαρία

Από τα αιτήματα αυτά η κυβέρνηση της Ιταλίας δέχτηκε να ικανοποιήσει τελικά μόνο τα δύο πρώτα. Σύμφωνα με το πρώτο αποδεκτό αίτημα ο συνταγματάρχης Βενιέρ οργάνωσε με δική του ευθύνη ένα είδος βουλγαρικής αστυνομίας που έγινε γνωστή με το όνομα Οχράνα και με επιστολή του που έστειλε στο Κομιτάτο έδωσε οδηγίες για την οργάνωσή της¹²². Το Κομιτάτο δεν έλαβε εμφανή υποστήριξη από το επίσημο Βουλγαρικό Κράτος, που δίσταζε ενόψει του υποβόσκοντος ιταλοβουλγαρικού ανταγωνισμού, αλλά έλαβε υποστήριξη στους σκοπούς του από την ΕΜΕΟ.

Κατά τον Λάγιο, η ίδρυση του Κομιτάτου και οι κατευθύνσεις δράσεως του ήταν αποκλειστικό έργο του Ραβάλλι και του Κάλτσεφ. Ο Κάλτσεφ μόλις ιδρύθηκε το Κομιτάτο, εγκαταστάθηκε σχεδόν οριστικά στην Καστοριά, μολοντί τότε ήταν ήδη τοποθετημένος στο Γερμανικό Φρουραρχείο Φλώρινας. Και παρά το γεγονός ότι δεν υπήρχε τότε κανένας γερμανός αξιωματικός στην πόλη, αυτός ανέλαβε τη γενική αρχηγία του Κομιτάτου. Καθόρισε δε τα κατά τόπους Φρουραρχεία, τους τοπικούς και στρατιωτικούς αρχηγούς, οργάνωσε στρατιωτικές ομάδες και συμπλήρωσε εν αγνοία των Ιταλών, τον οπλισμό τους.

Στις 8 Μαρτίου η πρώτη Διοίκηση του Κομιτάτου με έκτακτους αγγελιοφόρους, ειδοποίησε τους κατοίκους των σλαβόφωνων χωριών να προσέλθουν στην Καστοριά προς εξοπλισμό, καθ' όσον σε αντίθετη περίπτωση θα φυλακίζονταν, θα τουφεκίζονταν και θα δημεύονταν η περιουσία τους. Περίπου επιπλέον 2.500 όπλα, εκτός αυτών που είχαν διανεμηθεί από τους Ιταλούς, πολλές χιλιάδες χειροβομβίδες και άγνωστος αριθμός επαναληπτικών όπλων μοιράστηκαν στους Κομιτατζήδες της περιοχής Καστοριάς και Πρεσπών προερχόμενα από το Κέντρο της Βουλγαρικής Κινήσεως. Συγχρόνως με τον εξοπλισμό του άνω σώματος με αίτηση του Μακρή, το Φρουραρχείο προσκάλεσε Καστοριανούς βουλγαρίζοντες μέρος των οποίων όμως έδειξε παθητική στάση. Δημιουργήθηκε επίσης οικονομική επιτροπή, σκοπός της οποίας ήταν η

¹²² «Οι κομιτατζήδες της Καστοριάς και η ΟΧΠΑΝΑ», <https://ethniki-antistasi-dse.gr/komitatzides-ohranites.html>, (ημερομηνία πρόσβασης: 12 Δεκεμβρίου, 2020).

ενίσχυση των ενόπλων Κομιτατζήδων με τρόφιμα και ρουχισμό και αποτελείτο από τους Φώτιο Παλάση, Δαμιανό Κοντόπουλο, Δημήτριο Τσιφόρα, Ζήση Σέκρου και άλλους.

Μετά από αυτές τις εξελίξεις άρχισε μία νέα περίοδος των σχέσεων μεταξύ του Ιταλικού Φρουραρχείου Καστοριάς και των στρατιωτικών Βουλγαρικών Αρχών Μοναστηρίου και Σόφιας¹²³. Έφθασε στην Καστοριά από τη Σόφια μία επιτροπή επικεφαλής της οποίας ήταν ο Σπύρος Βασίλεφ, η οποία ζητούσε άδεια για την υλική ενίσχυση των οπλισθέντων (ρούχα, παπούτσια, επισιτισμό). Η άδεια χορηγήθηκε, όπως δηλώνει ο Ραβάλλι, με σύσταση να μην αποτελέσει πολιτική προπαγάνδα και να μην παραμείνει η επιτροπή για μεγάλο χρονικό διάστημα στην περιοχή Καστοριάς, διότι αποτελούσε στόχο της δράσης των ανταρτών. Το διάστημα αυτό ο Κάλτσεφ επίσης πρότεινε, μάταια όμως, την αποστολή στελεχών του βουλγαρικού στρατού για την στρατιωτική οργάνωση των οπλισθέντων.

Οι αρχηγοί των συμμοριών εγκατέστησαν Κομιτατζήδες στις εισόδους της πόλης, στους μέχρι τότε ιταλικούς ελέγχους. Οι ορδές αυτές των άτακτων άρχισαν να επιτάσσουν διάφορα είδη βιοτικής ανάγκης και αντί χρημάτων έδιδαν σημειώματα του αρχηγού του Κομιτάτου. Ακολούθησαν αντίποινα από τους αντάρτες που προέβαιναν σε ανάλογες επιχειρήσεις για να αποτρέψουν τους σλαβόφωνους να ενταχθούν στο Κομιτάτο. Και οι δυο πλευρές πραγματοποιούσαν συλλήψεις για να μπορούν να διαπραγματεύονται την απελευθέρωση των δικών τους. Η πόλη της Καστοριάς κηρύχθηκε σε κατάσταση φρουρίου και επίσημα πια αναγνωριζόταν από τους Ιταλούς η συνδιοίκηση αυτή με το Κομιτάτο. Απαγορεύτηκε γενικά η είσοδος και η έξοδος στην Καστοριά χωρίς άδεια από το Κομιτάτο και τους Ιταλούς. Επί δύο μήνες σχεδόν δεν χορηγούνταν άδειες σε εθνικόφρονες Έλληνες.

Κάποιοι βουλγαρίζοντες Έλληνες υπήκοοι της περιοχής, οι οποίοι εξοπλίσθηκαν από τους Ιταλούς, τους βοήθησαν σημαντικά, ιδίως στην ασφάλεια της περιοχής ως κινητές συμμορίες. Οι υπόλοιποι ήταν εγκατεστημένοι στα χωριά. Οι Ιταλοί τροφοδοτούσαν μόνο τις κινητές συμμορίες, οι άλλοι συντηρούντο μόνοι τους. Τις καταστάσεις των Κομιτατζήδων όλης της περιοχής τις κρατούσε ο Ραβάλλι, ως αξιωματικός πληροφοριών, και ο ίδιος λάμβανε από αυτούς πληροφορίες

---

¹²³ ΑΔ, Τζιοβάνι Ραβάλλι, Έκθεση εξέτασης μάρτυρα, Καστοριά, 12 Οκτωβρίου 1944, σ. 21.

εις βάρος των Ελλήνων ή Βουλγάρων κομμουνιστών είτε αγγλόφιλων ή ανταρτών, τις οποίες ανέφερε στο Φρουραρχείο, τη Μεραρχία και την Αστυνομία¹²⁴. Βάσει δε των πληροφοριών, τις οποίες διασταυρώνανε, γινόταν οι έρευνες και οι συλλήψεις.

γ) Ο «μαύρος» Μάρτιος του 1943

Η κατάσταση στην Καστοριά ήταν τραγική. Νότια της πόλης κυριαρχούσαν οι αντάρτες ενώ στα βόρεια οι Οχρανίτες. Και ενώ ο πληθυσμός της υπαίθρου στέναζε από τις επιχειρήσεις των ανταρτών και των Κομιτατζήδων, η Ιταλικές Αρχές επιδόθηκαν σε ένα όργιο βίας για να καθυποτάξουν την αναδυόμενη αντίσταση του λαού. Από της 7ης Μαρτίου και μετά, άρχισαν αθρόες συλλήψεις πολιτών και ο εγκλεισμός τους στις φυλακές. Συγκεκριμένα τη Δευτέρα 8 Μαρτίου 1943 άρχισε η κήρυξη της Καστοριάς σε κατάσταση πολιορκίας. Από τις 9 Μαρτίου μέχρι και τις 2 Απριλίου 1943, 683 άτομα συνελήφθησαν, εκ των οποίων οι περισσότεροι παρέμειναν επί 6 και πλέον μήνες στις φυλακές, που είχαν γεμίσει ασφυκτικά¹²⁵. Μέρος δε αυτών οδηγήθηκε στο εκτελεστικό απόσπασμα. 40 άτομα εκτελέστηκαν από τις 9 Φεβρουαρίου μέχρι τον Απρίλιο του 1943 σύμφωνα με την κατάσταση των εκτελεσθέντων που κατατέθηκε από τον Υπομοίραρχο Αντωνίου¹²⁶. Αναρίθμητα και ανεκδιήγητα ήταν τα βάσανα των Καστοριανών και των κατοίκων του νομού και τα εγκλήματα των Ιταλών και των Κομιτατζήδων είχαν ξεπεράσει κάθε προηγούμενο.

Δεκάδες χωριά πυρπολήθηκαν, περιουσίες αφανίστηκαν, αθώοι βρήκαν τον θάνατο και υποβλήθηκαν σε ακατανόμαστες δοκιμασίες στην ύπαιθρο¹²⁷. Οι Κομιτατζήδες επίσης σχημάτισαν φρουρές σε πολλά σλαβόφωνα και μικτά χωριά της περιοχής με σκοπό να αποτρέψουν τον ανεφοδιασμό των ανταρτών. Σημαίνοντα επίσης ρόλο είχαν στη διευκόλυνση των προμηθειών των Ιταλικών Αρχών με τρόφιμα και καυσόξυλα. Οι χωρικοί υπέστησαν κατάφορες λεηλασίες εξαιτίας των ημερήσιων επιδρομών των ιταλικών ταγμάτων και των Κομιτατζήδων. Οι Ιταλοί επιδρομείς ακολουθούσαν συνήθως τους προπορευόμενους

---

¹²⁴ Όλοι οι βουλγαρίζοντες της περιοχής Καστοριάς ήταν γραμμένοι στα βιβλία των φυλακών Καστοριάς διότι το 1942 οι Ιταλοί τους κρατούσανε κατόπιν προστριβών με τον Κάλτσεφ.

¹²⁵ ΑΔ, Βασίλειος Λάγιου, ο.π.

¹²⁶ ΑΔ, Κωνσταντίνος Αντωνίου, Κατάσταση εκτελεσθέντων, Αθήναι, 3 Ιουνίου 1945, βλ. Παράρτημα Φωτογραφιών.

¹²⁷ Εφημερίδα *Νέα Καστοριά*, 6 Μαρτίου 1966, σ. 2.

Κομιτατζήδες, σέρνοντας τα υποζύγια των χωρικών κατάφορτα με τη λεία τους, την οποία και διοχέτευαν στη μαύρη αγορά.

Το ΜΒΚΟ συνέστησε υπηρεσία Επισιτισμού της πόλης την οποία ανέλαβε ο Κοντόπουλος με βοηθούς που εναλλάσσονταν κατά εικοσιτετράωρο. Τα δελτία άρτου της αρμόδιας Νομαρχιακής Υπηρεσίας ακυρώθηκαν, καταρτίστηκε δε κατάλογος «αρτοτροφοδοτήσεως» από το Κομιτάτο, ο οποίος τέθηκε σε ισχύ μετά από μερικές μέρες, δια του ιταλικού Φρουραρχείου, με ημερήσια μερίδα άρτου 30 δραμιών. Οι δημόσιοι υπάλληλοι εξαιρέθηκαν της αρτοδοτήσεως. Οι ελληνικές υπηρεσίες υποδαυλίστηκαν και δεν λαμβάνονταν υπόψιν. Οι δε Ιταλοί εκπλήρωναν τις υποσχέσεις τους προς τους βουλγαρόφρονες, περί απομακρύνσεως των ελληνικών υπηρεσιών.

Επιπροσθέτως, οι υπάρχουσες αποθήκες της ΚΕΠΕΣ στην Καστοριά όπου υπήρχαν 9.000 περίπου οκάδες σιτηρών δεσμεύτηκαν από τις Ιταλικές Αρχές και μεταφέρθηκαν σε ιταλικές αποθήκες. Επίσης κατασχέθηκαν 3.000 οκάδες λαδιού, που είχε χορηγηθεί από την υπηρεσία Επισιτισμού για τους κατοίκους, και 7.000 οκάδες σιτηρών από τη Νομαρχία. Εκείνες τις ημέρες διακόπηκε η αρτοδοσία της πόλης και γενικά η κατάσταση των κατοίκων ήταν απελπιστική. Όλοι οι άρρενες κάτοικοι της πόλεως, με εξαίρεση τους δημοσίους υπαλλήλους, από του 18^{ου} έτους μέχρι 50^{ου}, εξαναγκάζονταν να κάνουν αγγαρείες. Εκτός της κατασκευής συρματοπλεγμάτων, ορυγμάτων σε όλη την πόλη, μεταφοράς ολόκληρου του πολεμικού υλικού και των κατασχεθέντων ειδών από διάφορα μέρη της πόλης στο κέντρο, της κατασκευής μονίμων πυροβολείων και του χτισίματος των παραθύρων πολλών οικιών με πλίνθους που θύμιζαν πολεμίστρες, οι κάτοικοι και τα μεταφορικά τους μέσα χρησιμοποιήθηκαν για τη μεταφορά λίθων και υπόλοιπων υλικών για την ανέγερση καθολικής εκκλησίας. Παράλληλα εκκενώθηκαν πολλές άλλες οικίες εκτός του προσφυγικού Συνοικισμού, οι οποίες μετατράπηκαν σε φυλακές και πολεμίστρες. Περισσότερο από τρεις μήνες κράτησε το μαρτύριο των κατοίκων.

Ταυτόχρονα το Φρουραρχείο Καστοριάς έλαβε για ενίσχυση ένα τάγμα πεζικού. Επίσης, επανήλθαν από τα Τρίκαλα ο λόχος πεζικού και η πυροβολαρχία που είχαν αποσπαστεί εκεί, όπως έχει ήδη προαναφερθεί. Μία φάλαγγα (3.200) Ιταλών προερχομένων από τη Λάρισα με διοικητή τον υποστράτηγο Ντελ Τζιούντισε, προέβη σε εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, στις περιοχές Γρεβενών, Σιάτιστας και Νεαπόλεως. Από την Κορυτσά ήρθε επίσης στην Καστοριά μηχανοκίνητη φάλαγγα και έφθασε μέσω Μπίγλιστας στο Νεστόριο με αντικειμενικό σκοπό να

κάψει όλα τα χωριά μεταξύ Νεστορίου και Σαμαρίνας σε αντίποινα της δράσεως των ανταρτών και των απωλειών των Ιταλών. Πράγματι, η μηχανοκίνητη ιταλική φάλαγγα ήρθε και πυρπόλησε εξ ολοκλήρου την Αγία Κυριακή, το Άργος Ορεστικό, αρκετά σπίτια στην Κορομηλιά, στην Οινόη, στην Πεντάβρυσο και στην Αυγή. Και η αεροπορία δι' επανειλημμένων πτήσεων βομβάρδισε το Νεστόριο, τη Λάγγα, την Τζούκα, το Βράχο, το Κωσταράζι, το Βογατσικό, το Μελάνθιο, τη Βίτσιστα και, δυστυχώς για τους Ιταλοκομιτατζήδες, το Καλοχώρι όπου ήταν η έδρα των Κομιτατζήδων και την Αγία Κυριακή, όπως έχει ήδη αναφερθεί, όπου βρισκόταν η έδρα της μηχανοκινήτου μεραρχίας των Ιταλών. Υπήρξαν τρεις νεκροί στρατιώτες και πέντε τραυματίες από τον βομβαρδισμό της ιταλικής αεροπορίας¹²⁸.

Το συγκεκριμένο σχέδιο βέβαια δεν ολοκληρώθηκε όπως είχε σχεδιασθεί αρχικά. Η ολοκληρωτική καταστροφή της περιοχής αποσοβήθηκε ύστερα από τις προσωπικές ενέργειες του Φρουράρχου Καστοριάς συνταγματάρχη Βενιέρ ο οποίος αξίωσε να προβούν οι μονάδες αυτές μόνο σε ενέργειες μαχητικής και πολεμικής επιχειρήσεως κατά των ανταρτών και όχι σε εμπρησμούς και εκκαθαριστικές ενέργειες κατά χωριών. Σύμφωνα με τον Ραβάλλι, ο Βενιέρ προσπαθούσε τότε, με αυτή τη στάση, να εμφανίσει τον εαυτό του αμέτοχο των προηγούμενων εκτελέσεων Ελλήνων και γενικά να αποποιηθεί την ευθύνη για τα προηγούμενα έκτροπα που διαπράχθηκαν. Αντίθετα, τα σκληρά μέτρα που είχαν ληφθεί κατά του ελληνικού πληθυσμού και οι εμπρησμοί χωριών αποδόθηκαν από τον Βενιέρ στον Ραβάλλι, ο οποίος καταφέρθηκε εναντίον του μιλώντας εμπιστευτικά σε γνωστούς Έλληνες της Καστοριάς. Όμως, σύμφωνα με όσα λέχθηκαν από τον Ραβάλλι, ο αρμόδιος κατά τον κανονισμό για την επιλογή των ατόμων τα οποία θα εκτελούντο ήταν ο αστυνόμος Καραμπινερίας Τζώνα Αιμίλιος. Κατά παρέκκλιση όμως των τύπων, ο Βενιέρ επενέβαινε εκάστοτε σε συνεργασία με τον αστυνόμο και κατήρτιζε την ονομαστική κατάσταση.

Ο Μητροπολίτης Καστοριάς Νικηφόρος στην αναφορά του στο Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου περιγράφει την κατάσταση ως εξής¹²⁹:

---

¹²⁸ ΑΔ, Νικόλαος Δημητρακάκης, ο.π., σ. 12-13.

¹²⁹ ΑΔ, Μητροπολίτης Καστοριάς Νικηφόρος, Αναφορά, Αθήναι, 11 Μαρτίου 1946.

«Ήτο τόσο τραγική και απελπιστική η κατάσταση μας εκεί πάνω την εποχή εκείνη, τοιαύτη δε και η εκ μέρους των Κέντρων ημών εγκατάλειψής μας, ώστε συνεχώς εξεπέμπομεν το σήμα κινδύνου και απελπιστικής εκκλήσεις προς όλες τας κατευθύνσεις (Μακαριώτατον, Νομάρχη Φλωρίνης, Πρόεδρον των εν Θεσσαλονίκη Καστοριέων κ.λπ.) και επεκαλούμεθα την επέμβασιν αυτών, προς σωτηρίαν της ατυχούς εκείνης γωνίας της Πατρίδος και του σκληρώς πιεζομένου και κακοποιημένου Ελληνικού πληθυσμού της τόσο υπό των Ιταλών, όσον και υπό των συμπραττόντων αυτοίς Κομιτατζήδων, αμφοτέρων των συγκροτημάτων τούτων τελούντων υπό τας ιδιαίτερας εμπνεύσεις και καθοδηγήσεις των Ραβάλι και Κάλτσεφ. Τόσον δε φρικτή είχε καταντήσει η κατάστασίς μας, ώστε επροτιμούσαμεν Γερμανικήν Κατοχήν μέχρις ότου ευδοκήση ο Θεός ν'απαλλαγώμεν από την σκληράν τυρρανίαν της άνευ προηγουμένου τοιαύτης Κατοχής».

Τον Μάρτιο του 1943 λοιπόν, υπήρξε κατάφορη άσκησης βίας που εκδηλώθηκε με αθρόες συλλήψεις, βασανισμούς και εκτελέσεις οι οποίες έλαβαν χώρα σαν απάντηση της ανάπτυξης των ομάδων του ΕΛΑΣ από την βόρεια Πίνδο στους ορεινούς όγκους του Γράμμου και του Βιτσιού. Στόχος των Ιταλών και των Κομιτατζήδων ήταν να εξαλείψουν κάθε πιθανότητα γενίκευσης της αντίστασης κατά των δυνάμεων Κατοχής. Υπήρξαν πολλές καταθέσεις μαρτύρων οι οποίες καταδείκνυαν την εμπλοκή του Ραβάλι σχετικά με τη λήψη καταδικαστικών αποφάσεων οι οποίες εξελίχτηκαν σε εκτελέσεις δίχως κανέναν λόγο και αιτία. Η ανεξέλεγκτη δράση των Κομιτατζήδων και ο τρόμος των Ιταλών οδήγησαν το νομό Καστοριάς σε μία χαοτική κατάσταση. Ένοπλοι Κομιτατζήδες κυκλοφορούσαν ένστολοι και απειλούσαν τους κατοίκους της πόλης και των χωριών. Πολλοί από αυτούς είχαν έρθει από την περιφέρεια, άλλοι ήταν οι άνθρωποι της διπλανής πόρτας. Τυχοδιώκτες ή αρχομανείς οι οποίοι άδραξαν την ευκαιρία για να ασκήσουν βία και να καταλάβουν την εξουσία. Η πρώτη ομαδική εκτέλεση έγινε δια τουφεκισμού στο Ανταρτικό στις 9 Μαρτίου 1943. Τα πρώτα θύματα ήταν οι: 1) Σταύρος Βασιλόπουλος, 2) Θωμάς Γουσόπουλος, 3) Ηλίας Τασόπουλος, 4) Ηλίας Γουσόπουλος, και 5) Κωνσταντίνος Ζηκόπουλος. Περί τους 70 τουφεκίστηκαν σε διάφορες τοποθεσίες κατά τη διάρκεια του μηνός Μαρτίου χωρίς καμία διαδικασία, εγκαταλείποντας πίσω τους ορφανά και ακέφαλες οικογένειες¹³⁰. Οι 57 εξ αυτών εκτελέστηκαν στην Καστοριά και στο Άργος Ορεστικό.

---

¹³⁰ Εφημερίδα *Νέα Καστοριά*, 6 Μαρτίου 1966.

Τα σκληρά μέτρα που ελήφθησαν και οι δραματικές μέρες που βίωσαν οι Καστοριανοί περιγράφονται γλαφυρά, μετά από 17 χρόνια, από έναν ανώνυμο αρθρογράφο της Εφημερίδας *Φωνή της Καστοριάς*:

«Ο Μάρτιος υπήρξε για τους κατοίκους της πόλεως και της περιφέρειας, ο μήνας των συλλήψεων, φυλακίσεων, εκτελέσεων και της τρομοκρατίας. Γενικώς μπορεί να χαρακτηριστεί ως ο μήνας των παθών των κατοίκων του νομού μας. Ήταν η εποχή που είχαν εμφανισθεί τα πρώτα ένοπλα ανταρτικά τμήματα εις τον νομό μας και οι Ιταλοί κατατρομοκρατηθέντες ξεσπούσαν στον άμαχο πληθυσμό, στην αρχή με τα γνωστά τάγματα ερεύνης που αφάνισαν τον κόσμο στην ύπαιθρο και αργότερα με άλλα τρομοκρατικά μέσα στην πόλη μας. Η εξουσία του Ελληνικού Κράτους είχε καταρρακωθεί κυριολεκτικά από τους Ιταλούς κατακτητές και τους κομιτατζήδες, οι οποίοι έκοβαν και έραβαν τότε, μέχρι στο σημείο να διορίσουν και δικό τους νομάρχη τον Αριστοτέλη Χαρισιάδη, τον αποκαλούμενο, «παππού»¹³¹. Η ορκωμοσία του κάτω από την πίεση των Ιταλών, έγινε στο άψε-σβήσε από τον τότε διευθυντή της Νομαρχίας μας Σταύρο Πετρόβα, και ο Χαρισιάδης, εγκαταστάθηκε στην Νομαρχία μας εκτελώντας τυφλά τις διαταγές του Ραβάλι και με παρακαθήμενο τον Μ. Π, ο οποίος διατηρούσε πολύ στενές σχέσεις με τον διοικητή της Καραμπινερίας Τζώνα. Μόλις ορκίστηκε νομάρχης ο Χαρισιάδης, ήταν Κυριακή. Ανέβηκε με το άλογο του στη Μητρόπολη και έβγαλε λόγο στο εκκλησίασμα δια να καθησυχάσει τους κατοίκους, λέγοντάς τους ότι θα σταματούσαν οι συλλήψεις. Την ώρα όμως, που έλεγε αυτά, οι караμπινιέρηδες στον Νάρθηκα της Μητροπόλεως, που την είχαν μπλοκάρει, συνελάμβανον άλλους συμπολίτες μας. Η τρομοκρατία που είχαν εξαπολυθή ήταν αγρία, ο δε φόβος των Ιταλών άνευ προηγουμένου. Αφού και τις αποθήκες των τροφίμων τους τις μετέφεραν από την είσοδο της πόλεως στο Ορφανοτροφείο, φοβούμενοι μήπως πέσουν στα χέρια των ανταρτών¹³²».

Σε άλλο άρθρο της ίδιας εφημερίδας εξιστορείται ένα περιστατικό μεταφοράς τροφίμων στην οποία εξανάγκασαν οι Ιταλοί ανύποπτους κατοίκους:

---

¹³¹ Ο Χαρισιάδης ήταν αρχομανής με μια δόση γεροντικής επιπολαιότητας, την οποίαν θέλησαν να εκμεταλλευτούν οι Ιταλοί και ορισμένοι χαφιέδες τους, οι οποίοι τον κινούσαν σαν πιόνι σκακιού.

¹³² Εφημερίδα *Φωνή της Καστοριάς*, 15 Μαρτίου 1961, σ.2.

«Μια Δευτέρα της εποχής εκείνης, κατεβήκαμε στο παζάρι για καμιά ελιά ή κανένα ρεπάνι. Οι Φιναντζέρηδες όμως και οι Καραμπινιέρηδες είχαν τα σχέδιά τους. Μόλις συγκεντρώθηκε αρκετός κόσμος στο παζάρι, βγάζουν τα πιστόλια τους, ξεχύνονται παντού και με κλωτσιές και απειλές, μας συγκέντρωσαν όλους στο Ξυλοπάζαρο. Μας βάζουν στη γραμμή και μας πάνε μπροστά στο σπίτι του Μιχ. Βογιατζή. Αντίκρυ ήταν οι αποθήκες των Ιταλών, όπου σήμερα είναι το σπίτι του Βέργου. Εμείς νομίσαμε πως μας παν στα «Λειβάδια» για εκτέλεση. Κόπηκαν τα ποδάρια μας. Ευτυχώς δεν συνέβη αυτό, γιατί αν συνέβαινε, θα ήμουν μακαρίτης τώρα και δεν θα έγραφα αυτά που γράφω. Άλλος ήταν ο λόγος που μας μάζεψαν. Κι αυτό μας το εξήγησε ένας υπολοχαγός με πένθος που βγήκε στο μπαλκόνι. Μας είπε πως επειδή βγήκαν αντάρτες στα βουνά και κινδυνεύουν οι αποθήκες, πρέπει να τις μεταφέρουμε στο Ορφανοτροφείο. Πράγματι έναν-έναν μας φόρτωσαν από ένα τσουβάλι αλεύρι 70 οκάδων και τραβήξαμε τον διάβολό μας, ώσπου να πάμε στο Ορφανοτροφείο από τον ανήφορο της Παναγίας Φανερωμένης. Αρκετοί, το τσουβάλι αντί να το παν στο Ορφανοτροφείο, το πήγαν στο σπίτι τους και καλά έκαναν, μιας και δεν μας παρακολουθούσαν».

Συνεχίζοντας αναφέρει,

«Τότε, λίγες μέρες πριν ορκισθεί νομάρχης «ο Παππούς», οι Ιταλοί που είχαν μεταβάλει την Καστοριά σ' ένα στρατόπεδο συγκεντρώσεως, μπορεί να πει κανείς περιτριγυρισμένο με συρματοπλέγματα, έβαλαν μπρος στις συλλήψεις των συμπολιτών μας και είχαν γεμίσει η Αγροτική Τράπεζα και οι φυλακές με επίλεκτα μέλη της κοινωνίας της πόλεως μας και των χωριών της υπαίθρου. Η ζωή των κρατουμένων εις τας φυλακάς της πόλεως ήτο χειρότερη από εκείνη εις την Αγροτική Τράπεζα, όπως πολύ ορθώς αναφέρει εις την επιστολή του ο κ. Δ. Π. Διότι εκτός του ότι δεν υπήρχε προαύλιον δι' έναν μικρόν περίπατον των φυλακισμένων, ήσαν στοιβαγμένοι εκεί όπως οι σαρδέλες στα σαρδελοκούτια και ο ύπνος ήταν αδύνατος τη νύχτα. Αρκεί να σημειωθεί ότι σ' ένα δωμάτιο 4 επί 3 κοιμούνταν 40 έως 45 κρατούμενοι, πράγμα που σημαίνει ότι είχε καταργηθή ο νόμος του αδιαχώρητου. Το πιο μαρτυρικό όμως απ' όλα ήταν η αγωνία των κρατουμένων μήπως απαχθούν το βράδυ από τους караμπινιέρηδες, μεταφερθούν από εκεί στο απομονωτήριο της Καραμπινερίας, και το πρωί της άλλης μέρας εκτελεσθούν απέναντι στη καρδιά. Και ο τρόμος και η αγωνία

ήσαν δικαιολογημένα, γιατί δεν περνούσε βράδυ χωρίς να φωνάζουν οι καραμπινιέρηδες από δύο-τρεις, τους οποίους την επομένην εκτέλεσαν».

Συνεχίζει ο αρθρογράφος,

«Ενθυμούμαι ένα βράδυ στις 26 Μαρτίου ήρθε ο Τζιοβάννι και φώναζε το επίθετο Μιχαηλίδης. Με το επίθετο αυτό ήταν δύο φυλακισμένοι. Ένας από τα μέρη της Φλώρινας και ένας από τα χωριά της Νεαπόλεως. Και οι δύο που άκουσαν τα ονόματά τους, τους πιάστηκε η ανάσα. Δεν ήξεραν ο καθένας τους αν ζητάει αυτόν ή όχι. Βγήκαν και οι δύο στο μικρό περιτριγυρισμένο προαύλιο με «ταφένια» όψη. Ο Τζιοβάννι που ήξερε ποιόν ήθελε, κράτησε και πήρε τον καταγόμενο από την Φλώρινα και έδωσε πάλι μέσα στο κελί τον άλλον ο οποίος, όταν επέστρεψε στον θάλαμο, δεν μπορούσε να αρθρώσει λέξη επί τρεις ημέρας. Εννοείται ότι ο άλλος, τον οποίον πήρε μαζί του, δεν ξαναγύρισε και το πρωί ακούσαμε τα πολυβόλα απέναντι στην καρδιά που ήταν ο τόπος των εκτελέσεων».

Ο Μιχαήλ Χαμτζητζίδης βρισκόταν στις φυλακές όταν πληροφορήθηκε στις 20 Μαρτίου 1943 από τη μητέρα του για τη σύλληψη του αδερφού του Βασίλη, ο οποίος υπηρετούσε ως δημοδιδάσκαλος στο χωριό Λεύκη Καστοριάς επί μία τριετία και ειδικότερα επί της εποχής που ο Ιταλικός στρατός κατέλαβε τη χώρα. Ομάδα Κομιτατζήδων συνέλαβε τον αδερφό του, τον οποίο οδήγησε στην Καστοριά και παρέδωσε στον Ιταλό Αξιωματικό Ραβάλλι. Την επόμενη μέρα, δηλαδή στις 21 Μαρτίου και ώρα 3^η απογευματινή, απόσπασμα Ιταλών στρατιωτών με εντολή του Ραβάλλι, τουφέκισε τον αδερφό του κοντά στα μνήματα μαζί με άλλους 8-9 από την Κορομηλιά. Ο τουφεκισμός προκλήθηκε κατόπιν προδοσίας ενός συγχωριανού του, επειδή δεν ήθελαν Έλληνα δημοδιδάσκαλο αλλά Βούλγαρο^{133 134}.

Την 24η Μαρτίου 1943 μία ομάδα ενόπλων Κομιτατζήδων υπό τον Ν.Κ. και Λ.Δ. συνέλαβε τον Ευάγγελο Γιαγκόπουλο στο Άργος Ορεστικό κατά διαταγή του Ιταλικού Φρουραρχείου και του Κομιτάτου. Προ της συλλήψεώς του ρωτήθηκε εάν είναι Μακεδόνας, αλλά αυτός απάντησε ότι είναι Έλληνας Εθνικιστής και η Ελλάδα μια μέρα θα γίνει μεγάλη. Προ της αναχωρήσεώς του για Καστοριά κακοποιήθηκε βάνουσα. Την ίδια μέρα συνέλαβαν και άλλους εννέα, οι οποίοι

¹³³ ΑΔ, Μιχαήλ Χαμτζητζίδης, Προκαταρκτική εξέταση μάρτυρα, Καστοριά, 17 Απριλίου 1945.

¹³⁴ ΑΔ, Μιχαήλ Χαμτζητζίδης, Συμπληρωματική εξέταση μάρτυρα, Καστοριά, 30 Απριλίου 1945.

οδηγήθηκαν πρώτα στο Κομιτάτο και έπειτα στην Ιταλική Καραμπινερία. Στις 26 Μαρτίου 1943 κατά διαταγή του Ραβάλλι εκτελέστηκαν¹³⁵.

δ) Απρίλιος 1943 – Ιούλιος 1943

Από τον Απρίλιο του 1943 και μετά παρατηρείται μια μεγάλη ρευστότητα στις θέσεις και πολιτικές του σλαβόφωνου στοιχείου με αποτέλεσμα οι συμμαχίες των ένοπλων πρωταγωνιστών να είναι ευμετάβλητες και να υπάρχει μεγάλη αβεβαιότητα σχετικά με το ποιος είναι φίλος ή εχθρός, σύμμαχος ή αντίπαλος. Τον Απρίλιο του 1943, ο Βούλγαρος μέραρχος του Μοναστηρίου, Μαρίνωφ, συνοδευόμενος από τον Ιταλό πρόξενο του Μοναστηρίου, Καστελλάνι, επισκέφτηκε τον Φρούραρχο Καστοριάς, Βενιέρ. Μαζί με τον Μαρίνωφ ήλθε και ο Κάλτσεφ, ο οποίος συνέστησε στους κορυφαίους του Κομιτάτου να μην έχουν εμπιστοσύνη στην ιταλική διοίκηση αλλά να υπακούσουν στις οδηγίες των Βουλγάρων αρχηγών. Στο γεύμα που ακολούθησε ο Μαρίνωφ ανέπτυξε ότι ιστορικά ο πληθυσμός της Καστοριάς είναι βουλγαρικής καταγωγής και ότι η Καστοριά πρέπει να θεωρείται βουλγαρική. Στον συγκεκριμένο ισχυρισμό οι Ιταλοί, σύμφωνα με τον Ραβάλλι, ανταπάντησαν λέγοντας ότι είναι ζήτημα αν 109 άτομα από τους 12.000 κατοίκους της Καστοριάς ήταν πρόθυμα να δεχθούν την αναγνώριση της βουλγαρικής καταγωγής, ενώ ο υπόλοιπος πληθυσμός ήταν αμιγώς ελληνικής. Αργότερα ο Ιταλός πρόξενος, ομοίως, συνέστησε στον Ραβάλλι να μην έχουν εμπιστοσύνη και να μην ενθαρρύνουν τις Βουλγαρικές Αρχές και επιπλέον να παρακολουθούν τη δράση τους.

Παράλληλα, από τον Απρίλιο του 1943 το κέντρο του βουλγαρικού στρατού Κατοχής του Περλεπέ απαγορεύει διαρπαγές, και λεηλασίες χωριών από πολιτοφύλακες, αν και αυτές προτρέπονται από την ιταλική στρατιωτική Κατοχή κατά τη διάρκεια συγκρούσεων με τους αντάρτες, με σκοπό να προσεταιρίσει τους κατοίκους¹³⁶. Παράλληλα κοινοποιεί την έλευση αντιπροσώπου της Βουλγαρικής Κυβερνήσεως “*ερχομένου υπό αυστηρόν ινκόγκνιτο*”. Στέλνεται επίσης προσωπική φρουρά προς συνοδεία του. Ο υπομοίραρχος Χωροφυλακής Αντωνίου ανακάλυψε μέσω βουλγαρίζοντος καταδότη, ο οποίος εργαζόταν στο γραφείο του Κομιτάτου, ότι εστάλησαν οδηγίες στο ενταύθα Κομιτάτο από τη Βουλγαρία. Αντίγραφο των οδηγιών παραδόθηκε στον Νομάρχη Μέξα, ο οποίος ενημέρωσε τον Βενιέρ και τον Αστυνόμο Τζώνα

¹³⁵ ΑΔ, Ιωάννης Γιανκόπουλος, Έκθεση εξέτασης μάρτυρα, Καστοριά, 26 Απριλίου 1945.

¹³⁶ ΑΔ, Κωνσταντίνος Αντωνίου, Διατακτικόν Έγγραφο, Περλεπέ, 11 Απριλίου 1943.

σχετικά με το περιεχόμενο των απορρήτων αυτών εγγράφων¹³⁷. Οι διαταγές που δόθηκαν στο Κομιτάτο αφορούσαν τη μη εμπλοκή σε σύρραξη πλέον με τους Έλληνες αντάρτες.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι αυτή την περίοδο άρχισαν να διαφαίνονται τα πρώτα ρήγματα στις σχέσεις μεταξύ της Βουλγαρικής Διοίκησης και των ιταλικών Κατοχικών δυνάμεων. Ένα από τα πρωταρχικά ζητήματα που απασχολούσαν τους Οχρανίτες της περιοχής ήταν και αυτό της παροχής οικονομικής και υλικής ενίσχυσης. Παρά τις αρχικές υποσχέσεις για οικονομική ενίσχυση των μελών των αποσπασμάτων από τις Ιταλικές Αρχές, υπήρχαν έντονες διαμαρτυρίες από την αθέτηση της συμφωνίας με αποτέλεσμα οι σλαβόφωνοι αστυνομικοί να καταφεύγουν σε λεηλασίες περιουσιών των «γραικομάνων» για να μπορούν να συντηρούν τις οικογένειές τους. Τα σώματα της Οχράνα είχαν εξελιχθεί πλέον σε εφιάλη όχι μόνο για τον άμαχο ελληνικό πληθυσμό αλλά και για τους σλαβόφωνους, την προστασία των οποίων επικαλούνταν ότι είχαν αναλάβει. Με την εγκληματική τους πολιτική είχαν κατορθώσει να αποξενωθούν ακόμη και από το μέρος εκείνο του πληθυσμού που αρχικά είχε εκδηλώσει τα φιλοβουλγαρικά του αισθήματα. Οι υπερβάσεις αυτές των Οχρανιτών τους απομόνωσαν από μεγάλα τμήματα του πληθυσμού, την υποστήριξη και τη συμπάθεια των οποίων φρόντισαν να κερδίσουν οι αντάρτες. Το γεγονός αυτό παρακίνησε και πολλούς πρώην συνεργάτες των Οχρανιτών να περάσουν στην πλευρά των ανταρτών, όπου αμνηστεύτηκαν και έγιναν δεκτοί ενισχύοντας τις δυνάμεις των ανταρτών.

Αυτό οδήγησε σε απώλεια της εμπιστοσύνης των Ιταλών προς τους σλαβόφωνους. Η κατάσταση εγκυμονούσε κινδύνους και προμήνυε το τέλος της εμπλοκής της Ιταλίας στον πόλεμο. Οι αντάρτες προσπαθούσαν προπαγανδίζοντας να πείσουν τους βουλγαρίζοντες ότι συμφέρον αυτών δεν ήταν να βρίσκονται στο πλευρό των Ιταλών οι οποίοι μια μέρα θα έφευγαν. Αλλά αντιθέτως, όφειλαν να προσχωρήσουν σε αυτούς και τους υποσχέθηκαν να τους παραχωρήσουν όσα δικαιώματα ζητούσαν και να ζήσουν καλύτερα από ότι όταν ήταν επί Ελληνικής Αρχής. Δηλαδή θα τους επέτρεπαν να έχουν τη δική τους αυτοδιοίκηση, δικά τους σχολεία και δικούς τους δασκάλους όταν επιτευχθεί η απελευθέρωση της χώρας από τους Ιταλούς¹³⁸. Πολλοί από τους βουλγαρίζοντες πίστεψαν στην προπαγάνδα των ανταρτών, άλλοι όμως ήθελαν αυτονόμηση της Μακεδονίας. Μπροστά σ' αυτές τις εξελίξεις, όπως δηλώνει ο Ραβάλλι, το Φρουραρχείο Καστοριάς αποφάσισε να λάβει μέτρα. Τα μέτρα ήταν τα εξής:

---

¹³⁷ ΑΔ, Κωνσταντίνος Αντωνίου, Δοκουμέντ Αρ 10/199, 11 Μαρτίου 1943.

¹³⁸ ΑΔ, Τζιοβάννι Ραβάλλι, Απολογία, Καστοριά, 20 Απριλίου 1945.

σύμπτυξη των οπλισθέντων από το Άργος Ορεστικό, αφοπλιση και σύλληψη μερικών υπευθύνων, όπως των Λουκά Δαμιανίδη, Σιστοβάρη Νικόλαο, και Νασκόπουλο Στέργιο. Απαγορεύτηκε επίσης στους Σλαβομακεδόνες να φέρουν όπλα μέσα στην Καστοριά.

Κατ' επέκταση τότε εμφανίστηκε η νέα οργάνωση του ΣΝΟΦ (Σλαβομακεδονικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο), το οποίο ως σκοπό του θέτει, όχι πλέον την προσάρτηση της Μακεδονίας στην Βουλγαρία, αλλά την αυτονομία της¹³⁹. Πολλοί Κομιτατζήδες προσχωρούν στο ΣΝΟΦ, το δε Κομιτάτο εξασθενεί μέρα με τη μέρα, διατηρώντας όμως τα κατά των Ελλήνων εγκλήματα, παρά τη διαταγή που δόθηκε προς όλους τους τομείς υπηρεσίας του Βουλγαρικού Στρατού Κατοχής από το κέντρο του Περλεπέ¹⁴⁰. Το Κομιτάτο διατηρείται και μετά την κατάρρευση της Ιταλίας τον Σεπτέμβριο 1943, όταν επανήλθε η Γερμανική Κατοχή στην Καστοριά.

Η δράση των Κομιτατζήδων διατηρήθηκε σε ένταση μέχρι περίπου τον Ιούλιο του 1943 όταν, λόγω της καταρρακώσεως της Ιταλίας και του Άξονα, η εν γένει βουλγαρική πολιτική άρχισε να κάνει στροφή προς τη διαφαινόμενη νέα κατάσταση. Όταν τη νύχτα της 9^{ης} Ιουλίου αποβιβάστηκαν οι Σύμμαχοι στην Σικελία η αντίσταση που προέβλεπαν οι Ιταλοί ήταν ασήμαντη. Ο ιταλικός πληθυσμός υποδέχτηκε τους Συμμάχους ως απελευθερωτές. Στις 25 Ιουλίου 1943 έγινε γνωστή η παραίτηση του Μπενίτο Μουσολίνι. Ο φασισμός μέσα σε μία μόνη νύχτα φαίνεται ότι τελεί υπό κατάρρευση. Η χώρα είχε εξαντληθεί άλλωστε από τον παρατεινόμενο πόλεμο. Το μεγαλύτερο μέρος της βρίσκεται υπό την Κατοχή των Γερμανών και των Συμμάχων. Με τη γενική κατάρρευση η πτώση του κύριου προσώπου της ιστορίας μας ήταν πλέον στα πρόθυρα.

---

¹³⁹ Ηλίας Γρούιος, «SNOF: Η συγκρότηση και η δράση του στη Δυτική Μακεδονία», ανέκδοτη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα 2019.

¹⁴⁰ ΑΔ, Κωνσταντίνος Αντωνίου, Διατακτικόν έγγραφον, ο.π.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΡΑΒΑΛΛΙ

α) Στη Λάρισα

Όπως είδαμε παραπάνω οι σχέσεις του συνταγματάρχη Βενιέρ και του Ραβάλλι ήταν τεταμένες και υπήρξαν περιστατικά όπου ο ένας δυσφημούσε τον άλλο. Η αμοιβαία καχυποψία ξέφυγε από το περιβάλλον του Φρουραρχείου όταν ο Ραβάλλι υπέβαλε αναφορά στη μεραρχία Πινερόλο, στον μέραρχο Ινφάντε, για τις συκοφαντίες του Βενιέρ. Ο τελευταίος όταν το πληροφορήθηκε αντικατέστησε τον Ραβάλλι στην υπηρεσία του με τον Πιτσόι Εντγάρδο τον Ιούλιο του 1943 και τον τιμώρησε με 22 ημέρες φυλάκιση¹⁴¹. Ο Ινφάντε έφτασε αεροπορικώς και διενήργησε ανάκριση κατά την οποία συμπεράνε ότι ο Βενιέρ συκοφαντούσε τον Ραβάλλι. Το αποτέλεσμα δε της αναφοράς του Ραβάλλι και των ανακρίσεων που ενήργησαν ο Ινφάντε, ο μέραρχος Λάρισας, και ο συνταγματάρχης Ντελ Τζιούντισε, ήταν να τιμωρηθεί ο Βενιέρ με τρίμηνη φυλάκιση σε έναν πύργο της Ιταλίας. Η μετάθεση του Ραβάλλι από την Καστοριά είναι πλέον αναπόφευκτη έτσι ώστε να αποφύγει την μήνιν του πληθυσμού της πόλης. Βέβαια, ο ίδιος υποστηρίζει ότι δεν είναι υπεύθυνος για τις κατηγορίες που εκτοξεύθηκαν εναντίον του¹⁴². Σε επιστολή του Ραβάλλι στην οικογένειά του στις 9 Αυγούστου 1943, δηλώνει ότι ετοιμάζεται να αναχωρήσει για τη νέα του έδρα, όπου θα αναλάβει τα καθήκοντα του αρχηγού της υπηρεσίας πληροφοριών της μεραρχίας. Εκφράζει τη δυσαρέσκεια του λέγοντας, “*ολίγην όρεξιν έχω να εγκαταλείψω την έδραν ταύτην*”. Θεωρεί, ότι η αναχώρησή του από την Καστοριά θα δείξει ότι “*εφοβήθην τας απειλάς των ανταρτίσκων*”¹⁴³. Αποφασίζεται η μετάθεσή του στη Μεραρχία Λάρισας στις 13 Αυγούστου 1943 ως επικεφαλής του 2^{ου} Γραφείου.

---

¹⁴¹ ΑΔ, Τζιοβάννι Ραβάλλι, Απολογία, Καστοριά 17 Απριλίου 1945.

¹⁴² Σε επιστολή που έστειλε στον Νομάρχη Καστοριάς Σπηλιώτη στις 2 Αυγούστου 1945 αναφέρει ότι υπήρξε προσπάθεια των Καστοριανών να κρύψουν τις απειράριθμες προδοσίες των εντοπίων στοιχείων. 56 διάφοροι καταδότες που τους γνώριζε και τους πλήρωνε ήταν τότε ακόμη ατιμώρητοι και ενεργούσαν λυσσωδώς για να ξεπαστρέψουν το μοναδικό μάρτυρα των δικών τους αμαρτιών, διαδίδοντας ότι τα γεγονότα Καστοριάς ήταν όλα αποτέλεσμα της εξαιρετικής βαρβαρότητας του «δημίου» Ραβάλλι. Για να πετύχουν το σκοπό τους οι Καστοριανοί, ισχυρίζεται ο ίδιος, προσθέτουν τεράστια ψεύδη. Λέγουν ότι ήταν μισθοφόρος πράκτορας της Βουλγαρίας, ότι αποκόμιζε ράβδους χρυσού και εξεβίασε 45 παρθένες κ.τ.λ. Βλ. ΑΔ, Τζιοβάννι Ραβάλλι, Επιστολή προς Σπηλιώτη, ο.π.

¹⁴³ ΑΔ, Τζιοβάννι Ραβάλλι, Επιστολή για τις ένοπλες δυνάμεις προς Κυρίαν Μαρία Κάμπι Ραβάλλι, 9 Αυγούστου 1943.

Σε επόμενη επιστολή του στις 26 Αυγούστου 1943 μαθαίνουμε ότι βρισκόταν στη νέα του έδρα επί της σιδηροδρομικής γραμμής των Βαλκανίων (στη Λάρισα), ήδη από τις 20 Αυγούστου¹⁴⁴. Η εργασία του δεν έχει τον προηγούμενο φόρτο. Επιτέλους, περνάει καλούτσικα. Όμως τα γεγονότα έχουν ραγδαία εξέλιξη. Οι ειδήσεις από την πτώση του Μουσολίνι ταρακούνησαν το στράτευμα. Επιπτώσεις υπήρξαν και στη λειτουργία του αεροπορικού ταχυδρομείου το οποίο υπέστη μακρά διακοπή. Ο Ραβάλλι τελεί υπό κατάσταση σύγχυσης, δεν δύναται να πιστέψει ότι ο Μουσολίνι δεν είναι πια άτρωτος. Η αγωνία του εστιάζεται στην τύχη των οικείων του. Δεν είχε λάβει νέα από τα συγγενικά του άτομα. Μέσω ενός φίλου του κατόρθωσε να ενδιαφερθεί το Βατικανό και να έχει ειδήσεις για τους δικούς του. Έμαθε τουλάχιστον ότι ήταν ζωντανοί. Επίσης ζήτησε να διαβιβάσει ένα μήνυμα μέσω Στρατιωτικού Ραδιοφώνου, στην οικογένειά του, για να δώσει τις δικές του ειδήσεις και του Σαλβατόρε (μάλλον του αδερφού του). Δεν έχει συνειδητοποιήσει όμως ακόμη τι πραγματικά συνέβαινε και σχεδιάζει πού και πώς θα περάσει την 30ήμερη άδειά του. Δεν έχει χρήματα αλλά ευελπιστεί να συγκεντρώσει κάποιο ποσό, έτσι ώστε να ζητήσει την άδειά του. Νιώθει παρόλα αυτά ότι απειλείται η ζωή του και γνωρίζει ότι δεν θα ήταν ελεύθερος να μεταβεί όπου επιθυμούσε. Ζητά από την αγαπημένη του Μαρία να του βρει κάπου να τρυπώσει, δίδοντάς του μερικές διευθύνσεις παλαιών γνωριμιών.

Στην Ιταλία, η χώρα είχε εισέλθει από το 1943 σε μια μακρά περίοδο ενός αιματηρού εμφυλίου πολέμου μετά την ανατροπή του Μουσολίνι, τον σχηματισμό κυβέρνησης υπό τον Στρατάρχη Πιέτρο Μπαντόλιο και τη συνθηκολόγηση με τους Συμμάχους. Επομένως η εκκαθάριση του κράτους από τα φασιστικά στοιχεία ξεκίνησε από το καλοκαίρι του 1943¹⁴⁵.

β) Ιταλική Συνθηκολόγηση

Εντωμεταξύ ακολουθούν ραγδαίες εξελίξεις στο ευρύτερο πολεμικό επίπεδο. Ο στρατηγός Καστελλάνο είχε πάρει την εντολή να διαπραγματευτεί με τους Συμμάχους τη συνθηκολόγηση. Στις 3 Σεπτεμβρίου, στο Κασσίμπιλε της Σικελίας, η Ιταλία δεσμεύεται να εκτελέσει 12 όρους της ανακωχής. Σύμφωνα με τον πρόσθετο όρο Νο 29: «Ο Μουσολίνι και οι βασικοί φασίστες

---

¹⁴⁴ ΑΔ, Τζιοβάννι Ραβάλλι, Επιστολικό δελτάριο προς Μαρίαν Κάμπι Ραβάλλι, 26 Αυγούστου 1943.

¹⁴⁵ Στράτος Δορδανάς, *Η Γερμανική στολή στην ναφθαλίνη: Επιβιώσεις του δοσιλογισμού στη Μακεδονία, 1945-1974*, Εστία, Αθήνα, 2011, σ. 40.

συνέταιροι του, καθώς και άλλα πρόσωπα, που τα βαραίνει υποψία ότι διέπραξαν εγκλήματα πολέμου ή άλλες παρόμοιες πράξεις, θα συλληφθούν αμέσως και θα παραδοθούν στους Συμμάχους»¹⁴⁶. Την επομένη, έγινε το πρώτο υπουργικό συμβούλιο. Το αφιερώσανε αποκλειστικά στην εξέταση της εσωτερικής κατάστασης. Ο λαός ζητούσε ριζικά μέτρα εναντίον του φασισμού και την άμεση τιμωρία των ενόχων. Το σημείο όμως αυτό παρουσίαζε μία μεγάλη δυσκολία. Ο φασισμός είχε εγκαθιδρυθεί εντός μίας εικοσαετίας σε όλα τα πεδία της εθνικής ζωής. Όλες οι κρατικές λειτουργίες και οι παρακρατικές οργανώσεις κάθε είδους, όλες οι διοικητικές θέσεις, δημοτικές ή επαρχιακές, κατέχονταν από φασιστικά στοιχεία. Η καταστροφή αυτού του συνόλου μόνο με ένα πλήγμα ήταν αδύνατη. Και ακόμη και αν το δοκιμάζανε, θα επακολουθούσε απότομη παράλυση όλου του έθνους.

Στις 10 Σεπτεμβρίου του 1943, ο Μπαντόλιο ανέτρεψε τον Μουσολίνι και κήρυξε τον πόλεμο κατά του Άξονα. Οι Ιταλοί πλέον από εχθροί έγιναν σύμμαχοι. Η θέση του ιταλικού στρατού Κατοχής ήταν κωμικοτραγική στις υπόδουλες χώρες. Αν ήταν με τον Μουσολίνι, έπρεπε να συνεχίσουν παρέχοντας την υποστήριξή τους στους Γερμανούς. Αν πήγαιναν με τον Μπαντόλιο, έπρεπε να πολεμήσουν κατά των χθεσινών συμμάχων τους. Χαρακτηριστικές ήταν οι σφοδρές μάχες Ιταλών και Γερμανών στον ελλαδικό χώρο εκείνη την περίοδο, καθώς οι Ιταλοί είχαν υπό τον έλεγχό τους περιοχές όπως η Ρόδος, η Σάμος, η Λέρος, η Κεφαλονιά και η Κέρκυρα. Σθεναρή ήταν η άμυνά τους αλλά στο τέλος ηττήθηκαν. Μόνο μία μεραρχία δεν παραδόθηκε στους Γερμανούς. Αυτή ήταν η μεραρχία Πινερόλο που αποτελούνταν από 16.500 στρατιώτες και έδρευε στη Θεσσαλία και στη Δυτική Μακεδονία. Λίγο πριν τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας, ο Μέραρχος Τσεζάρε Μπενέλι, ο οποίος ήταν γνωστός ως ο «δήμιος» της Θεσσαλίας, αντικαταστάθηκε από τον Αδόλφο Ινφάντε.

Όταν έγινε η γνωστή συνθηκολόγηση των Ιταλών με τους Συμμάχους, οι Ιταλοί είχαν στην Ελλάδα μια αξιόλογη στρατιωτική δύναμη που αριθμούσε 245.000 στρατιώτες με πανίσχυρο οπλισμό. Οι Γερμανοί απαιτούσαν την παράδοση του οπλισμού τους και την αποστολή τους στο Ρωσικό μέτωπο ή τη φυλάκισή τους σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Δεν ήθελαν σε καμία περίπτωση να περιέλθει ο οπλισμός τους στα χέρια των ανταρτών, οι οποίοι ήδη είχαν αποκτήσει

---

¹⁴⁶ Paltrinieri, Marisa; Rizzoni, Gianni; Barbaglia, Emilio; Contini, Gianna; Bodino, Maristella, *Mussolini*, Ελληνική Μετάφραση Νίκος Καραντίνος, Arnoldo Mondadori, Τύποις, Αθήνα, 1972.

μεγάλη δύναμη και κέρδιζαν έδαφος ενάντια στον κατακτητή. Από την άλλη οι αντάρτες προσπάθησαν να πείσουν τους Ιταλούς να παραδώσουν τον οπλισμό τους στις δικές τους δυνάμεις ή να πολεμήσουν όσοι ήθελαν στο πλευρό τους εναντίον των Γερμανών. Επιπλέον υπήρχε και ο Βρετανικός Παράγοντας στην Ελλάδα ο οποίος έπαιζε τον δικό του διφορούμενο ρόλο. Οι Βρετανοί δεν επιθυμούσαν να περιέλθει ο οπλισμός των Ιταλών στο ΕΑΜ αλλά στο ΕΔΕΣ που δραστηριοποιούνταν στην Ήπειρο και ήταν μακριά από το χώρο της Πινερόλο. Για αυτούς ήταν σημαντικό να μην ενισχυθεί ένα τμήμα προσκείμενο στη Σοβιετική Ένωση. Η Βρετανική Αποστολή είχε κατηγορηματικές διαταγές από τον Στρατηγό Ουίλσον να κάμει κτήμα της κάθε ιταλικό όπλο και να μην αφήσει να πέσει ολόκληρη η λεία στα χέρια του ΕΑΜ. Η μεραρχία Πινερόλο υπήρξε ο μοναδικός μεγάλος στρατιωτικός σχηματισμός που είτε προσχώρησε (ως μονάδες ή και μεμονωμένα άτομα) είτε συμφώνησε συντεταγμένα με την Ελληνική Εθνική Αντίσταση.

Σε παρόμοιο δίλημμα βρέθηκαν κάμποσες χιλιάδες Ιταλών που έμεναν στην πόλη της Καστοριάς. Ύστερα από λογομαχία και καυγάδες στο Α΄ Δημοτικό Σχολείο, όπου είχαν συγκεντρωθεί, οι εναπομείναντες αξιωματικοί αποφάσισαν να παραδοθούν σ' έναν γερμανικό λόχο¹⁴⁷. Οι Γερμανοί τους αφόπλισαν και τους οδήγησαν, υπό τα ειρωνικά μειδιάματα των κατοίκων, σε στρατόπεδο συγκεντρώσεως στη Σερβία μέσω Απόσκεπου. Σε μια ιστορική αναδρομή αρκετά χρόνια αργότερα η εφημερίδα *Νέα Καστοριά* αναφέρει:

«Αρχές Σεπτεμβρίου 1943. Απελύθησαν και οι τελευταίοι εκατό κρατούμενοι απ' το στρατόπεδο ομήρων της Καστοριάς, που κατ' ειρωνική έκφραση αυτοαποκαλούντο, «εκλεκτός συρφετός» επιφανών καστοριανών, πρόσφερε και θύματα δια να κορεσθεί η αγριότητα των Ιταλών και των συνεργαζόμενων με αυτούς κομιτατζήδων. Τα μέλη της είχαν υποφέρει πολύ. Η αγωνία των οικογενειών τους κράτησε όσο και η άνανδρη φυλάκισή τους και τελικά τα προσωπικά και οικογενειακά τους βάσανα τερματίστηκαν με την συνθηκολόγηση της Ιταλίας του Μπαντόλιο»¹⁴⁸.

---

¹⁴⁷ Εφημερίδα *Νέα Καστοριά*, 11 Σεπτεμβρίου 1966.

¹⁴⁸ Εφημερίδα *Νέα Καστοριά*, 5 Αυγούστου 1965.

Στις 29 Σεπτεμβρίου του 1943, τελικά υπογράφηκε και επίσημα η συνθηκολόγηση της Ιταλίας στη Μάλτα. Η Ιταλία αποκτά την αλληλοσυγκρουόμενη ιδιότητα τόσο του θύτη όσο και του θύματος. Ως ηττημένη χώρα, η Ιταλία ήταν αναγκασμένη να υποστεί τους όρους των Συμμάχων, όφειλε να υποστεί την τιμωρία των υπηκόων της για τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν κατά την περίοδο της δράσης τους στα κράτη που κατάκτησε. Ως χώρα που βίωσε της αγριότητες της ναζιστικής κατοχής, θα μπορούσε να διεκδικήσει την τιμωρία όσων διέπραξαν εγκλήματα σε βάρος της.

γ) Στην Αντίσταση

Η στάση του Ραβάλλι μετά την ανακωχή της Ιταλίας, όπως ο ίδιος δήλωσε στις 20 Απριλίου του 1945, όντας κρατούμενος προς ανάκριση στις Φυλακές Καστοριάς, υπήρξε σταθερά προσανατολισμένη στο Ανώτατο Συμμαχικό Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής και στις ραδιοφωνικές οδηγίες που λάμβανε από την Κυβέρνηση Μπαντόλιο. Κατά τη διάρκεια απουσίας του Μεράρχου Ινφάντε από τη Λάρισα αποφάσισε να μην παραδοθεί στους Γερμανούς. Αφού έκαψε όλους τους φακέλους του Γραφείου για να μην περιέλθουν στα χέρια των Γερμανών, κρύφτηκε στην οικία του γνωστού του οδοντογιατρού, Μαργαρίτη Νικολάου, τον οποίο παρακάλεσε να τον φέρει σε επαφή με κάποιον αντιπρόσωπο της Εθνικής Αντίστασης αλλά όχι του ΕΛΑΣ. Ο Μαργαρίτης τον συνέστησε στον μόνιμο Λοχαγό Πυροβολικού Χρηστοφορίδη Ιωάννη από τη Λάρισα, ο οποίος υπήρξε στέλεχος του ΕΔΕΣ. Έχοντας εφοδιαστεί πολιτικά ρούχα και πλαστή ταυτότητα, στις 13 Σεπτεμβρίου του 1943, κατάφερε να περάσει από το μπλόκο Τρικάλων μαζί με τον Χρηστοφορίδη και κατευθύνθηκαν προς Καρδίτσα. Αμέσως μετά την άφιξή τους εκεί, όργανα του ΕΛΑΣ συνέλαβαν τον Χρηστοφορίδη, ενώ ο Ραβάλλι διετάχθη να παρουσιασθεί στο Ιταλικό Επαναστατικό Στρατηγείο, το οποίο με επέμβαση της Αγγλικής Αποστολής, ο Στρατηγός Ινφάντε προερχόμενος από τα Τρίκαλα με δύναμη 3200 Ιταλών, είχε ιδρύσει στο Περούλι Πίνδου. Ο Ραβάλλι υπηρέτησε εκεί στο 2^ο Γραφείο, χρησιμοποιήθηκε ως διερμηνέας κατά τις συναντήσεις του Ινφάντε μετά του κοινού Γενικού Αρχηγείου των Ανταρτών

και είχε οργανώσει δίκτυο πληροφοριών παρακολούθησης των κινήσεων του ΕΛΑΣ έτσι ώστε να αποφευχθεί τυχόν εξαπάτησή τους^{149 150}.

Οι αντιπαλότητα μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ επηρέασε τις τύχες της Μεραρχίας Πινερόλο¹⁵¹. Αν και η ηγεσία της Πινερόλο ήθελε να ταχθεί με τον ΕΔΕΣ, τελικά συμφωνήθηκε όσοι Ιταλοί επιθυμούσαν να πολεμήσουν κατά των Γερμανών να ενταχθούν σε αντάρτικες ομάδες, ενώ όσοι δεν ήθελαν να πολεμήσουν να αποπλιστούν και να κλειστούν σε στρατόπεδο συγκέντρωσης που δημιουργήθηκε στη Νεράϊδα Καρδίτσας. Ο Ραβάλλι παρέμεινε στο Στρατόπεδο Νεράϊδος όπου βρισκόταν 6.500 Ιταλοί μέχρι τις 27 Νοεμβρίου 1943. Στη συνέχεια, προσχώρησε στην Αγγλική Αποστολή Θεσσαλίας (ήταν εγγεγραμμένος με αριθμό 898), και μετά πέρασε έναν χρόνο περιπλανώμενος στη Νότια Ήπειρο (Νεοχώριο Άρτης) και στη Δυτική Θεσσαλία μέχρι τις 25 Μαΐου 1944¹⁵².

γ) Προφυλακισμένος

Επέστρεψε στη Θεσσαλία όπου και συνελήφθη από τον ΕΛΑΣ στις 7 Σεπτεμβρίου 1944 στο Νεοχώριο Καρδίτσας, βάσει καταγγελίας του Καστοριανού Παπακυρίλλου Αβραάμ. Ο ΕΛΑΣ τον κράτησε 7 μήνες και τον ανέκρινε στην Καστοριά. Ο υπεύθυνος του δικαστικού της 9^{ης} Μεραρχίας του ΕΛΑΣ, δικηγόρος Β. Οικονόμου, κατέθεσε πως ο Ραβάλλι παραδόθηκε από την 1^η Μεραρχία του ΕΛΑΣ στην 9^η για να δικασθεί. Μεταφέρθηκε στην Καστοριά, αλλά στο μεταξύ είχε έλθει η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας και το στρατηγείο του ΕΛΑΣ απαγόρευσε τη σύσταση στρατοδικείων επειδή οι σχετικές εξουσίες μεταβιβάστηκαν στην Κυβέρνηση. Αργότερα με τη συμφωνία της Βάρκιζας στις 12 Φεβρουαρίου 1945, τον παρέδωσαν στους Άγγλους. Τον εξέτασε Άγγλος αξιωματικός, ο οποίος του έδωσε άδεια να επιστρέψει στην Ιταλία.

---

¹⁴⁹ ΑΔ, Τζιοβάννι Ραβάλλι, Απολογία, Καστοριά, 20 Απριλίου 1945.

¹⁵⁰ Σύμφωνα με τον αρχηγό της Βρετανικής Αποστολής αντισυνταγματάρχη Γουντχάουζ (Woodhouse) κατά την περίοδο εκείνη, του φάνηκε ότι ο Ραβάλλι ήταν κατώτερος επιτελής αξιωματικός, κατέχων κατώτερη θέση με μικρή ευθύνη.

¹⁵¹ Για μια περιγραφή του μαρτυρίου της Μεραρχίας Πινερόλο βλ. Χαράλαμπος Αλεξάνδρου, *Μεραρχία Πινερόλο: Χρονικό της Αντίστασης και του Μαρτυρίου της (Σεπτέμβριος 1943-Δεκέμβριος 1944)*, Gruppo D' Arte, Αθήνα, 2008.

¹⁵² ΑΔ, Τζιοβάννι Ραβάλλι, Αναφορά του κρατουμένου Ιταλού Υπολοχαγού Ραβάλλι Τζιοβάννι (Επταπυργίου) προς την Σεβαστήν Εισαγγελίαν Εφετείου Εν Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονίκη, 2 Αυγούστου 1945.

Στις 26 Μαρτίου 1945 με υπόδειξη του Υπολοχαγού Κολούρι Θυμοθέου, στην οδό Αγίας Σοφίας στη Θεσσαλονίκη όπου είχε μείνει για να βλέπει τη Μαρίκα¹⁵³, συνελήφθη και πάλι αυτή τη φορά από το Γ' Αστυνομικό Τμήμα Θεσσαλονίκης. Αρχίζει η ένορκη εξέταση όπου ο Ραβάλλι περιγράφει με τα μελανότερα χρώματα το ποιόν των έτερων Ιταλών στρατηγών που έδρασαν στην περιοχή της Καστοριάς. Ο Ραβάλλι ανοίγει τους ασκούς του Αιόλου. Καταθέτει ονόματα πρακτόρων που πρόδιδαν τις κινήσεις των Ελλήνων εναντίον των Ιταλών, και ιταλόφιλων που κινήθηκαν υπέρ της προσαρτήσεως της Καστοριάς. Περιγράφει με κάθε λεπτομέρεια πώς γινόταν οι καταδόσεις, οι συλλήψεις, οι εκβιασμοί προς απελευθέρωση κρατουμένων και σκιαγραφεί πρόσωπα που πρωτοστατούσαν την εποχή της ιταλικής κατοχής στα δρώμενα της Καστοριάς¹⁵⁴. Γνωρίζει καθετί και καθέναν, καταμαρτυρεί σχεδόν τα πάντα, ελπίζοντας μάλλον, ότι με αυτόν τον τρόπο, μπορούσε αφενός μεν να κερδίσει χρόνο, αφετέρου δε να κερδίσει την επιείκεια της ελληνικής δικαιοσύνης.

Προφυλακίζεται στις 25 Απριλίου 1945 και καταλήγει υπόδικος στις φυλακές Επταπυργίου όπου οι συνθήκες διαβίωσης είναι αρκετά δύσκολες. Σε μία αίτηση-αναφορά προς τον Εισαγγελέα Εφετών Θεσσαλονίκης στις 12 Ιουνίου 1945 αναφέρει¹⁵⁵:

«Υστερα από 20 ημέρες απομόνωσης σε ένα άθλιο κελί γεμάτο υγρασία, βρόμα και ζούφια, στο σκοτάδι εξαντλημένος από 2 χρόνια ταλαιπωρίας και φυλακή, με τα ρούχα άπλυτα, από δύομιση μήνες, απογοητευμένος από τας χυδαίαις και εντελώς αβασίμους συκοφαντίας εις βάρος μου, υποφέρω από ρευματισμούς, παθαίνω ζάλες και αμνησία, αισθάνομαι πως κοντεύω να παραφρονήσω». Και συνεχίζει, «αι αρχαί του Νομίμου Ελληνικού Κράτους δεν είναι δυνατόν να θελήσουν να βασανίσουν τοιουτοτρόπως και να τιμωρήσουν άνευ διαδικασίας, όποτε εκατοντάδες άλλοι υπόδικοι, από πλέον βαρείας κατηγορίας επιβαρούμενοι, περιμένουν τη δίκη τους σε πλέον ασυγκρίτως ανθρωπίνης συνθήκας, απολαύνοντας την περίθαλψη των οικογενειών τους». Συνεχίζοντας την αναφορά του ικετεύει για την επιείκεια του Εισαγγελέα Εφετών, «τίποτε άλλο δε ζητώ, παρά μόνον να καταστήσετε ολιγότερο ανυπόφορη την ελεεινή κατάσταση μου κατά πόσον θα θεωρήσετε

¹⁵³ Προφορική μαρτυρία του ανιψιού του το 2018.

¹⁵⁴ ΑΔ, Τζιοβάννι Ραβάλλι, Συμπληρωματική εξέταση μάρτυρα, Θεσσαλονίκη, 30 Μαρτίου 1945.

¹⁵⁵ ΑΔ, Τζιοβάννι Ραβάλλι, Αίτηση-αναφορά, 12 Ιουνίου 1945.

δίκαιον και δυνατόν». Και στο τέλος στο υστερόγραφο του κάνει μία αντιφατική δήλωση, «κανένα παράπονο δεν έχω προς το προσωπικό της φυλακής το οποίο είναι ευγενέστατο».

Στη συνέχεια, βλέποντας να μη αλλάζουν οι συνθήκες της κράτησής του, απεγνωσμένος αποστέλλει μία επιστολή στον πρώην Νομάρχη Καστοριάς Σπηλιώτη στις 2 Αυγούστου 1945. Εκλιπαρεί για βοήθεια και συγκεκριμένα αναφέρει, *«Υπέστην πολλές κακοποιήσεις που δεν περίμενα από ένα νόμιμο καθεστώς....Αυτή τη στιγμή η τύχη μου, οποιαδήποτε κι αν είναι, μου είναι αδιάφορος. Η τιμή μου είναι και θα μείνη άθικτη, ότι και αν γίνω. Η αλήθεια ημπορεί να φανεί ύστερα από το θάνατό μου, αλλά κάποτε θα φανή, αυτό, για μένα αρκεί»¹⁵⁶.*

Μετά τη σύλληψη του Ραβάλι υπήρξαν αφόρητες πιέσεις από την Ιταλία αλλά και από τους συμμάχους για την απελευθέρωσή του. Η «αντίσταση» των Ελληνικών Αρχών στις πιέσεις είναι αδιάψευστη μαρτυρία για τη σοβαρότητα της δράσης του, αν και ιδιαίτερα ευνοϊκή μεταχείριση του επιφυλάχτηκε λίγα χρόνια αργότερα.

Ο κύριος συνεργάτης του, Κάλτσεφ, παρέμεινε επικεφαλής του Κομιτάτου και μετά τη συνθηκολόγηση των Ιταλών πλαισιωμένος μάλιστα περί τα τέλη του 1943 από Γερμανούς Αξιωματικούς της Αστυνομίας, οι οποίοι στην πραγματικότητα ήταν όργανα της βουλγαρικής προπαγάνδας. Σύμφωνα με τον Λάγιο, ο Κάλτσεφ διέθετε πάντοτε τεράστια υλικά μέσα, χάρις στα οποία είχε εξαγοράσει πολλούς από τα κατώτερα όργανα των κατά τόπους Γερμανικών Φρουραρχείων. Μετά τη συνθηκολόγηση των Ιταλών οι περισσότεροι Κομιτατζήδες, οι οποίοι συνεργάζονταν με τους Ιταλούς, έφυγαν στα βουνά και εντάχθηκαν στη ΣΝΟΦ με δήθεν απελευθερωτικό σκοπό. Στις 5 Σεπτεμβρίου 1944 η Σοβιετική Ένωση κήρυξε τον πόλεμο στην Βουλγαρία. Στις 9 Σεπτεμβρίου ο σοβιετικός στρατός εισήλθε στην Βουλγαρία. Οι Γερμανοί διέλυσαν αμέσως την Οχράνα. Ο Κάλτσεφ οδηγήθηκε από τους Γερμανούς στα Σκόπια, όπου συνελήφθη από τους Γιουγκοσλάβους παρτιζάνους. Αυτοί τον παρέδωσαν στις 24 Δεκεμβρίου 1944 στον ΕΛΑΣ.

δ) Περί Ιταλών Εγκληματιών Πολέμου

Στις 30 Οκτωβρίου 1943, κατά τη Διάσκεψη της Μόσχας υπογράφηκαν από τους Υπουργούς εξωτερικών των κυβερνήσεων των Ηνωμένων Πολιτειών, του Ηνωμένου Βασιλείου,

---

¹⁵⁶ ΑΔ, Τζιοβάννι Ραβάλι, Επιστολή προς Σπηλιώτη, ο.π.

της Σοβιετικής Ένωσης και της Δημοκρατίας της Κίνας οι *Διακηρύξεις της Μόσχας* (Moscow Declarations) που αποτελούνταν από τέσσερις διακηρύξεις: *Η Διακήρυξη των Τεσσάρων Εθνών για τη Γενική Ασφάλεια*, η *Διακήρυξη για την Ιταλία*, η *Διακήρυξη για την Αυστρία* και η *Διακήρυξη για τις Φρικαλεότητες*¹⁵⁷. Με την *Διακήρυξη για την Ιταλία* οι Σύμμαχοι διατύπωσαν την πρόθεσή τους να δοθεί στον ιταλικό λαό η ευκαιρία της δημιουργίας ενός νέου κράτους που θα στηριζόταν στις δημοκρατικές αρχές. Αποφασίστηκε επίσης η ίδρυση μιας Συμβουλευτικής Επιτροπής για την Ιταλία (Allied Advisory Council for Italy) με έδρα τη Ρώμη.

Με την *Διακήρυξη για τις Φρικαλεότητες* οι Σύμμαχοι δήλωναν ότι με την επίτευξη συνθηκολόγησης άτομα τα οποία κρίνονται υπεύθυνα για εγκλήματα πολέμου έπρεπε να μεταφέρονται στις χώρες στις οποίες διεπράχθησαν τα εγκλήματα και να δικάζονται σύμφωνα με τους νόμους του ενδιαφερόμενου κράτους. Για την τιμωρία «σημαντικών» εγκληματιών πολέμου, των οποίων τα εγκλήματα δεν μπορούσαν να προσδιοριστούν σε κάποια συγκεκριμένη γεωγραφική τοποθεσία, θα αποφάσιζαν από κοινού οι κυβερνήσεις των Συμμάχων. Οι δίκες κορυφαίων Γερμανών αξιωματούχων ενώπιον του Διεθνούς Στρατοδικείου (International Military Tribunal - IMT) πραγματοποιήθηκαν στη Νυρεμβέργη της Γερμανίας με δικαστές που αντιπροσώπευαν τις συμμαχικές δυνάμεις και είναι οι πλέον ευρέως γνωστές μεταπολεμικές δίκες για εγκλήματα πολέμου¹⁵⁸.

Στη συγκεκριμένη διάσκεψη υπήρξε μία διαφοροποίηση σχετικά με την αντιμετώπιση των Ιταλών και των Γερμανών εγκληματιών πολέμου, στην οποία απ' ό,τι φαίνεται αρκετές από τις ενδιαφερόμενες κυβερνήσεις, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, δεν έδωσαν την πρέπουσα σημασία. Ενώ για τους Γερμανούς προβλεπόταν η δυνατότητα να διωχθεί οποιοσδήποτε Γερμανός, αξιωματικός ή μέλος του ναζιστικού κόμματος, στην περίπτωση των Ιταλών ήταν δυνατή μόνο ενάντια στους «φασίστες ηγέτες και στους στρατιωτικούς διοικητές», δηλαδή μόνο ενάντια σε αυτούς που είχαν διατάξει τα εγκλήματα πολέμου και όχι στους εκτελεστές των διαταγών. Επιπλέον οι Γερμανοί εγκληματίες πολέμου θα στέλνονταν στις χώρες που είχαν διαπράξει τα εγκλήματα πολέμου προκειμένου να δικαστούν σύμφωνα με το δίκαιο της

---

¹⁵⁷ Moscow Conference, October 1943, ibiblio, <https://www.ibiblio.org/pha/policy/1943/431000a.html> (πρόσβαση, 25 Οκτωβρίου, 2024).

¹⁵⁸ Δίκες για Εγκλήματα πολέμου, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/war-crimes-trials>, (πρόσβαση: 10 Δεκεμβρίου, 2020).

συγκεκριμένης χώρας, ενώ για τους Ιταλούς η Διακήρυξη της Μόσχας σημείωνε απλώς ότι θα έπρεπε να συλληφθούν και να παραδοθούν στη δικαιοσύνη.

Αυτή η γενικόλογη διατύπωση, άφησε να εννοηθεί ότι οι Ιταλοί εγκληματίες πολέμου θα δικάζονταν στην Ιταλία. Η ερμηνεία της διατύπωσης αυτής άφησε την εντύπωση της επιλεκτικής αντιμετώπισης των Ιταλών εγκληματιών πολέμου¹⁵⁹. Προανήγγειλε επίσης την πολιτική που θα ακολουθούσε στο μέλλον η Ιταλία όταν το ιταλικό Υπουργείο Εξωτερικών στις 12 Νοεμβρίου του 1943 απέστειλε νότα διαμαρτυρίας στις συμμαχικές αρχές με την οποία απέρριπτε καθέτως τα δημοσιεύματα του αγγλικού και αμερικανικού τύπου που έκαναν λόγο για εγκλήματα πολέμου που είχαν διαπράξει οι Ιταλοί στρατηγοί, και παρέπεμπαν στην «ανθρωπιά της ιταλικής κατοχής». Η πολιτική των Συμμάχων δεν ήταν ξεκάθαρη έναντι του θέματος της παράδοσης και έκδοσης των Ιταλών εγκληματιών πολέμου. Απεναντίας, θεωρήθηκε αναγκαίο τα συγκεκριμένα άτομα να χρησιμοποιηθούν ως μέσο υποστήριξης για την εξασφάλιση της συναίνεσης του συνόλου του ιταλικού λαού και του στρατού στον αγώνα κατά του Άξονα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας αντιμετώπισης των εγκληματιών πολέμου ήταν αυτή του στρατάρχη Μπαντόλιο ο οποίος, ενώ είχε κατηγορηθεί για χρήση τοξικών ουσιών και βομβαρδισμό νοσοκομείων του Ερυθρού Σταυρού από την Κυβέρνηση της Αιθιοπίας, ανέλαβε αργότερα την προεδρία της ιταλικής κυβέρνησης.

Από τη μεριά της Ελλάδας, υπήρχαν πληροφορίες ότι η κυβέρνηση προτίθετο να προβεί σε νέο διάβημα προς τις κυβερνήσεις των Συμμάχων και να ζητήσει την έκδοση των μεγάλων εγκληματιών πολέμου, οι οποίοι βαρύνονταν με σωρεία εγκλημάτων κατά τη διάρκεια της κατοχής στην Ελλάδα και κυρίως των Σιμάνα, Άλτεμπουργκ, Λιάτ, Γκίτζι, Τζελόζο και άλλων. Οι εγκληματίες αυτοί ζητούνταν και από άλλες συμμαχικές χώρες στις οποίες είχαν αναπτύξει εγκληματική δράση και το πιθανότερο ήταν να δικασθούν από μικτά δικαστήρια όλων των ενδιαφερομένων εθνών. Το 1948 η Ελλάδα και η Ιταλία υπέγραψαν μυστική συμφωνία σύμφωνα με την οποία η Ελλάδα δεν θα δικάζε Ιταλούς εγκληματίες πολέμου. Η μόνη δίκη που έγινε τελικά ήταν αυτή του Ραβάλλι ο οποίος δικάστηκε (μαζί με τον συνεργάτη του Κάλτσεφ) από το Ειδικό

---

¹⁵⁹ Δέσποινα-Γεωργία Κωνσταντινάκου, *Πολεμικές οφειλές και εγκληματίες πολέμου στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2015, σ. 494-495.

Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου στην Αθήνα. Αντίθετα, συνεργάτες των Ιταλών δικάστηκαν από τοπικά δικαστήρια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Η ΔΙΚΗ ΤΟΥ ΡΑΒΑΛΛΙ

α) Το Ειδικό Στρατοδικείο Εγκλημάτων Πολέμου

Μετά τη λήξη της κατοχικής περιόδου και την επανασύσταση της ελεύθερης πλέον Ελληνικής Πολιτείας, πέραν και ανεξάρτητα από την παραπομπή σε δίκη κατοχικών δωσίλογων, αποφασίσθηκε η δικαστική έρευνα και τιμωρία των εγκληματιών πολέμου. Στις 8 Ιουνίου 1945, ψηφίστηκε από την κυβέρνηση Πέτρου Βούλγαρη ο υπ' αριθ. 384 της 4 Ιουνίου 1945 Αν. Νόμος «περί συστάσεως Ελληνικού Εθνικού Γραφείου Εγκλημάτων Πολέμου», ως και οι υπ' αριθ. 73 της 8 Ιουνίου 1945 «περί κολασμού και εκδικάσεως των εγκλημάτων Πολέμου και τροποποιήσεως του υπ' αριθ., 73/1945 Σ. Πράξεως», Συντακτικές Πράξεις¹⁶⁰.

Η υπηρεσία αυτή τελούσε υπό την εποπτεία και την διοίκηση του Υπουργού Δικαιοσύνης και αποτελείτο από την Κεντρική Υπηρεσία και τις τοπικές υπηρεσίες κατά περιφέρειες Πρωτοδικείων. Διευθύνονταν από δικαστή με βαθμό Προέδρου του Συμβουλίου Επικρατείας ή Εφέτου ή Αντεισαγγελέως Εφετών και άνω. Κατά το άρθρο 1 του συγκεκριμένου νόμου το έργο της Υπηρεσίας αυτής, ήταν «η εξακρίβωση εγκλημάτων πολέμου που διαπράχθηκαν από όργανα των εχθρικών κρατών κατά τον παρόντα πόλεμο: α) εντός μεν της Επικρατείας καθ' οιουδήποτε φυσικού προσώπου αδιακρίτως εθνικότητας, β) εκτός δε της Επικρατείας κατά Ελλήνων υπηκόων».

Τα εγκλήματα πολέμου εκδικάζονταν στην Αθήνα μεν από το συσταθέν Ειδικό Στρατοδικείο Εγκλημάτων Πολέμου, στην δε επαρχία από τα Διαρκή Δικαστήρια. Οι συμμετοχοί εγκλήματος πολέμου εάν ήταν ημεδαποί υπάγονταν στην αρμοδιότητα σύμφωνα με την υπ' αριθ. 6 Συντακτική Πράξη συσταθέντων Δικαστηρίων.

---

¹⁶⁰ Βλ. Α.Ν. 384/1945(ΦΕΚ Α' 145/8-6-1945). «Διά της υπ' αριθ. 73/1945 Συντακτικής Πράξεως ως εγκλήματα πολέμου θεωρούνται κακουργήματα ή πλημμελήματα κοινού δικαίου προβλεπόμενα και τιμωρούμενα υπό των κειμένων ποινικών διατάξεων και παραβάσεις των νόμων ή εθίμων του διεθνούς δικαίου περί πολέμου. Σε αυτή την κατηγορία περιλαμβάνονται οι εξής πράξεις: Φόνοι, συστηματική τρομοκρατία, υποβολή πολιτών σε βασανισμούς, εσκεμμένη εγκατάλειψη πολιτών σε θάνατο εξαιτίας αστίας, εκτόπιση πολιτών άνευ αποχρώντος λόγου ή μεταγωγή αυτών εκτός ελληνικού εδάφους, εγκάθειρξη πολιτών άνευ αποχρώντος λόγου στρατιωτικής ασφάλειας ή υπό συνθήκες απάνθρωπες, εξαναγκασμός πολιτών προς εργασία σχετιζόμενη με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις του εχθρού, καταναγκαστική επιστράτευση πολιτών ή μέσω οποιοδήποτε πειστικού τρόπου μεταγωγή των πολιτών εκτός χώρας προς χρησιμοποίηση αυτών σε εργασία οποιασδήποτε φύσεως που εξυπηρετήσει τις ανάγκες του εχθρού, προσπάθεια εκριζώσεως του εθνικού φρονήματος ή αλλοιώσεως της εθνικής συνθέσεως των κατεχόμενων εδαφών, δήμευση ή οποιαδήποτε δόλια ή βίβια αφαίρεση ιδιωτικής περιουσίας, υποτίμηση του νομίσματος ή έκδοση πλαστών νομισμάτων, επιβολή αθέμιτων και υπέρογκων εισφορών ή επιτάξεων, σφετερισμός των κυριαρχικών δικαιωμάτων της κατεχόμενης χώρας, θανάτωση ομήρων, θανάτωση πολιτών ως αντίποινα για πράξεις τρίτων, επιβολή συλλογικών ποινών, λεηλασία ή διαρπαγή».

Το Ειδικό Δικαστήριο τελικά συγκροτήθηκε από: τον Πρόεδρο του Αναθεωρητικού Δικαστηρίου Ε. Ανανιάδη (Αντιστράτηγο), τον Βασιλικό Επίτροπο Ι. Παπακυριακόπουλο (Πλοίαρχο της Ναυτικής Δικαιοσύνης). Τα δε μέλη του Δικαστηρίου ήταν οι Εφέτες Σούρλος Παναγιώτης και Βαμβουλάκης Γεώργιος, καθώς και οι Συνταγματάρχες πεζικού, Κρασανάκης Χαράλαμπος, Δημοτάκης Αχιλλέας και Γραμματέας ο Παλαιολόγος Λεωνίδας. Στις 9 Φεβρουαρίου 1946, οι ανωτέρω δικαστές και τα μέλη του Δικαστηρίου συνεδρίασαν δημόσια στην Κεντρική Αίθουσα του Υπουργείου Δικαιοσύνης για να δικάσουν τις περιπτώσεις 11 Ιταλών, 3 Γερμανών και 2 Βουλγάρων κατηγορουμένων.

Ο Ραβάλλι τότε, κρατείτο στις Φυλακές Καλλιθέας στην Αθήνα¹⁶¹. «Στις 11 Φεβρουαρίου 1946 ημέρα Δευτέρα και ώρα 10 π.μ ο Υπενωμοτάρχης Διαμαντής Ηλίας, επέδωσε κατόπιν προφορικής διαταγής του Βασιλικού Επιτρόπου του Ειδικού Στρατοδικείου Εγκληματιών Πολέμου προς τον κρατούμενο Φυλακών Καλλιθέας Ραβάλλι την υπ' αριθμόν Ι, κλήση του Βασιλικού Επιτρόπου μέσω της οποίας κλήθηκε όπως εμφανιστεί αυτοπροσώπως στο ακροατήριο του Ανωτέρου Δικαστηρίου (Κεντρική αίθουσα Υπουργείου Δικαιοσύνης) στην Παλαιά Βουλή, την 15 Φεβρουαρίου 1946 ημέρα Παρασκευή και ώρα 9ην πρωινή, για να δικαστεί ως υπαίτιος των αποδιδόμενων αυτών πράξεων¹⁶²».

Την Παρασκευή στις 15 Φεβρουαρίου 1946, στην αίθουσα της Παλαιάς Βουλής, άρχισε η δίκη του Τζιοβάννι Ραβάλλι και του Άντον Κάλτσεφ ενώπιον του Πενταμελούς Ειδικού Δικαστηρίου Εγκληματιών Πολέμου Αθηνών για παραβάσεις προβλεπόμενες από τις Συντακτικές Πράξεις 73/1945 και 90/1945 και τα σχετικά άρθρα του Ποινικού Νόμου. Και οι δύο κατηγορήθηκαν πως με έντεκα ακόμα Ιταλούς, Γερμανούς και Βουλγάρους που παρέμεναν ασύλληπτοι είχαν διαπράξει εγκλήματα πολέμου εναντίον του πληθυσμού της Καστοριάς. Όμως παρόντες ήταν μόνο οι προφυλακισμένοι Τζοβάννι Ραβάλλι και Άντον Κάλτσεφ. Λόγω της απουσίας των υπολοίπων, ο Βασιλικός Επίτροπος πρότεινε το χωρισμό της δίκης ως προς τους απόντες κατηγορουμένους. Η πρόταση έγινε δεκτή. Αίσθηση και προβληματισμό δημιούργησε επίσης το γεγονός ότι το υλικό της κατηγορίας ήταν πολύ πτωχό, οι δικογραφίες του ΕΛΑΣ δεν

---

¹⁶¹ Καλλιθέα, Αθήνα 1941-1944. Το κτίριο των φυλακών της Καλλιθέας, δηλαδή το κτίριο του Ολυμπιακού Σκοπευτηρίου του 1896, κατεδαφίστηκε το 1966. Η κατεδάφιση αυτή, στο γενικευμένο κλίμα της εποχής για αντιπάθεια στο παλαιό, σε συνδυασμό με τις μνήμες που κουβαλούσε το κτίριο από τη μετατροπή του σε κολαστήριο, χαιρετίστηκε παραδόξως ως πράξη προοδευτικού χαρακτήρα. Στη θέση του Σκοπευτηρίου χτίστηκε αργότερα επί δικτατορίας το απρόσωπο σχολικό συγκρότημα δίπλα στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου.

¹⁶² ΑΔ, Ηλίας Διαμαντής, Αποδεικτικό Επιδόσεως, 11 Φεβρουαρίου 1946.

υπήρχαν στον φάκελο, και οι κυριότεροι μάρτυρες δεν προσήλθαν στο Δικαστήριο την πρώτη μέρα των συνεδριάσεων¹⁶³. Για τους κατηγορούμενους διορίστηκαν αυτεπαγγέλτως με πρωτοβουλία της δικαστικής αρχής, πληρεξούσιοι δικηγόροι¹⁶⁴. Για τον μεν Ραβάλλι οι: Αγγ. Τσουκαλάς, Σ. Μένεγας, Σ. Ιωαννίδης, Μ. Μπαμπάκος και Γ. Ρουμάνης, για τον δε Κάλτσεφ οι: Γεωρ. Τσιλήθρας, Γεωρ. Χατζηκώστας και Σ. Τεγόπουλος¹⁶⁵. Όμως, οι διορισθέντες συνήγοροι δεν είχαν επικοινωνήσει με τους κατηγορούμενους και ούτε είχαν μελετήσει την δικογραφία.

Η δίκη των Ραβάλλι και Κάλτσεφ δημιούργησε μεγάλο ενδιαφέρον στα Ελληνικά και διεθνή μέσα ενημέρωσης και οι εργασίες του δικαστηρίου τροφοδότησαν εκτενή ρεπορτάζ σε όλη τη διάρκεια της δίκης. Μια σταχυολόγηση τίτλων των πρωτοσέλιδων δημοσιευμάτων της περιόδου αυτής, που παρατίθεται στο τέλος της εργασίας, δείχνει την χρονολογική εξέλιξη της δίκης. Οι τίτλοι, είναι ενδεικτικοί επίσης, του πολιτικά φορτισμένου κλίματος της εποχής και των συναισθημάτων που διακατείχαν τον ελληνικό πληθυσμό¹⁶⁶.

β) Το Κατηγορητήριο

Η φυσική παρουσία των κατηγορουμένων στο δικαστήριο περιγράφεται χαρακτηριστικά στην εφημερίδα *Εμπρός* της 19 Φεβρουαρίου 1946:

«Μισή ώρα πριν την έναρξη της συνεδρίασεως, οδηγήθηκαν στην αίθουσα οι δύο εγκληματίες, ο Ραβάλλι και ο Κάλτσεφ. Κάθονται στο εδώλιο και προσπαθούν να φανούν ψύχραιμοι. Ωστόσο η νευρική τους ήταν καταφανής. Καπνίζουν συνεχώς. Ο Ραβάλλι σημειώνει σε ένα χαρτί τα ονόματα των μαρτύρων υπερασπίσεώς του. Φαίνεται ως ένας λεπτός, ευγενικός νέος. Όταν τον κοιτάζει κανείς, είναι αδύνατο να φανταστεί ότι ο άνθρωπος αυτός διέπραξε τόσο ανήκουστα εγκλήματα. Με τον Κάλτσεφ δεν συμβαίνει το ίδιο, η φυσιογνωμία του εκφράζει έντονα την αγριότητα της ψυχής του».

Ο γραμματέας του Δικαστηρίου Παλαιολόγος ανέγνωσε το κατηγορητήριο των κατηγορουμένων και των συνενόχων τους για τους οποίους, όπως είδαμε πιο πάνω, χωρίστηκε η δίκη¹⁶⁷.

¹⁶³ Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 16 Φεβρουαρίου 1946.

¹⁶⁴ Εφημερίδα *Εμπρός*, 16 Φεβρουαρίου 1946.

¹⁶⁵ Σπύρος Γασπαρινάτος, *Οι Ελληνικές Κατοχικές Κυβερνήσεις - Δίκες Κατοχικών Δοσίλογων και Εγκληματιών Πολέμου*, Εστία, Αθήνα 2015, σ. 429.

¹⁶⁶ Βλέπε το Παράρτημα της εργασίας «Η Δίκη Ραβάλλι – Κάλτσεφ μέσα από Δημοσιεύματα της Εποχής».

¹⁶⁷ Ιωάννης Παπακυριακόπουλος, *Βούλγαροι και Ιταλοί Εγκληματίαι Πολέμου εν Μακεδονία*. Εισαγγελική Αγόρευσις κατά την πρώτην Δίκην Εγκληματιών Πολέμου Εν Ελλάδι Αξιωματικών Ραβάλλι (Ιταλού) και Κάλτσεφ (Βούλγαρου) εν τω εν Αθήναις Ειδικώ Στρατοδικείω Εγκληματιών Πολέμου- Αίθουσα Παλαιάς Βουλής, Συνεδριάσεις της 6^{ης}, 7^{ης}, 8^{ης} και 9^{ης} Μαΐου), σ. 8, Αθήναι 1946.

Το εγκλητήριο του Ραβάλλι περιλάμβανε ότι:

«...ούτος εκ προμελέτης και εκ συστάσεως μετ' άλλων απεφάσισαν και εσκεμμένως εξετέλεσαν ανθρωποκτονίας εναντίον Ελλήνων κατοίκων του Νομού Καστοριάς, υπέβαλλαν πολίτες σε βασανισμούς όπως κρέμασμα από τους βραχιώνες ώστε να εξαρθρώνονται τα άκρα τους, εν συνεχεία τους στροβίλιζαν στον αέρα και γέμιζαν τα έντερά τους με αεραντλίες, τους μαστιγώνανε και τους έβαζαν να καθίσουν γυμνοί πάνω σε αναμμένους γαιάνθρακες. Έκανε επίσης συλλήψεις και φυλακίσεις εκατοντάδων πολιτών άνευ αποχρώντος λόγου, οι οποίοι κρατήθηκαν σε φυλακές και σε στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Εκτόπισε πολίτες από το Ελληνικό έδαφος στην Ιταλία και Γερμανία. Βίασε παρθένους άλλοτε με δόλο αποναρκώνοντας τις αισθήσεις τους και άλλοτε με απειλές. Επιπλέον προσπάθησε με κάθε μέσο να αλλοιώσει την εθνική συνείδηση των κατοίκων της Καστοριάς και των πέριξ, αναγκάζοντας τους μέσω σωματικής και ψυχολογικής βίας να εγγραφούν στο Βουλγαρικό Κομιτάτο. Προέβαινε σε βίαια και δόλια αφαίρεση ιδιωτικής περιουσίας διαφόρων κατοίκων. Τέλος, κατηγορήθηκε ότι ενήργησε συστηματική τρομοκρατία φονεύοντας, βασανίζοντας, πυρπολώντας ολόκληρα χωριά και βιάζοντας κατοίκους χωρίς λόγο».

Το εγκλητήριο για τον Κάλτσεφ έλεγε ότι:

«...ούτος εκ προμελέτης και συστάσεως μετ' άλλων απεφάσισαν και εσκεμμένως εξετέλεσαν ανθρωποκτονίας εκατοντάδων Ελλήνων πολιτών. Εβασάνιζε κατά τον πλέον απάνθρωπο τρόπον τους κατοίκους της Καστοριάς και των πέριξ. Έθεσε πυρ εις οικήματα δεκάδων χωριών. Προσπάθησε να αλλοιώσει την εθνική συνείδηση των κατοίκων, εκβιάζοντας τους με σκοπό να γραφούν στο Μακεδονικό Κομιτάτο».

Συνεχίζοντας την ανάγνωσή του κατηγορητηρίου ο γραμματέας ανέφερε ότι η κατηγορία στηριζόταν σε αδιάσειστα στοιχεία. Οι Ιταλοί *«ωθούνταν από το μίσος εναντίον του λαού μας για την ήττα τους στην Αλβανία και οι Βούλγαροι από την προσπάθειά τους να αλλοιώσουν την εθνικότητα της Β. Ελλάδος».*

Κατόπιν αναγνώστηκαν τα ονόματα των μαρτύρων κατηγορίας, οι οποίοι ανέρχονταν περίπου στους 35. Ο πρώτος μάρτυρας που κλήθηκε ήταν ο στρατηγός Φιλόλαος Πηχεών, δήμαρχος Καστοριάς από 10 Μαρτίου 1941 μέχρι Ιούνιο 1942, οπότε και φυλακίστηκε από τους Ιταλούς. Στη συνέχεια, εξετάστηκαν 24 μάρτυρες. Οι μάρτυρες κατηγορίας κατά τη διάρκεια της

δίκης, περιέγραψαν με τα πλέον μελανά χρώματα τα όσα είχαν υποστεί κατά τη διάρκεια της κατοχής. Πλείστοι Καστοριανών δήλωσαν ότι ο Ραβάλλι ήταν παντοδύναμος και αυτός διέτασσε τις συλλήψεις, τις ομηρίες, τις εκτελέσεις και τους εμπρησμούς των ελληνικών χωριών. Ακόμη και οι Φρούραρχοι υπό τους οποίους υπηρέτησε, ως και ο Αστυνόμος τον φοβόταν και ήταν όλοι πειθήνια όργανά του. Η λήψη των αποφάσεων σχετικά με τις εκτελέσεις γινόταν από το τριμελές Συμβούλιο το οποίο απαρτιζόταν από τον εκάστοτε Φρούραρχο, τον Αστυνόμο Τζόνα και τον Υπολοχαγό Ραβάλλι. Η γνώμη όμως του Ραβάλλι ήταν υποχρεωτική για τους άλλους. Δι' αποφάσεων του συμβουλίου τούτου εκτελέστηκαν 46 άτομα στην Καστοριά, τα οποία κρατούνταν ως όμηροι. Επίσης εκτελέστηκαν και διάφορα άτομα από το Άργος Ορεστικό κατά την ίδια διαδικασία. Οι κατήγοροι έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στον εξοπλισμό του σλαβόφωνου πληθυσμού της Καστοριάς από τον Ραβάλλι.

Μετά την εξέταση των μαρτύρων κατηγορίας, οι συνήγοροι της υπεράσπισης των κατηγορουμένων έκαναν αίτηση για την κλήτευση δύο μαρτύρων και την προσαγωγή από το δικαστήριο δωσίλογων και κατόπιν τούτου, οι συνήγοροι των κατηγορουμένων, ζήτησαν την κλήτευση μαρτύρων υπερασπίσεως¹⁶⁸. Οι καταθέσεις όμως των μαρτύρων υπερασπίσεως δεν έδειχναν ότι ήταν υπέρ του Ραβάλλι. Αντιθέτως, έριχναν επιπλέον φως στα όσα είχαν ειπωθεί από τους μάρτυρες κατηγορίας. Η θέση του Ραβάλλι φαινόταν ότι περιέρχονταν σε ακόμη πιο δεινή κατάσταση. Οι μάρτυρες υπερασπίσεως είχαν μεταλλαχθεί σε μάρτυρες κατηγορίας.

γ) Η Απολογία

Ο Ραβάλλι αρνείται οποιαδήποτε συνεργασία με τον Κάλτσεφ, μάλιστα είχε δηλώσει ότι δεν γνώριζε ούτε καν το όνομά του. Ισχυρίστηκε επίσης ότι οι Ιταλοί εμπόδισαν τους Βούλγαρους, οι οποίοι υποστηρίζονταν από τους Γερμανούς, να καταλάβουν την Καστοριά¹⁶⁹.

Σχετικά με την αποδιδόμενη σε αυτόν κατηγορία ως υπεύθυνου για τους εκτελεσθέντες φόνους, εμπρησμούς και εσχάτη προδοσία ο Ραβάλλι απολογήθηκε τα εξής: Αρνείται απολύτως ότι έχει ευθύνη για τις εκτελεσθείσες πράξεις στην περιφέρεια Καστοριάς κατά το διάστημα που υπηρέτησε ως αξιωματικός πληροφοριοδότης διότι ως αξιωματικός δεν είχε πρωτοβουλία στην

---

¹⁶⁸ Μέχρι τις 23 Μαρτίου 1946, οι εξετασθέντες μάρτυρες στην δίκη Ραβάλλι - Κάλτσεφ ήταν 29 άτομα. Οι μη εξετασθέντες ήταν 39 ενώ οι μάρτυρες υπερασπίσεως του Ραβάλλι ήταν 10. Συμπληρωματικά κατατέθηκε σημείωμα από τους συνηγόρους του, σύμφωνα με το οποίο μειώθηκε ο αριθμός τους σε 6, στις 4 Απριλίου του 1946.

¹⁶⁹ Εφημερίδα *Ελευθερία*, 21 Φεβρουαρίου 1946.

λήψη αποφάσεων που αφορούσαν την ασφάλεια και την υποβοήθηση του Στρατού Κατοχής, επειδή τις διαταγές αυτές τις εξέδιδε ο εκάστοτε Διοικητής Φρούραρχος της Καστοριάς Συνταγματάρχης, ο οποίος πάλι ελάμβανε αρμοδίων διαταγή από την Μεραρχία και δει από τον Στρατηγό Μπενέλι Τσέζαρε¹⁷⁰.

Προκειμένου περί ομαδικών εκτελέσεων λόγω αντιποίνων για φόνο ή φόνους Ιταλών στρατιωτών, την σχετική διαταγή εξέδιδε όπως έχει ειπωθεί ο ανωτέρω στρατηγός, ο οποίος υπέγραφε διαταγή ομαδικών εκτελέσεων σε όλες τις περιφέρειες. Οι ανωτέρω εκτελέσεις διατάσσονταν από την Μεραρχία ως αντίποινα, οσάκις αυτή ελάμβανε γνώσιν μέσω αναφορών των στρατιωτικών μονάδων περί φόνων εναντίον ιταλών στρατιωτών. Τέτοια κρούσματα φόνων, οι οποίοι προκλήθηκαν από αντάρτες, έλαβαν χώρα εντός της περιοχής του 13^{ου} Σώματος και ανέρχονται σε 194¹⁷¹.

Όσον αφορά τις εκτελέσεις, οι οποίες έγιναν στο Άργος Ορεστικό κατά τη διάρκεια του 1943, υπεύθυνοι ήταν ο Συνταγματάρχης Βενιέρ και ο Αστυνόμος Τζώνα, επειδή ο ίδιος ήταν στην Καστοριά και ουδεμία γνώση είχε επί του θέματος. Επίσης ισχυρίστηκε ότι δεν είχε καμία επιρροή στα αποτελέσματα των συσκέψεων μετά τον Ιανουάριο του 1943 διότι είχε στερηθεί την εμπιστοσύνη του Συνταγματάρχη. Κατά το προηγούμενο διάστημα, όμως, όταν ο Ραβάλλι ασκούσε επιρροή στον Φρούραρχο δεν έγιναν εκτελέσεις, παρά μόνον λίγες συλλήψεις.

Άλλο επιχείρημα το οποίο υποστηρίζει την απαλλαγή του από πάσα ευθύνη ήταν το γεγονός, ότι από τον Απρίλιο του 1943, ο Συνταγματάρχης Βενιέρ λόγω της επιρροής την οποία άσκησαν σε αυτόν ο τότε Νομάρχης Μέξας και ο Δήμαρχος Τσαμίσης, ως και εξαιτίας της τροπής την οποία έλαβε η κατάσταση στα πολεμικά μέτωπα, η οποία οδήγησε στην κατάρρευση της Ιταλίας, άλλαξε τακτική και σαν αποτέλεσμα έπαυσαν και οι εκτελέσεις σε όλη την περιφέρεια Καστοριάς, παρόλο που δινόταν αφορμές για φόνους που διαπράχθηκαν σε βάρος Ιταλών στρατιωτών¹⁷². Ο Συνταγματάρχης άρχισε να πλάθει το άλλοθι του και, για να γίνει αρεστός, έκανε σε διάφορους κύκλους συκοφαντική πολιτική εναντίον του Ραβάλλι. Η φήμη δε, η οποία

---

¹⁷⁰ ΑΔ, Υποφάκελος: Έγγραφα υπερασπίσεως κατατεθέντα μετά την έναρξη της Δίκης. Segreto Allegato n.82 si dierio storico del Comando Divisione Pinerolo- mese di marzo- Da Comando Settore Kastoria At Comando Divisione Pinerolo.

¹⁷¹ ΑΔ, Τζιοβάννι Ραβάλλι, Απολογία, Καστοριά 17 Απριλίου 1945.

¹⁷² Ο Σπ. Μέξας, Νομάρχης Καστοριάς επί Κατοχής, κατέθεσε στη δίκη των Ραβάλλι/ Κάλτσεφ ότι παρεκλήθη από τον γενικό γραμματέα του Υπουργείου Εσωτερικών να δεχτεί την θέση του Νομάρχη Καστοριάς διότι αποδεχόμενος αυτήν θα προσέφερε μεγάλες υπηρεσίες στην πατρίδα.

δημιουργήθηκε σχετικά με το όνομά του, είχε πάρει τόση έκταση που ακόμη και η ΕΠΟΝ διοργάνωσε θεατρική παράσταση με θέμα τον Ραβάλλι, την μνηστή του και τις 50 ερωμένες του¹⁷³. Αποτέλεσμα της οποίας ήταν να διαδοθεί ο θρύλος που τον καταδίκασε αργότερα.

Εντωμεταξύ, οι Ιταλικές και Βρετανικές κινητοποιήσεις με υπομνήματα, διαβήματα, και έγγραφες μαρτυρίες και «αποδεικτικά» στοιχεία ήταν έντονες για να αποφευχθεί η θανατική καταδίκη. Ένα κεντρικό επιχείρημα προς υπεράσπιση του Ραβάλλι ανέφερε ότι δεν ήταν υποκινητής του εξοπλισμού και της σύστασης βουλγαροφώνων συμμοριών, ούτε αρμόδιος για τις αποφάσεις για εκτελέσεις, εμπρησμούς και αντίποινα αλλά ένας απλός εκτελεστής ανώτερων διαθέσεων και διαταγών.

δ) Η Καταδίκη

Αλλά, ο Ραβάλλι, ακόμη και εάν δεν ήταν συμμετοχος στις αποφάσεις, ακριβώς λόγω της αποστολής του, είχε τη δυνατότητα ή μάλλον την υποχρέωση να αναφέρει στην Ανώτερη Διοίκηση Στρατού όλες τις πληροφορίες τις οποίες συγκέντρωνε λόγω της θέσης του, πράγμα που σε πολλές περιπτώσεις φαίνεται ότι δεν έπραξε.

Τελικά, ο Ραβάλλι καταδικάστηκε για τα παρακάτω εγκλήματα¹⁷⁴:

- 1) Συμμετοχή σε συνάντηση με τον Διευθυντή της Ιταλικής Αστυνομίας Emilio Jona και τον συνταγματάρχη Βενιέρ όπου αποφασίστηκε να εκτελεστούν 50 Έλληνες πολίτες σαν αντίποινα
- 2) Μη πληροφόρηση των προϊσταμένων του για μια σειρά δολοφονιών που διέπραξε η Οχράνα καθώς και για την κατ' εξακολούθηση χρήση βασανιστηρίων από τον Ιταλικό στρατό στις φυλακές της Καστοριάς καθώς και σε αντεπαναστατικές επιχειρήσεις
- 3) Φυλάκιση πολιτών με απάνθρωπες συνθήκες χωρίς αιτία
- 4) Μη πληροφόρηση των προϊσταμένων του για λεηλασίες που διαπράχθηκαν από τον Ιταλικό στρατό και την Οχράνα
- 5) Τρομοκρατία του τοπικού πληθυσμού μέσω συλλήψεων και έρευνες σπιτιών
- 6) Συμμετοχή σε εκτελέσεις

---

¹⁷³ Εφημερίδα *Ελευθερία*, 24 Μαρτίου 1946.

¹⁷⁴ Σπύρος Γασπαρινάτος, *Οι Ελληνικές Κατοχικές Κυβερνήσεις - Δίκες Κατοχικών Δοσίλογων και Εγκληματιών Πολέμου*, Εστία, Αθήνα 2015, σ. 427–436, 392.

Ο Επίτροπος Ιωάννης Παπακυριακόπουλος πρότεινε τη θανατική ποινή και για τους δύο κατηγορουμένους. Αλλά για τον Ραβάλλι εμφανίστηκε φως στο τούνελ. Γι' αυτόν υπάρχει ένα αλλά στην πρόταση του Βασιλικού Επιτρόπου. Ενώ ζήτησε για τον Ραβάλλι «*άπαξ την ποινήν του θανάτου και τρις δια τον Κάλτσεφ*», ζητά να ανασταλεί η θανατική εκτέλεση του μέχρις ότου παραδοθεί και δικαστεί ο Βενιέρ. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι τα στοιχεία που ο Ραβάλλι θεωρούσε ότι θα αποδείκνυαν την αθωότητά του αναμενόταν να καταφθάσουν από στιγμή σε στιγμή από την Ιταλία, αλλά έβρισκαν εμπόδια να φθάσουν στο Δικαστήριο λόγω υπαιτιότητας του Βενιέρ ο οποίος κατείχε επιφανή θέση στο υπουργείο των στρατιωτικών.

Στις 10 Ιουνίου 1946 ο Ραβάλλι καταδικάστηκε σε ισόβια, τα περιουσιακά του στοιχεία κατασχέθηκαν από το κράτος, και αναγκάστηκε να πληρώσει τα έξοδα της δίκης και άρχισε να εκτίει την ποινή του στις φυλακές Αβέρωφ αφού είχε προφυλακιστεί στην Κοζάνη και αργότερα στη Θεσσαλονίκη. Θα περίμενε κανείς ότι αυτό θα ήταν το τέλος μιας πολυκύμαντης σταδιοδρομίας. Όμως, στις 17 Αυγούστου του 1950 έλαβε αμνηστία από την Ελληνική Κυβέρνηση που υπέκυψε στις Ιταλικές πιέσεις¹⁷⁵.

Ο Κάλτσεφ δικάστηκε πρωτοδίκως στην Αθήνα το 1946 σε ισόβια και κλείστηκε στις φυλακές Κερκύρας, απ' όπου μετέχθη στη Θεσσαλονίκη το 1948 και δικάστηκε από το Διαρκές Στρατοδικείο εκ νέου το Μάιο του ίδιου έτους για εγκλήματα πολέμου με βάση τη νομοθεσία περί δωσίλογων (6/1945 Συντακτικής Πράξης). Η δίκη διήρκεσε από 10 έως 19 Μαΐου 1948. Πρόεδρος του Δικαστηρίου ήταν ο Αγησίλαος Μαρκόπουλος και Βασιλικός Επίτροπος ο Αδάμ Τζαβέλας. Κηρύχθηκε ένοχος ηθικής αυτουργίας σε ομαδικούς φόνους εμπρησμούς, συλλήψεις, εκτοπίσεις, καθώς και για την προσπάθεια εκρίζωσης του εθνικού φρονήματος και αλλοίωσης της εθνολογικής σύνθεσης του πληθυσμού της Μακεδονίας. Καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε στο Επταπύργιο Θεσσαλονίκης τα ξημερώματα της 27^{ης} Αυγούστου 1948.

---

¹⁷⁵ Τσάτσος Θεμιστοκλής, Υπουργός Δικαιοσύνης, Απονομή Χάριτος Τζιοβάννι Ραβάλλι, 17 Αυγούστου 1950.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΑΛΙΝΔΡΟΜΙΕΣ

α) Πράγματα που γίνονται και δεν λέγονται

Υπάρχουν πράγματα που λέγονται και δεν γίνονται, όπως υπάρχουν και εκείνα που γίνονται και δεν λέγονται. Φράσεις - αποφθέγματα πολιτικών όπως η παραπάνω, τις περισσότερες φορές, έχουν την ικανότητα να παραμένουν πάντα επίκαιρες. Και αυτό διότι η ιστορική μνήμη μας έχει διδάξει ότι η σκακιέρα της πολιτικής είναι πάντα ένα θέατρο εξελίξεων μεταξύ του εφικτού και του ευκταίου.

Το χρονικό συγκάλυψης και αποσιώπησης των εγκλημάτων πολέμου, που διέπραξε ο Ιταλικός στρατός σε χώρες της Αφρικής και των Βαλκανίων τον εικοστό αιώνα, αποτελεί μία χαρακτηριστική περίπτωση. Τα στοιχεία που το αποδεικνύουν ήρθαν στο φως της δημοσιότητας σχετικά πρόσφατα. Και αυτό οφείλεται σε μία σειρά εγγράφων του Βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών (Foreign Office) που βρέθηκαν τυχαία στο Εθνικό Αρχείο του Λονδίνου από τον Ιταλο-αμερικανό ιστορικό Michael Palumbo, στο πλαίσιο έρευνας που πραγματοποιούσε για τη συγγραφή ενός βιβλίου του με αντικείμενο, ακριβώς, τα εγκλήματα πολέμου. Στα έγγραφα αυτά αναφέρεται ότι τόσο η κυβέρνηση της Μεγάλης Βρετανίας όσο και εκείνης των Ηνωμένων Πολιτειών, συμμαχικές δυνάμεις στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, γνώριζαν με λεπτομέρειες για τη σωρεία εγκλημάτων πολέμου που διεπράχθησαν από τον Ιταλικό στρατό στην Αφρικανική ήπειρο και στα Βαλκάνια, στις δεκαετίες του '20, '30 και '40, ως αποτέλεσμα των ιμπεριαλιστικών επιδιώξεων της Φασιστικής Ιταλίας του Μπενίτο Μουσολίνι.

Συγκεκριμένα η υλοποίηση της επεκτατικής πολιτικής της Φασιστικής Ιταλίας στην Αφρικανική ήπειρο, στις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα, κόστισε τις ζωές εκατοντάδων χιλιάδων αμάχων στη Λιβύη και Αιθιοπία. Οι τακτικές που υιοθετήθηκαν προκειμένου να τρομοκρατήσουν το εγχώριο πληθυσμό ήταν η διοργάνωση δημόσιων εκτελέσεων και απαγχονισμών, ενώ δεν δίστασαν να κάνουν ευρεία χρήση τοξικών αερίων. Λίγο αργότερα στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, εκπληρώνοντας πλήρως την προσδοκία του Μουσολίνι για μία “Ιταλιανοποίηση” της Γιουγκοσλαβίας, ο Ιταλικός στρατός μετέφερε σε στρατόπεδα συγκέντρωσης της Ιταλίας τουλάχιστον 150.000 Γιουγκοσλάβους πολίτες, ενώ προσπάθησε να

αποδεκατίσει το αντιστασιακό κίνημα των παρτιζάνων με μαζικές απαγωγές και καταδίκες τους από δικαστήρια παρωδίες. Τα έγγραφα αυτά αποδεικνύουν ότι οι δύο συμμαχικές κυβερνήσεις δια μέσου μίας σειράς πολιτικών ελιγμών, εκούσιων καθυστερήσεων, αποπροσανατολισμού και κωλυσιεργίας προσπάθησαν και πέτυχαν τη μη έκδοση εκατοντάδων Ιταλών εγκληματιών πολέμου για τους οποίους είχαν στα χέρια τους αδιάσειστα στοιχεία για τη δράση τους τόσο στις χώρες της Αφρικής όσο και στα Βαλκάνια.

β) Εσωτερική Ιταλική Συνοχή και Αντικομμουνισμός

Πρέπει να σημειωθεί, βέβαια, ότι τα τεκταινόμενα στην Ιταλία τον Ιούλιο του 1943, και ειδικά η ευρεία πολιτική αστάθεια, καταστούσαν σχεδόν αδύνατη τη δίωξη εγκληματιών πολέμου. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο έπρεπε πάση θυσία να αποφευχθεί. Και απεφεύχθη παρά το γεγονός ότι ένας από τους όρους της συμφωνίας ανακωχής της Ιταλίας με τα συμμαχικά στρατεύματα, τον Σεπτέμβριο του 1943, ήταν να αναγνωρισθεί το δικαίωμα έκδοσης και δίκης Ιταλών εγκληματιών πολέμου από δικαστήρια των χωρών εκείνων που τα υπέστησαν. Επιπλέον ένα μήνα αργότερα, τον Οκτώβριο του 1943 στη Μόσχα Ρώσοι, Αμερικάνοι και Βρετανοί συνυπογράφουν μία ανακοίνωση που δηλώνει ρητά και κατηγορηματικά την πρόθεση τους να επιτρέψουν τη δίκη των εγκληματιών πολέμου από δικαστήρια των κρατών στα οποία διεπράχθησαν. Για ποιό λόγο όμως δεν επέτρεψαν μία τέτοια εξέλιξη;

Στις 1 και 8 Νοεμβρίου 1989 το BBC έδειξε το ντοκιμαντέρ «Φασιστική Κληρονομιά» (Fascist Legacy) του Michael Palumbo και του Άγγλου Ken Kirby¹⁷⁶. Σύμφωνα με την εφημερίδα L'Unita της 10 Ιουνίου 1990, ο ντοκιμαντέρ έβαλε τέλος στον μύθο «Ιταλοί καλοί άνθρωποι» για πάντα. Ο Ιταλός Πρέσβης στο Λονδίνο διαμαρτυρήθηκε και το έργο προκάλεσε ευρεία συζήτηση στην Ιταλία. Το τηλεοπτικό κανάλι Rai TV αγόρασε τα αποκλειστικά δικαιώματα για την Ιταλία στις 1 Ιανουαρίου 1990 αλλά ... ποτέ δεν το αναμετάδωσε¹⁷⁷. Μετά την πρώτη μετάδοση του ντοκιμαντέρ, ο Michael Palumbo, στην έρευνα του οποίου βασίστηκε το έργο, αναμενόταν να δημοσιεύσει ένα βιβλίο για τα εγκλήματα των Ιταλών στο οποίο δούλευε για τουλάχιστον 10 χρόνια. Το βιβλίο με τον τίτλο «L' Olocasusto Rimosso: I crimini di guerra italiani in Africa e

¹⁷⁶ Ken Kirby, *Fascist Legacy*, 1 Νοεμβρίου 1989, <https://www.youtube.com/watch?v=QBZT-9f-bIk>

¹⁷⁷ Το 2004 τμήματα του μεταδόθηκαν από το La7 και το πλήρες ντοκιμαντέρ από το History Channel Italy.

nei Balcani», όμως .... ποτέ δεν δημοσιεύτηκε¹⁷⁸. Ο Τζιοβάννι Ραβάλλι απείλησε να μηνύσει τον συγγραφέα και τον εκδότη με αποτέλεσμα το βιβλίο που είχε ήδη τυπωθεί σε 8.000 αντίτυπα να οδηγηθεί στην ανακύκλωση χαρτιού. Ένα και μοναδικό αντίτυπο που σώθηκε τυχαία είδε το φως το 1998, μετά τον θάνατο του Ραβάλλι¹⁷⁹. Ήταν όμως δυνατό ο Ραβάλλι ενεργώντας μόνος του να επιβάλει τον νόμο της σιωπής; Ή ήταν αποτέλεσμα μιας συνειδητής στρατηγικής από τα υψηλότερα κλιμάκια της ιταλικής πολιτικής;

Σύμφωνα με τα έγγραφα του Foreign Office μία αποκάλυψη, δίκη και πιθανή καταδίκη υψηλόβαθμων Ιταλών αξιωματικών ως υπαίτιοι πράξεων που χαρακτηρίζονται ως εγκλήματα πολέμου, θεωρήθηκε από τις τότε κυβερνήσεις των συμμάχων πολιτικά μη προτιμητέα. Μία ρήξη με την Ιταλική κυβέρνηση, αμέσως μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου θα την αποσταθεροποιούσε πολιτικά, καθιστώντας την επικράτηση του κομμουνιστικού κόμματος πολύ πιθανή. Και ο φόβος μίας τέτοιας πολιτικής εξέλιξης ήταν τέτοιος που καθιστούσε μονόδρομο την «άφεση αμαρτιών» των ιταλών αξιωματικών για τη διάπραξη εγγλημάτων πολέμου, τόσο εκ μέρους του πρωθυπουργού της Βρετανίας Γουίνστον Τσόρτσιλ όσο και του Αμερικανού Προέδρου Ρούσβελτ. Λόγοι εσωτερικής συνοχής της Ιταλικής Κυβέρνησης και η απειλή του Κομμουνισμού, λοιπόν, σύμφωνα με αυτά τα έγγραφα ήταν οι λόγοι του νόμου της σιωπής.

γ) Οβιδιανή Μεταμόρφωση

Σχετικά πρόσφατα, το σκοτεινό παρελθόν της φασιστικής Ιταλίας άρχισε να εμφανίζεται και να συζητείται δημόσια, και επιπλέον διαστάσεις αυτής της στρατηγικής, μερικές από αυτές προβληματικές για την Ιταλική Δημοκρατία, να φωτίζονται από τους ερευνητές. Ένα άρθρο στην εφημερίδα *The Guardian* το 2001 με το τίτλο «Το αιματοβαμμένο μυστικό της Ιταλίας» (Italy's bloody secret) προσπάθησε να ρίξει φως στις συνέπειες της «άφεσης αμαρτιών»¹⁸⁰. Ο δημοσιογράφος, Caroll Roy, υποστηρίζει ότι, ακολουθώντας τη λογική που περιγράφεται στα

---

¹⁷⁸ Στις 50 σειρές του βιβλίου του Palumbo που αφιερώνονται στον Ραβάλλι (από τις 300 σελίδες του βιβλίου) αναφέρεται ότι στη δίκη του ο Ραβάλλι ισχυρίστηκε ότι βοήθησε τον αγώνα των συμμάχων και επικαλέστηκε την μαρτυρία του Βρετανού στρατιωτικού αντιπροσώπου της εποχής Woodhouse. Ο τελευταίος κάτω από την πίεση του ΚΚΕ, ότι ήθελε να ξεπλύνει έναν εγκληματία πολέμου, δεν παρέστη σαν μάρτυρας αλλά κατέθεσε έγγραφη αναφορά η οποία μάλλον βοήθησε να αποφύγει ο Ραβάλλι την θανατική ποινή.

¹⁷⁹ Michael Palumbo, From "Fascist Legacy" to "The Holocaust Removed": The discovered book by Michael Palumbo, <https://michaelpalumbo.wordpress.com/2020/06/29/example-post-3/> (πρόσβαση, 5 Δεκεμβρίου 2020).

¹⁸⁰ Caroll Roy, Italy's bloody secret, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/education/2001/jun/25/artsandhumanities.highereducation>, (πρόσβαση 6 Δεκεμβρίου 2020).

έγγραφα του Foreign Office, μετά τον πόλεμο οι Ιταλοί πολιτικοί ακολούθησαν με συνέπεια μια στρατηγική «εξαπάτησης» που επέτρεψε τη χώρα να αποφύγει κατηγορίες για μαζικά εγκλήματα που διαπράχθηκαν πριν και κατά την διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, και να προστατέψει τα υπεύθυνα άτομα. Από περίπου 1.200 Ιταλούς που αναζητούνταν για εγκλήματα πολέμου στην Αφρική, Γιουγκοσλαβία και Ελλάδα κανένας (ίσως με εξαίρεση τον Ραβάλλι) δεν αντιμετώπισε την δικαιοσύνη. Το πλέγμα της «άρνησης» που καλλιέργησε το κράτος, τα πανεπιστήμια και ο τύπος πέτυχαν την οβιδιανή ιταλική μεταμόρφωση του ιταλού θύτη σε θύμα και επέβαλαν την εικόνα του «ήπιου» κατακτητή. Οι αδυσώπητοι αποικιοκρατικοί πόλεμοι στην Αφρική με μαζική χρήση δηλητηριωδών αερίων κατά μάχμων και αμάχων, η εθνική κάθαρση σε βάρος σλαβικών πληθυσμών στην κατεχόμενη Σλοβενία, και τα μαζικά «αντίποινα» στην Ελλάδα, επισκιάστηκαν από τα πάθη των Ιταλών στα χέρια των Γερμανών όπως αποτυπώθηκε, για παράδειγμα, στην ταινία «Το Μαντολίνο του Λοχαγού Κορέλι». Το περίεργο βέβαια είναι ότι η εικόνα του «θύματος» που επιμελώς χτίστηκε από την Ιταλία δεν συνάδει με το γεγονός ότι η Ιταλία δεν επιδίωξε να δικάσει τους θύτες.

δ) Δίωξη Γερμανών Εγκληματιών Πολέμου στην Ιταλία

Σε μια «καθυστερημένη» υπόθεση το 1994 ένας εισαγγελέας στη Ρώμη, αναζητώντας στοιχεία για έναν εγκληματία των Ες-Ες, ανακάλυψε μια θωρακισμένη ντουλάπα που έκρυβε 695 φακέλους συμμαχικών υπηρεσιών για υποθέσεις εγκλημάτων πολέμου, που είχαν παραδοθεί στις Ιταλικές Αρχές, οι οποίες όμως δεν έκαναν τον κόπο ούτε να τις μεταφράσουν. Η γνωστή σαν «ντουλάπα της ντροπής» δικαιολογήθηκε από την κυβέρνηση σαν αλληλεγγύη στις ανάγκες της Δυτικής Συμμαχίας της δεκαετίας του '50. Μια δημόσια αντιπαράθεση για το εγκληματικό παρελθόν τόσων Γερμανών θα υπονόμει την προοπτική ένταξης της Δυτικής Γερμανίας στο ΝΑΤΟ. Μια ανομολόγητη αιτία όμως, ίσως η σοβαρότερη, αποκαλύφθηκε το 2000-2001. Ένας άλλος ερευνητής, ο Filippo Focardi, εντόπισε άλλα «θαμμένα» έγγραφα που έδειχναν ότι ήδη αμέσως μετά τον πόλεμο η Ιταλική ηγεσία είχε συμπεράνει ότι δικαστικά μέτρα εναντίον των Γερμανών θα λειτουργούσαν σαν μπούμερανγκ, ενθαρρύνοντας διώξεις της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας κατά των Ιταλών. Γι' αυτό αξιωματικοί με εγκληματική δράση στις ιταλοκρατούμενες περιοχές προτράπηκαν να εξαφανιστούν, και όπως είδαμε πιο πάνω, σχεδόν κανένας δεν δικάστηκε. Εξαφανίστηκαν όμως προσωρινά καθώς, όπως φαίνεται, πολλοί αποκαταστάθηκαν σε καίριες θέσεις της Ιταλικής Δημοκρατίας.

ε) Από τον Αντικομμουνισμό στον Νεοφασισμό;

Γι' αυτά ακριβώς τα πρόσωπα ο ιστορικός Davide Conti έγραψε και ανέλυσε την καριέρα τους στο βιβλίο του «Gli uomini di Mussolini»¹⁸¹. Πιο συγκεκριμένα μιλάει για άτομα όπως ο Ettore Messina, Ciro Verdiani και Rosario Barranco στην Διοίκηση της Αστυνομίας, τους Giuseppe Pieche και Giovanni Messe, και τους Νομάρχες όπως τον Temistocle Testa. Κάποιοι από αυτούς υπήρξαν κατηγορούμενοι που ποτέ δε δικάστηκαν ως εγκληματίες πολέμου για αίσχη που διέπραξαν κατά την ιταλική κατοχή στη Γιουγκοσλαβία και Ελλάδα. Αντιθέτως αφού πρώτα επέζησαν της 25^{ης} Ιουνίου 1943¹⁸², θα πλαισιώσουν κρυμμένοι ανάμεσα στους κεντρώους του Υπουργού Εσωτερικών Mario Scelba (1947-1953 και 1960-1962), και θα αναλάβουν κομβικές θέσεις στην δημόσια τάξη, με σκοπό την πάταξη των κομμουνιστών, των partigiani και των συνδικάτων.

Έτσι, σύμφωνα με τον Conti, βλέπουμε τους επίσημα καταγεγραμμένους στα "War Crimes" από τα Ηνωμένα Έθνη να εξαπολύουν ένα ασταμάτητο κυνηγητό ενάντια στους αριστερούς και τα συνδικάτα όπως ο Τζιοβάννι Ραβάλλι, που το 1960 έχοντας επιστρέψει στην Ιταλία, αναλαμβάνει Νομάρχης του Catanzaro και στη συνέχεια διορίζεται Αστυνομικός Διευθυντής του Παλέρμου. Όπως λέει ο Conti, γίνεται ο πρωταγωνιστής μιας «Αντικομμουνιστικής Σταυροφορίας», της οποίας τα θύματα είναι φτωχοί βιοπαλαιστές και μέλη συνδικαλιστικών οργανώσεων της Αριστεράς. Σε μία συνέντευξη του Conti στον Valerio Strinati, ο ίδιος λέει:

«Κάποιοι από τους άντρες του Μουσολίνι μετά τη Δημοκρατία του Σαλό, άρχισαν να παίζουν διπλό παιχνίδι και να προσεγγίζουν το μέτωπο των Συμμάχων, γιατί όπως διαφαίνονταν αυτό θα νικούσε, καθώς επίσης προσέγγιζαν αντιφασιστικά και φιλό-Άγγλο-Αμερικανικά κόμματα, μέσα από τα οποία αναδείχτηκαν ως «χρήσιμα πρόσωπα». Πρόσωπα που θα βοηθούσαν στην ανοικοδόμηση ενός Δημοκρατικού Κράτους. Και πάλι αυτοί οι άνθρωποι εμπλέκονται σε αιματηρά και θλιβερά επεισόδια όπως η σφαγή στην Portella και στην Ginestra το 1947, η σφαγή στην Piazza Fontana το 1969, αλλά και σε μία σειρά από

---

¹⁸¹ Davide Codi, *Gli uomini di Mussolini*, ET Storia 2018.

¹⁸² Στις 25 Ιουνίου 1943 το «Μεγάλο Φασιστικό Συμβούλιο», σε μια και μόνη συνεδρίαση παύει τον Μουσολίνι, ο οποίος μαζί με τον Hitler ιδρύει στην πόλη της βόρειας Ιταλίας Σαλό στη λίμνη Garda τη «Δημοκρατία του Σαλό» και ξεκινά ο εμφύλιος ανάμεσα στους φασίστες και τους παρτιζάνους.

απόπειρες πραξικοπημάτων όπως : του Στρατηγού De Lorenzo (Piano Solo) το 1964, το πραξικόπημα των Αστών (Golpe Borghese) το 1970 κτλ.»

Πώς είναι δυνατόν η Ιταλία να αποτινάξει από πάνω της τον Φασισμό από τη στιγμή που το έργο της αποφασιστικοποίησης το αναλαμβάνουν τα ίδια πρόσωπα; Δηλαδή πρόσωπα που έδρασαν δίπλα στον Μουσολίνι συνεχίζουν τώρα μέσα στη Δημοκρατία να κρατούν ηγετικές θέσεις στην αυτοδιοίκηση, στην αστυνομία, στον στρατό και στα πανεπιστήμια.

Τα τελευταία χρόνια έχει ξεκινήσει μια συζήτηση στην Ιταλία και αλλού για την, όπως φαίνεται, συστηματική προσπάθεια που γίνεται από συγκεκριμένους πολιτικούς κύκλους στην Ιταλία για την «αποκατάσταση» του φασιστικού παρελθόντος και την απελευθέρωση από τον «ζουρλομανδύα» στον οποίο έχει στριμωχτεί η ιταλική ιστορία από την αριστερή διανόηση. Ειδικοί ερευνητές, όπως ο καθηγητής ιστορίας Χάγκεν Φλάϊσερ¹⁸³, αλλά και λαϊκές πηγές πληροφοριών (The Lost Sicilians: Fascism and the fate of Thousands n.d.) διαβλέπουν σ' αυτή την προσπάθεια την αναζωπύρωση του φασισμού στην Ιταλία.

---

¹⁸³ Χάγκεν Φλάϊσερ, Ιστορικές παλινδρομίες, Εφημερίδα *Βήμα*, 24 Νοεμβρίου 2008.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Με την επιστροφή του στην Ιταλία ο Ραβάλλι διορίστηκε Αστυνομικός Διευθυντής στο Παλέρμο. Τη νύχτα της 17 προς 18 Οκτωβρίου 1969 δύο κλέπτες έκλεψαν το φημισμένο έργο του Caravaggio «Γέννηση με τον Άγιο Φραγκίσκο και τον Άγιο Λόρενς» (Nativity with St. Francis and St. Laurence) από την εκκλησία του Αγίου Λόρενς στο Παλέρμο. Η κλοπή θεωρείται το πιο σοβαρό έγκλημα στην ιστορία της τέχνης¹⁸⁴. Η Ιταλική αστυνομία, η Interpol και το FBI έκαναν εντατικές έρευνες για το βρουν. Η εμπλοκή της Μαφίας θεωρείται πολύ πιθανή αλλά το έργο δεν έχει βρεθεί μέχρι σήμερα. Η συμμετοχή του Ραβάλλι στις έρευνες ήταν σημαντική και απέκτησε δόξα και φήμη για τον αγώνα του εναντίον της Σικελιανής Μαφίας. Το 1970 διορίστηκε σύμβουλος ασφαλείας του Ιταλού πρωθυπουργού Τζουσέπε Σαραγκάτ. Διετέλεσε επίσης Νομάρχης της Ρώμης (20 Οκτωβρίου 1970 – 26 Ιουνίου 1974). Μετά τη συνταξιοδότηση του μετακόμισε στη Ρώμη όπου και πέθανε στις 30 Απριλίου του 1998. Το σχεδόν ένδοξο τέλος του δεν ήταν προβλέψιμο με βάση την προβληματική και εγκληματική δράση του στην Καστοριά στην περίοδο της Ιταλικής Κατοχής. Τι μπορεί να εξηγήσει αυτήν τη δραματική στροφή της ιστορίας;

Η στρατιωτική διαδρομή του Τζιοβάννι Ραβάλλι εκτυλίχθηκε με δραματικό τρόπο στην Καστοριά την περίοδο της Ιταλικής Κατοχής. Υπεύθυνος του γραφείου πληροφοριών στο Ιταλικό Φρουραρχείο, ήταν ο κύριος μοχλός της επιβολής της Ιταλικής πολιτικής στην περιοχή. Υποστήριξε τις προσπάθειες της αλβανικής και ρουμανικής προπαγάνδας για την προσάρτηση εδαφών της ελληνική Μακεδονίας στις αντίστοιχες χώρες. Αν και η επίσημη πολιτική ήταν εναντίον των εδαφικών βλέψεων της Βουλγαρίας, φαίνεται ότι ακολούθησε φιλοβουλγαρική γραμμή κυρίως μετά τη συνάντηση και συνεργασία του με τον Άντον Κάλτσεφ. Η στάση του έναντι των αποσχιστικών σλαβόφωνων ήταν μάλλον αμφίσημη, ενώ ήταν εχθρική έναντι του ελληνικού στοιχείου και της Ελληνικής Διοίκησης. Η αρνητική αυτή στάση έγινε πιο έντονη στην εξέλιξη της Κατοχικής περιόδου όταν ανδρώθηκε η ελληνική Αντίσταση με την οργάνωση ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και πρωταγωνιστή το ΚΚΕ. Ευθύνεται για δολοφονίες, βασανιστήρια και διάφορες άλλες

---

¹⁸⁴ Alastair Sooke, Caravaggio's Nativity: Hunting a stolen masterpiece, <https://www.bbc.com/culture/article/20131219-hunting-a-stolen-masterpiece?referer=https%3A%2F%2Fen.wikipedia.org%2F> (πρόσβαση, 5 Δεκεμβρίου 2020).

διώξεις εναντίων του πληθυσμού της Καστοριάς. Μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας ο Ραβάλλι παραδόθηκε στον ΕΛΑΣ, δικάστηκε από το Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου και καταδικάστηκε σε ισόβια για τα την δράση του.

Μετά από μερικά χρόνια αφέθηκε ελεύθερος κατόπιν πιέσεων της Ιταλίας, επέστρεψε στη χώρα του και αποκαταστάθηκε σε περίοπτες θέσεις της Ιταλικής Διοίκησης. Η λαμπρή του πορεία είναι σε πλήρη αντίθεση με τα έργα του και τον ρόλο που διαδραμάτισε στην Καστοριά κατά την διάρκεια της Ιταλικής Κατοχής. Τα εγκλήματά του ξεχάστηκαν. Φυσικά αυτό που ευνόησε πολύ, όπως έχει ήδη ειπωθεί ήταν ο «Ψυχρός Πόλεμος» και η αντικομμουνιστική λογική που εξαπλώθηκε στον πλανήτη. Μέσα σε αυτό το κλίμα, η ατιμωρησία δέσποζε στον βωμό των συμφερόντων. Οι εχθροί του «Θερμού Πολέμου», δηλαδή η Ιταλία, Γερμανία, Ιαπωνία, έγιναν οι Σύμμαχοι του «Ψυχρού Πολέμου» και υποστηρικτές της Ατλαντικής Συμμαχίας και γι' αυτόν τον λόγο έλαβε και ο ίδιος, όπως και πολλοί άλλοι πρώην κατηγορούμενοι για εγκλήματα πολέμου, θέσεις κλειδιά στη διοίκηση. Η περίπτωση του είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα εξαιτίας αυτής της αντιφατικής του πορείας αλλά επίσης γιατί αποτελεί μια εμφανή απόδειξη της προσπάθειας «αθώωσης» του φασιστικού παρελθόντος της Ιταλίας που ακολούθησε η Ιταλική ηγεσία μετά τον πόλεμο.

Ο όμορφος Ιταλός αξιωματικός που υπηρετούσε στην Καστοριά στην διάρκεια της Κατοχής μία μέρα περπατώντας στη Νότια Παραλία γνωρίστηκε με την Καστοριανή Μαρίκα Τσιωνά που κατοικούσε δίπλα από το σπίτι της οικογένειάς μου¹⁸⁵. Η Μαρίκα είχε εξωτική ομορφιά, ήταν πανέμορφη με φιδίσιο κορμί, και δεν περνούσε ποτέ απαρατήρητη¹⁸⁶. Το ειδύλλιο του νεαρού Ιταλού αξιωματικού με την πανέμορφη γειτόνισσα άντεξε τη φρίκη της Κατοχής και το αίμα του πολέμου. Ο έρωτάς τους κράτησε μέχρι το τέλος της ζωής τους. Η μνηστή του Ραβάλλι, κατηγορήθηκε ότι ήταν κατάσκοπος των Ιταλών και ότι εκβίαζε τους κρατούμενους¹⁸⁷. Δυσμενή και προσβλητικά σχόλια χρησιμοποίησε για τη Μαρίκα ο εισαγγελέας στην δίκη του Ραβάλλι, Παπακυριακόπουλος. Την αποκαλεί «βουλγαρίς Πούπη Σίσα». Αναφέρει ότι υπήρξε η πρώτη ερωμένη του και κατόπιν μνηστή του. Δεν μπορούσε επίσης να κατανοήσει πώς ο Ραβάλλι, ένας

---

¹⁸⁵ Ιδιωτική Συλλογή Προφορικών Μαρτυριών Θωμαής Γραμματικού: Προφορική συνέντευξη Ιωάννη Οικονόμου, Μάιος 2019.

¹⁸⁶ Ιδιωτική Συλλογή Προφορικών Μαρτυριών Θωμαής Γραμματικού: Προφορική συνέντευξη Νικολάου Πιστικού, Καστοριά, Σεπτέμβριος 2018.

¹⁸⁷ Εφημερίδα *Εμπρός*, 1946.

τόσο ευφυής νέος, ερωτεύτηκε και δέχθηκε να μνηστευθεί μίαν «βλακικήν ύπαρξην» όπως ήταν η Σίσα. Ο Ραβάλλι παντρεύτηκε τη Μαρίκα ενώ ήταν στη φυλακή και μετά την απελευθέρωσή του την πήρε μαζί του στην Ιταλία. Μαρτυρίες τρίτων και της προσωπικής μου οικογένειας πιστοποιούν ότι ο Ραβάλλι ήταν πρόθυμος να βοηθήσει παιδιά Καστοριανών που βρέθηκαν στην Ιταλία για σπουδές, και βοήθησε οικονομικά το γηροκομείο και το ορφανοτροφείο Καστοριάς.

Βιβλιογραφία

- Conti, Davide. 2018. *Gli uomini di Mussolini*. ET Storia.
- Kirby, Ken. 1989. *Fascist Legacy*. BBC. 1 November. <https://www.youtube.com/watch?v=QBZT-9f-blk>.
- "Moscow Conference." Accessed Οκτωβρίου 25, 2024.
<https://www.ibiblio.org/pha/policy/1943/431000a.html>.
- Paltrinieri, Marisa, Gianni Rizzoni, Emilio Barbaglia, Gianna Contini, και Maristella Bodino. 1972.
Mussolini, Ελληνική Μετάφραση Νίκος Καραντίνος. Αθήνα: Arnoldo Mondadori, "Τύποις".
- Palumbo, Michael. 2020. *From "Facist Legacy" to "The Holocaust Removed": The discovered book by Micahel Palumbo*. 29 6. Πρόσβαση Μαΐου 12, 2020.
<https://michaelpalumbo.wordpress.com/2020/06/29/example-post-3/>.
- Rory, Carroll. 2001. *Italy's bloody secret*. The Guardian. 25 Ιουνίου. Πρόσβαση Δεκεμβρίου 6, 2020.
<https://www.theguardian.com/education/2001/jun/25/artsandhumanities.highereducation>.
- Sooke, Alastair. 2013. *Caravaggio's Nativity: Hunting a stolen masterpiece*. BBC Culture. 23 12.
Πρόσβαση 12 5, 2020. <https://www.bbc.com/culture/article/20131219-hunting-a-stolen-masterpiece?referer=https%3A%2F%2Fen.wikipedia.org%2F>.
- «Treaty of Neuilly. The World War I Document Archive.» *The World I Document Archive*. Πρόσβαση Δεκεμβρίου 9, 2020. https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Neuilly.
- Αλβανός, Ραϋμόνδος. 2005. *Κοινωνικές συγκρούσεις και πολιτικές συμπεριφορές στην περιοχή της Καστοριάς (1922-1949)*. ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη: Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, ΑΠΘ.
- Αλβανός, Ραϋμόνδος. 2003. «Μεσοπολεμικές πολιτικές και εθνοτικές συγκρούσεις: ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος στη περιοχή Καστοριάς.» *Επιστήμη και Κοινωνία, Τόμος 11* 71-110.
- . 2019. *Σλαβόφωνοι και Πρόσφυγες: Κράτος και Πολιτικές Ταυτότητες στη Μακεδονία του Μεσοπολέμου*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Επίκεντρο.
- Αλεξάνδρου, Χαράλαμπος. 2008. *Μεραρχία Πινερόλο: Χρονικό της Αντίστασης και του Μαρτυρίου της (Σεπτέμβριος 1943-Δεκέμβριος 1944)*. Αθήνα: Gruppo D' Arte.
- Αντωνίου, Κωνσταντίνος. 1950. *Η Σλαβική και Κομμουνιστική Επιβουλή και η Αντίστασις των Μακεδόνων*. Θεσσαλονίκη.
- Αποστόλου, Βερόνικα-Στυλιανή. 2016. *Όψεις του Κοινωνικού Βίου στην Πόλη της Καστοριάς την Περίοδο της Κατοχής, 1941-1944*. ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Σπουδές στις Γλώσσες & τον Πολιτισμό των Χωρών της Ν.Α. Ευρώπης, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη.

- Βλασιδης, Βλάσης. 1997. *Η Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση και η Δράση της στην Ελληνική Μακεδονία στον Μεσοπόλεμο (1919-1928)*. ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη: Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΑΠΘ.
- Γασπαρινάτος, Σπύρος. 2015. *Οι Ελληνικές Κατοχικές Κυβερνήσεις - Δίκες Κατοχικών Δοσίλογων και Εγκληματιών Πολέμου*. Αθήνα: Εστία.
- Γούναρης, Βασίλης. 1994. «Οι Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας: η πορεία της ενσωμάτωσης στο ελληνικό εθνικό κράτος, 1870-1940.» *Μακεδονικά* 29 209-236.
- Γρηγορίου, Εμμανουήλ. 1947. *Το βουλγαρικό όργιον αίματος εις την Δυτικήν Μακεδονία», (1941-1944)*. Αθήνα: Τύποις Πυρσού, Α.Ε.
- Γρούιος, Ηλίας. 2019. *SNOF: Η συγκρότηση και η δράση του στη Δυτική Μακεδονία*. ανέκδοτη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Φλώρινα: Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.
- Δορδανάς, Στράτος. 2011. *Η Γερμανική στολή στην ναφλαλίνη: Επιβιώσεις του δοσιλογισμού στη Μακεδονία, 1945-1974*. Αθήνα: Εστία.
- Ιωαννίδης, Στυλιανός. 2014. *Η συλλογική οργάνωση των προσφύγων στη δυτική Μακεδονία, μέσα από τα καταστατικά των σωματείων, από το 1923 έως σήμερα*. ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη 2014: Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών, Σχολή Οικονομικών και Περιφερειακών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- Καλλιανιώτης, Αθανάσιος. 2000. *Οι αρχές της Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία (1941-1943)*. ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη: Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας, ΑΠΘ.
- Καράβης, Στέλιος-Περικλής. 2015. «Οι πολιτικές σχέσεις της Ιταλικής Δημοκρατίας με το Βασίλειο της Ελλάδας την περίοδο 1947-1953." In *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-62. Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις*.» Στο *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-62. Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις*, του/της Κωνσταντίνα Μπότσιου και Γιάννης Σακκάς, 81-94. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- «Κατοχή στην Δυτική Μακεδονία και η δράση της "Οχράνα".» *geoHISTORY*. 17 9. Πρόσβαση Δεκεμβρίου 4, 2020. <https://geonews.gr/history-κατοχή-στη-δυτική-μακεδονία-και-η-δρά/>.
- Κολιόπουλος, Ιωάννης. 2015. *Λεηλασία Φρονημάτων. Η Κατοχή και ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Δυτική Μακεδονία 1941-1949*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας.
- Κουρεμένου, Ε. (2022). *Συγκρούσεις ταυτοτήτων: Δάσκαλοι Γραικομάνοι και Σλαβομακεδόνες στην εαμοκρατούμενη Δυτική Μακεδονία*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Επίκεντρο.

- Κωνσταντινάκου, Δέσποινα-Γεωργία. 2015. *Πολεμικές οφειλές και εγκληματίες πολέμου στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ακδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Κωστόπουλος, Τάσος. 2008. *Η Απαγορευμένη Γλώσσα, Κρατική Καταστολή των Σλαβικών Διαλέκτων στην Ελληνική Μακεδονία*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Μιχαηλίδης, Ιάκωβος. 1996. *Σλαβόφωνοι Μετανάστες και Πρόσφυγες από τη Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη (1912-1930)*. ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη: Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΑΠΘ.
- Μπελεγάκη, Ολγα. 2011. *Πτυχές της δράσης της Οχράνας με βάση νεότερες βουλγαρικές πηγές (1941-1943)*. Ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Ιστορίας Χωρών Χερσονήσου του Αίμου και Τουρκολογίας, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη.
- Μυλωνάς, Γεώργιος. 2018. *Η δράση των Αξιωματικών στη Δυτική Μακεδονία την περίοδο της Κατοχής. μέσα από τα αρχεία της Υπηρεσίας Στρατιωτικών Αρχείων (Υ.Σ.Α.)*. Αμύνταιο: Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.
- «Οι κομιτατζήδες της Καστοριάς και η ΟΧΡΑΝΑ.» *Αρχείο Ιστορικής Μνήμης της ΕΑΜικής Εθνικής Αντίστασης και του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας*. Πρόσβαση Δεκεμβρίου 12, 2020. <https://ethniki-antistasi-dse.gr/komitatzides-ohranites.html>.
- «Δίκες για Εγκλήματα Πολέμου.» *Εγκυκλοπαίδεια Ολοκαυτώματος*. Πρόσβαση Δεκεμβρίου 10, 2020. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/war-crimes-trials>.
- Παπαδίσκος, Αργύριος. 1912. *Καστοριανά Δοκίμια*. Τύποις Ακουαρόνη.
- Παπακυριακόπουλος, Ιωάννης. 1946. «Βούλγαροι και Ιταλοί Εγκληματίαι Πολέμου εν Μακεδονία, Εισαγγελική Αγόρευσις.» Αθήναι. 16.
- Πελαγίδης, Ευστάθιος. 1994. *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία (1923-1930)*. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη.
- Πηχεών, Αναστάσιος, άρθρα στην εφημερίδα *Νέα Καστοριά* από Σεπτέμβριο 1995 έως Μάρτιο 1996.
- Πηχεών, Φιλόλαος. χ.χ. *Επιστολή προς τον έμπορο γουναρικών Λάζο Κοσμά*. Φούιτ. Πρόσβαση Μαΐου 12, 2020. <https://fouit.gr/2020/01/18/san-simera-to-1942-katochi-sygklonistiki-epistolli-toy-dimarchoy-filolaoy-picheon-pros-ton-emporoy-goynarikon-lazo-kosma/>.
- Πλουμίδης, Σπυρίδων. *Το καθεστώς Μεταξά (1936-1940)*. Πρόσβαση 12 1, 2020. <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/ARCH252/Metaxas.pdf>.
- «Συνθήκη Σεβρών.» *Academia*. Πρόσβαση Δεκεμβρίου 9, 2020. https://www.academia.edu/27348614/H_Συνθήκη_των_Σεβρων_1920_pdf_Treaty_of_Sevres.
- Συνόπουλος, Λυκούργος. 1968. *Απομνημονεύματα ενός Καστοριανού παιδιού της πιάτσας (1937-1957)*. Καστοριά.

- Σφέτας, Σπυρίδων. 2015. «Η Ίδρυση και η δράση της Οχράνας (1943-44) στη Δυτική και Κεντρική Μακεδονία στα πλαίσια της πολιτικής της VMRO και των Ιταλο-Γερμανικών Αρχών Κατοχής.» *Βαλκανικά σύμμεικτα* 341-376. Πρόσβαση 12 5, 2020.
<https://ojs.lib.uom.gr/index.php/ValkanikaSymmeikta/article/view/537/544>.
- Τάχου-Ηλιάδου, Σοφία. 2017. *Τα χρώματα της βίας στη Δυτική Μακεδονία 1941-1944*. Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη.
- Τούντα-Φεργάδη, Αρετή. 1982. *Ελληνο-Βουλγαρικές Μειονότητες: Πρωτόκολλο Πολίτη-Καλφώφ*. ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα: Πάντειος Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών.
- Τσάτσος, Θεμιστοκλής. 17 Αυγούστου 1950. *Απονομή Χάριτος Τζιοβάννι Ραβάλλι*. Αθήνα: Υπουργός Δικαιοσύνης.
- Τσολάκης, Πάνος. 2018. *Καστοριά, Βυζάντιο, Τουρκοκρατία, Κατοχή*. Θεσσαλονίκη.
- . 2016. *Σελίδες μνήμης από το προσωπικό ημερολόγιο του πατέρα μου*. Θεσσαλονίκη.
- Φλάϊσερ, Χάγκεν. 2008. «Ιστορικές παλινδρομίες.» *Το Βήμα*, 24 Νοεμβρίου.

Ειδικό Δικαστήριο Εγκλημάτων Πολέμου - Φάκελλος Ραβάλλι

Α., Σ. 19 Φεβρουαρίου 1946. «Έκθεση εξέτασης μάρτυρα.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκλημάτων Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.* Άργος Ορεστικό.

Αντωνιάνης, Χρήστος. 25 Ιανουαρίου 1946. «Έκθεση εξέτασης μάρτυρα.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκλημάτων Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.* Βογατσικό.

Αντωνίου, Κωνσταντίνος. 11 Απριλίου 1943. «Διατακτικό έγγραφο.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκλημάτων Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.* Περλεπέ.

—, 11 Μαρτίου 1943. «Δοκουμέντ Αρ 10/199.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκλημάτων Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.*

—, 3 Ιουνίου 1945. «Κατάστασις των υπό των Ιταλών εκτελεσθέντων ατόμων κατά το έτος 1943 Ελλήνων.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκλημάτων Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.* Αθήναι.

Βαζάκας, Αλέξανδρος. 7 Νοεμβρίου 1945. «Έκθεση εξέτασης μάρτυρα.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκλημάτων Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.* Θεσσαλονίκη.

Γ., Κ. 6 Ιουλίου 1945. «Έκθεση εξέτασης μάρτυρα .» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκλημάτων Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.* Καστοριά.

Γιανκόπουλος, Ιωάννης. 26 Απριλίου 1945. «Έκθεση εξέτασης μάρτυρα.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκλημάτων Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.* Καστοριά.

Δημητρακάκης, Νικόλαος. χ.χ. «Έκθεσις Βασανιστηρίων τα οποία υπέστην από τας Ιταλικάς Αρχάς Κατοχής και από τους Κομιτατζήδες του Κάλτσεφ υπηρετώντας εις Δημοτικόν Σχολείον Καλοχωρίου Καστοριάς.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκλημάτων Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.* Καλοχώρι Καστοριάς.

Διαμαντής, Ηλίας. 11 Φεβρουαρίου 1946. «Αποδεικτικό επιδόσως.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκλημάτων Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.* Αθήναι.

Κ., Γ. 13 Ιουνίου 1945. «Έκθεση εξέτασης μάρτυρα.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκλημάτων Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.* Καστοριά.

Καλλίνικος, Γεώργιος. 6 Ιουλίου 1945. «Έκθεση εξέτασης μάρτυρα .» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκλημάτων Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.* Καστοριά.

Λάγιος, Βασίλειος. 15 Ιουνίου 1945. «Περί εγκλημάτων πολέμου.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκλημάτων Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.* Αθήναι.

- Μιχαλάκας, Θωμάς. 3 Αυγούστου 1945. «Έκθεση εξέτασης μάρτυρα .» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο - Φάκελλος Ραβάλλι*. Καστοριά.
- Νικηφόρος, Μητροπολίτης Καστορίας. 11 Μαρτίου 1946. «Αναφορά.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι*. Αθήναι.
- Νικολαΐδης, Μανώλης. 16 Αυγούστου 1949. «Έκθεση εξέτασης μάρτυρα .» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι*. Καστοριά.
- Οικονομόπουλος, Κωνσταντίνος. 6 Απριλίου 1945. «Έκθεση εξέτασης μάρτυρα.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι*.
- Παπαγεωργίου, Ευάγγελος. 7 Σεπτεμβρίου 1945. «Έκθεση εξέτασης μάρτυρα.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι*. Θεσσαλονίκη.
- Παπαδάκης, Νικόλαος. 20 Σεπτεμβρίου 1942. «Εμπιστευτική επιστολή προς το Υπουργείο Εσωτερικών Αθήνας .» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι*.
- Παπακώστας, Βασίλειος. 30 Αυγούστου 1945. «Έκθεση εξέτασης μάρτυρα .» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι*. Καστοριά.
- Πηχεών, Φιλόλαος. 28 Ιουλίου 1945. « Έκθεση εξέτασης μάρτυρα .» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι*. Καστοριά.
- Ραβάλλι, Τζιοβάννι. 9 Αυγούστου 1943. «Επιστολή για τις ένοπλες δυνάμεις προς Κυρίαν Μαρία Κάμπι Ραβάλλι.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι*.
- . 26 Αυγούστου 1943. «Επιστολικό δελτάριο προς Μαρίαν Κάμπι Ραβάλλι.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι*.
- . 25 Μαΐου 1944. «Έκθεση εξέτασης μάρτυρα.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι*.
- . 12 Οκτωβρίου 1944. «Έκθεση εξέτασης μάρτυρα.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι*. Καστοριά.
- . 28 Μαρτίου 1945, «Ένορκη εξέταση μάρτυρα.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι*. Θεσσαλονίκη.
- . 30 Μαρτίου 1945. «Συμπληρωματική εξέταση μάρτυρα.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι*. Θεσσαλονίκη.
- . «Υποφάκελος: Έγγραφα υπερασπίσεως κατατεθέντα μετά την έναρξη της Δίκης.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι*. Αθήναι

- . 17 Απριλίου 1945. «Απολογία.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.* Καστοριά.
  - . 18 Απριλίου 1945. «Απολογία.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.* Καστοριά.
  - . 20 Απριλίου 1945. «Απολογία.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.* Καστοριά.
  - . 12 Ιουνίου 1945. «Ενημερωτικό σημείωμα από τον Δ/νων Υποδιευθυντή προς τον Εισαγγελέα Εφετών σχετικά με την αίτηση του Ραβάλλι αριθ. 1131.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.* Θεσσαλονίκη.
  - . 2 Αυγούστου 1945. «Αναφορά του κρατουμένου Ιταλού Υπολοχαγού Ραβάλλι Τζιοβάννι (Επταπυργίου) προς την Σεβαστήν Εισαγγελίαν Εφέτειου Εν Θεσσαλονίκη. » *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.* Θεσσαλονίκη.
  - . 2 Αυγούστου 1945. «Επιστολή προς Σπηλιώτη, Νομάρχη Καστοριάς.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.*
- Σινάνογλου, Ισαάκ. χ.χ. «Μήνυσις Ισαάκ Σινάνογλου ... Κατά των βασανιστών εκτελεστών του μονάκριβου γιού του Σταύρου Σινάνογλου ....» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.*
1945. «Συντακτ. Πράξεις 73/1945 & 90/1945.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.*
- Φ., Σ. 19 Φεβρουαρίου 1946. «Έκθεση εξέτασης μάρτυρα.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.* Άργος Ορεστικό.
- Χαμτζητζίδης, Μιχαήλ. 17 Απριλίου 1945. «Προκαταρκτική εξέταση μάρτυρα.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.* Καστοριά.
- . 30 Απριλίου 1945. «Συμπληρωματική εξέταση μάρτυρα.» *Ειδικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου, Αναθεωρητικό Δικαστήριο-Φάκελλος Ραβάλλι.* Καστοριά.

Ιδιωτική Συλλογή Προφορικών Μαρτυριών Θωμαής Γραμματικού

Γκολογκίνα Σάσσα, Καστοριά, Αύγουστος 2018

Οικονόμου Ιωάννης, Μάιος 2019

Παπαμαντζάρη Αγγελική, Καστοριά, Ιούλιος 2019

Παπασταύρου, Χρυσόστομος, Καστοριά, Αύγουστος 2018

Πιστικός Νικόλαος, Καστοριά, Σεπτέμβριος 2018

Εφημερίδες τοπικού και εθνικού τύπου

Εμπρός, 16 Φεβρουαρίου 1946

Εμπρός, 19 Φεβρουαρίου 1946

Εμπρός, 25 Απριλίου 1946

Ελευθερία, 21 Φεβρουαρίου 1946

Ελευθερία, 24 Μαρτίου 1946

Καστορία, 17 Αυγούστου 1924

Καστορία, 20 Ιουλίου 1924

Καστορία, 10 Φεβρουαρίου 1924

Καστορία, 10 Αυγούστου 1924

Καστορία, 22 Ιουνίου 1924

Καστορία, 16 Αυγούστου 1925

Ριζοσπάστης, 16 Φεβρουαρίου 1946

Ριζοσπάστης, 7 Μαρτίου 1946

Ριζοσπάστης, 10 Μαρτίου 1946

Ριζοσπάστης, 27 Μαρτίου 1946

Νέα Καστοριά, 5 Αυγούστου 1965

Νέα Καστοριά, 5 Σεπτεμβρίου 1965

Νέα Καστοριά, 1965-1966 Α88, Α.Φ.436

Νέα Καστοριά, 6 Μαρτίου 1966

Νέα Καστοριά, 11 Σεπτεμβρίου 1966

Φωνή της Καστοριάς, 15 Μαρτίου 1961

Φωνή της Καστοριάς, 19 Μαρτίου 1961

Η Δίκη Ραβάλλι – Κάλτσεφ μέσα από Δημοσιεύματα της Εποχής

Τίτλοι Προτοσέλιδων Άρθρων του Έντυπου Τύπου

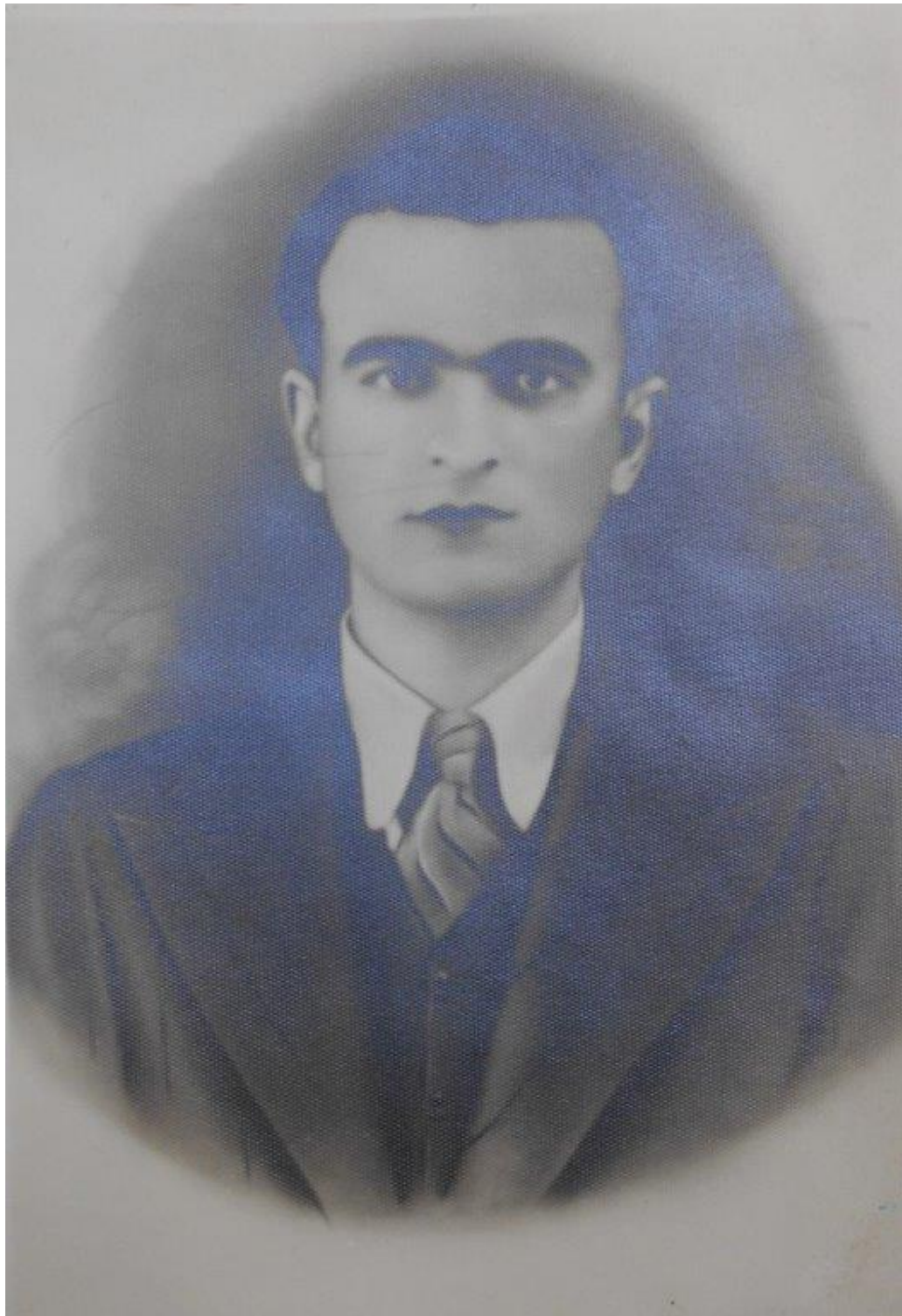
Ριζοσπάστης	16 Φεβρουαρίου 1946	Με Ελλιπείς Δικογραφίες, Χωρίς Μάρτυρες Δικάζονται Δυο Από Τους Δήμιους του Λαού- Η Σύλληψη τους Έγινε Από Δυνάμεις του ΕΛΑΣ
Ελευθερία	19 Φεβρουαρίου 1946	Η Δίκη των Εγκληματιών Πολέμου Κάλτσεφ – Ραβάλλι: Δυο Δήμιοι του Ελληνικού Λαού Δίνουν Λόγο των Πράξεων των: Τα Εγκλήματα που Διέπραξαν
Ριζοσπάστης	19 Φεβρουαρίου 1946	Δήμιους και Όχι «Κύριους!» Δικάζει η Συνείδηση του Έθνους
Ελευθερία	20 Φεβρουαρίου 1946	Τα Εγκλήματα των Ιταλών και Βουλγάρων εν Ελλάδι- Αποκαλύπτονται εις την Δίκην των δυο Εγκληματιών Πολέμου- Η Κατάθεσις Του Πρώτου Μάρτυρος
Ελευθερία	21 Φεβρουαρίου 1946	Εις Φως όλα τα Εγκλήματα Κατοχής εις την Ελλάδα- Νέαι Αποκαλύψεις εις την Δίκην των δυο Εγκληματιών Πολέμου-Τι Καταθέτουν οι Μάρτυρες
Ριζοσπάστης	20 Φεβρουαρίου 1946	Ποιος Πολέμησε Τους Κομιτατζήδες; Ο ΕΛΑΣ! Ομολογίες Χίτη Μάρτυρα Στη Δίκη Ραβάλλι-Κάλτσεφ
Ριζοσπάστης	21 Φεβρουαρίου 1946	Η Δίκη των Εγκληματιών Πολέμου- Οι Κάλτσεφ Και Ραβάλλι Ομολογούν Ότι τους Έπιασε ο Τιμωρός ΕΛΑΣ- Τον Ραβάλλι Όχι, Μόνο τον Άφησαν Ελεύθερο οι Άγγλοι αλλά και τον Πήραν στην Υπηρεσία τους!
Ελευθερία	22 Φεβρουαρίου 1946	Τα Εγκλήματα των Ιταλών εν Ελλάδι- Αποκαλύψεις εις την Δίκην των Εγκληματιών Πολέμου
Εμπρός	22 Φεβρουαρίου 1946	Η Βουλγαρία έχει δυο Άσπρα Άλογα, την Ρωσίαν και την Γερμανίαν- Η Χθεσινή Αποκαλυπτική Συνέχεια
Ριζοσπάστης	22 Φεβρουαρίου 1946	«Εθνικόφρονες» Εκθειάζουν τον Ραβάλλι και τον Καλτσεφ! –Οι Πληρωμένοι Συνήγοροί τους Ασημονούν
Ελευθερία	28 Φεβρουαρίου 1946	Η Δίκη των Εγκληματιών Πολέμου- Η Τραγωδία του Άργου Ορεστικού
Εμπρός	28 Φεβρουαρίου 1946	Οι Ιταλοί Υπέβαλον εις Αφάνταστα Βασανιστήρια τους Έλληνας Καστοριάς- Φρικιαστικά Αποκαλύψεις

Ριζοσπάστης	28 Φεβρουαρίου 1946	Τα Φρικώδη Εγκλήματα των Ιταλών στη Μακεδονία- Η Δίκη Ραβάλλι – Κάλτσεφ
Ριζοσπάστης	6 Μαρτίου 1946	Το Πραγματικό Κατηγορητήριο Κάλτσεφ Ραβάλλι-Ο Νους των Εγκλημάτων
Ριζοσπάστης	16 Απριλίου 1946	Και ο Ραβάλλι Πράκτορας των Αγγλων;
Ριζοσπάστης	24 Απριλίου 1946	Ο ΕΛΑΣ Φόβητρο και Τιμωρός των Κατακτητών-Μας Πολεμούσαν Λυσσασμένα οι Αντάρτες, Λέει ο Ραβάλλι
Ελευθερία	25 Απριλίου 1946	Η Δίκη των Εγκληματιών- Ο Ραβάλλι Απολογείται- «Δεν είμαι Φασίστας, Εγώ Υπήκουα εις Διαταγές»
Εμπρός	26 Απριλίου 1946	Συνεχίζεται η Απολογία του Ραβάλλι- Ο Εγκληματικός Ρόλος του Ιβάν Μαρίνωφ
Ριζοσπάστης	25 Απριλίου 1946	Η Αποκαλυπτική Απολογία του Ραβάλλι- Ομολογίες για την Ηρωική Δράση του ΕΛΑΣ στη Μακεδονία και την Προδοσία της Χωροφυλακής.-Τεράστια Φθορά των Ιταλικών Δυνάμεων Κατοχής
Ελευθερία	27 Απριλίου 1946	Επερατώθη η Απολογία Ραβάλλι
Ελευθερία	30 Απριλίου 1946	Ο Ραβάλλι Αποκαλύπτει τους Συμπατριώτας του
Ελευθερία	2 Μαΐου 1946	Η Απολογία του Κάλτσεφ
Ελευθερία	4 Μαΐου 1946	Αι Ενέργειαι των Βουλγάρων Δι' Αυτονόμησιν της Μακεδονίας- Νέαι Ομολογίαι του Κάλτσεφ
Ελευθερία	9 Μαΐου 1946	Η Αγόρευση Του Επιτρόπου Παπακυριακόπουλου
Εμπρός	9 Μαΐου 1946	Η Δίκη Ραβάλλι-Κάλτσεφ, ο κ. Επίτροπος περιπίπτει...εις Αντιφάσεις και Προκαλεί Επεισόδια με του Συνηγόρους
Ριζοσπάστης	11 Ιουνίου 1946	Συντελέσθηκε το Δικαστικό Αίσχος! Οι Εγκληματίες Ραβάλλι και Κάλτσεφ Θεωρήθηκαν Σαν Απλοί Συνεργοί και Καταδικάσθησαν σε Ισόβια Δεσμά!

Παράρτημα Φωτογραφιών

Χάρτης της κατεχόμενης Ελλάδας. Οι κατακτητές διαίρεσαν την Ελλάδα σε τρεις ζώνες κατοχής: α) την Ιταλική, β) τη Βουλγαρική και γ) τη Γερμανική

Σταύρος Σινάνογλου

ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ
Εκτελεσθέντων πολιτών υπό των Αρχών Κατοχής

I. ΥΠΟ ΙΤΑΛΩΝ

α	Όνοματεπώνυμο	Τόπος καταγωγής	Τόπος έκτε- λέσεως	Ημερομηνία έκτελέσεως
1	Ηλίας Κουτσουκός	Καλλιτεράτη	Καστορία	9-2-943
2	Σταύρος Βασιλοπούλος	Λιθονοχωρίου		9-2-943
3	Θαμής Γουκόπουλος			9-2-943
4	Αθανάσιος Γουκόπουλος			9-2-943
5	Κωνσταντίνος Ζηρκούκος			24-2-43
6	Παύλος Πακαλιού	Ανταρτικόν	Καστορία	24-2-943
7	Παντελής Πακαλιού (Εφ. Αξιαμ)			24-2-943
8	Ηλίας Μηρταίος			24-2-943
9	Ηλίας Σάντρας			24-2-943
10	Βασίλειος Γιάμος			24-2-943
11	Παντελής Ζαργίου			24-2-943
12	Αλέξανδρος Αντωνιάδης	Πολυλάτανος		15-3-43
13	Κωνσταντίνος Κυρίμης	Λαχανόκηποι		15-3-43
14	Μαρκος Βόρνης	Νεστόριον		15-3-43
15	Χάρης Καλλινίκος	Καστορία		15-3-43
16	Πολυχρόνης Μουσιού	Αργος Ορεστικόν		15-3-43
17	Ηλίας Αρκετολίδης			15-3-43
18	Ιωάννης Βρατμιδής Τηλτής	Θεσ/νίκη		20-3-43
19	Αρμάνος Τσέκος	Βυρστίνια		20-3-43
20	Ιωάννης Αγγελόπουλος Διμυφόρος	Άγιος Γερμανός		20-3-43
21	Κων/τίνος Κωνσταντινίδης	Πορροία		21-3-43
22	Ευθύμιος Γουρούνης			21-3-43
23	Εδστάσιος Τσαγκαλής	Κορομηλιά		21-3-43
24	Αναστάσιος Τσαγκαλίδης			21-3-43
25	Αθανάσιος Σαγκανίδης			21-3-43
26	Εμμανουήλ Νταηλάκης			21-3-43
27	Βασίλειος Χαμετζίδης Διδάκτορας	Καστορία		21-3-43
28	Γεώργιος Σκουρτζίδης			21-3-43
29	Εδστάσιος Λευκόπουλος	Κορομηλιά		21-3-43
30	Παπαχρηστός Παπαχρηστός	Ιερέυς Λαχανόκηποι		21-3-43
31	Ευάγγελος Γιαγκόπουλος	Αργος Ορεστικόν		26-3-43
32	Γεώργιος Μπακαλίδης	Αργος Ορεστικόν	Καστορία	26-3-43
33	Μιχαήλ Μαγκαλιώτης			26-3-43
34	Αργύριος Γούζος			26-3-43
35	Εδστάσιος Αρταμίδης			26-3-43
36	Στυλιανός Τσακρίδης			26-3-43
37	Θεμιστοκλής Ζαμπίδης			26-3-43
38	Ηλίας Αλευθεριάδης Διδάκτορας			26-3-43
39	Αβραάμ Παυλίδης	Βύτη		26-3-43
40	Ευάγγελος Πελέκης Μηχανικός	Καστορία		1-4-45
41	Ιωάννης Ρουσοβλής			1-4-45
42	Σεβαστιανός Σιστοβάρης			2-4-43
43	Χρήστος Κασέτης	Βαγορίον		26-6-43
44	Χρήστος Νόκας	Δεμυροχώριον		24-7-43

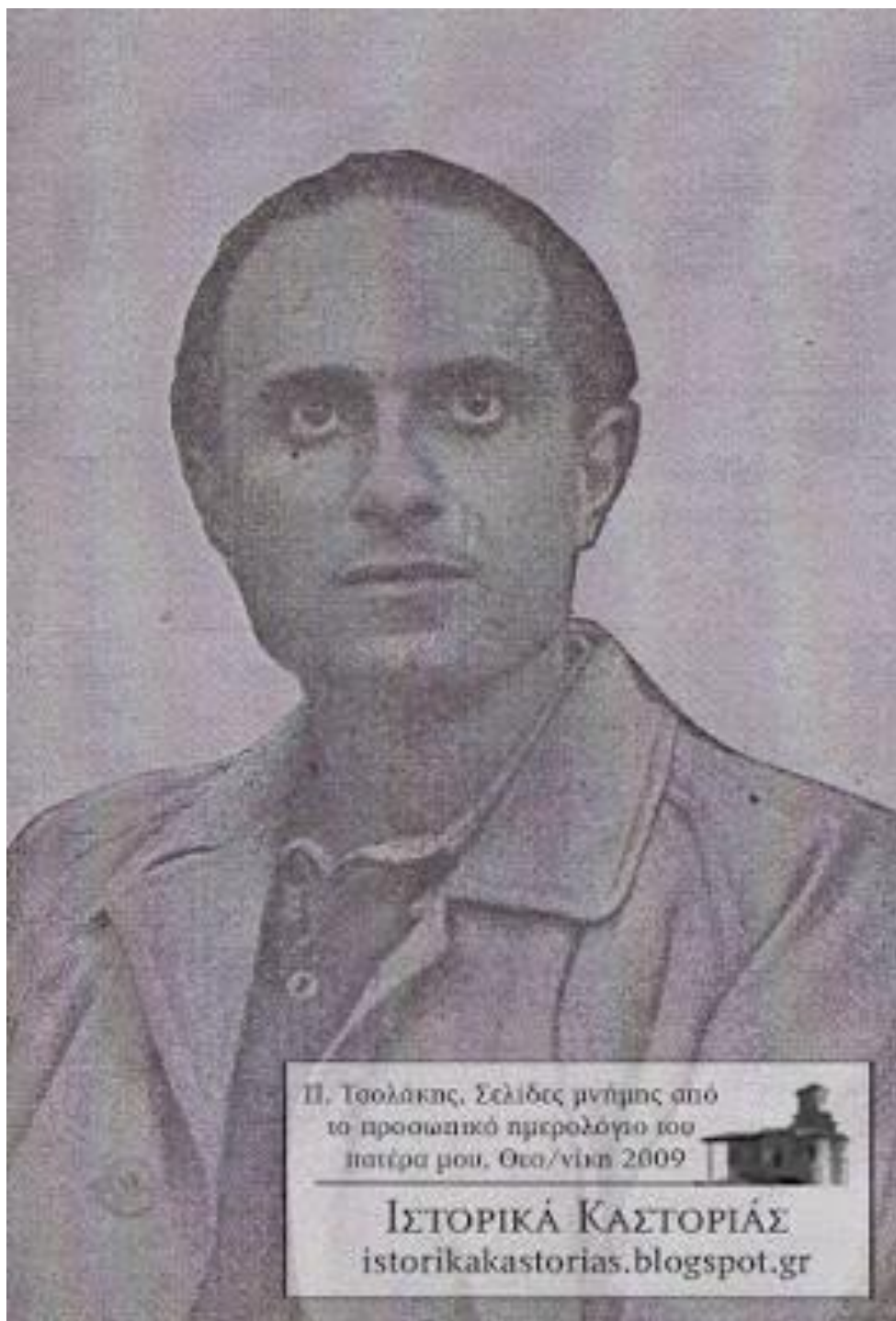
II. ΥΠΟ ΒΟΥΓΑΡΩΚΟΜΗΤΑΙΩΝ

1	Ηλίας Χατζημάγκας	Κεόκτοκος	Κεόκτοκος	12-4-43
2	Γεώργιος Γρίβας	Καστορία	Κεφαλαί	26-8-44

III. ΥΠΟ ΓΕΡΜΑΝΩΝ

1	Αημίτριος Τσολάκης	Καστορία	Καστορία	13-9-43
2	Γεώργιος Μπακαλίδης	Καστορία		13-9-43
3	Χρήστος Κεραδινούκος	Καστορία		28-9-43
4	Σοφία Δημητριάδου	Κορομηλιά		29-9-43
5	Ιωάννης Καλακωτίτης	Καστορία		2-9-9-43
6	Αλφons Διαμαντούκος	Κατινοπόλη		30-9-43
7	Πασχάλης Παλιέρας	Ανθρόου		30-9-43
8	Πασχάλης Παναγιώτου	Αλλίος Τεσκώνη		26-5-44

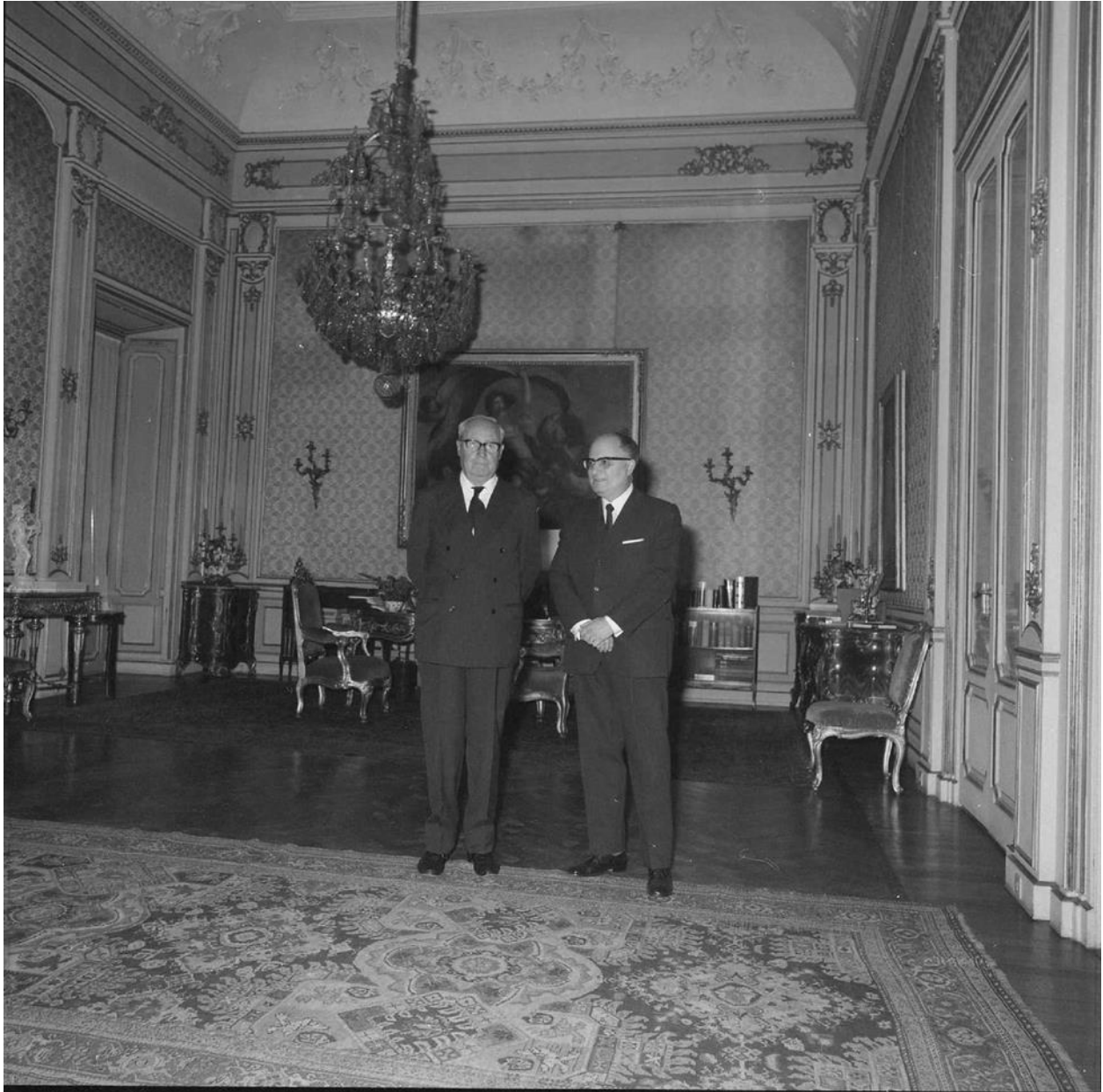
Κατάσταση εκτελεσθέντων από τους Ιταλούς κατατεθείσα από τον Υπομοίραρχο Αντωνίου

Τζιοβάννι Ραβάλλι (21 Σεπτεμβρίου 1909 – 30 Απριλίου 1998), Αξιωματικός Ιταλικού Στρατού

Άντον Κάλτσεφ (20 Σεπτεμβρίου 1910 – 27 Αυγούστου 1948), Αξιωματικός Βουλγαρικού Στρατού

Ο Τζιοβάννι Ραβάλλι, Νομάρχης Ρώμης με τον πρόεδρο της Ιταλικής Δημοκρατίας Τζιουζέπε Σαραγκάτ (Giuseppe Saragat), 28 Οκτωβρίου 1970